

ZAMFIR C. ARBURE

IN EXIL

DIN
AMINTIRILE
MELE

INSTITUTUL DE EDITURĂ

HALIAN ȘI IGNAT SAMITCA, CRAIOVA

1896.

M. A. BACUNIN.

IN EXIL

Din volumul de fața s'au tipărit pentru amatori

100	exemplare	pe	hîrtie	velină, broșate	.	.	.	a	lei	3,50
50	»	»	»	velină, legate cu po-						
				leitură specială	.	.		a	lei	6,—

Aceste exemplare sînt numerotate și semnate de autori.

DEDIC FETEÎ MELE

Lolita Z. Arbure

*Andro a lei, ma ella non
ritornerà a me*

Petrarca.

IN LOC DE PREFAȚA

I.

N I H I L I S M U L.

David Hume, unul din filosofi secolului XVIII, începând cu empirismul, a ajuns în filosofia sa până la negarea chiar a ființei. Acest filosof zicea că noi n'avem de cât senzații, sau niște impresii în prezența lucrurilor, iar în absența lor imaginii, care nu sunt alt ceva de cât impresiuni, însă mai slabe. Senzațiunile, sau iarăși impresiunile, sunt niște percepțiuni; imaginile sunt — idei. Senzațiunile, imaginile, percepțiunile și ideile nu sunt la rândul lor de cât niște fenomene ale *eului* nostru. Există oare vr'o ființă deosebită de aceste fenomene? O ființă externă, care să fi fost cauza sen-

sațiunilor noastre? O ființă internă, subiectul senzațiunilor noastre, subiectul și cauza vrerilor noastre în urmă? O ființă supremă, principiul totalei existențe?

Noi vedem senzațiunile noastre, ele există; dar vedem oare niscaî-va operațiunî, cari le fac să se nască? De asemenea, vedem vrerile noastre, ele există; dar vedem oare vre-o forță care le naște? Nu vedem, nu găsim în conștiința noastră de cât fenomenele deja produse. Noi nu vedem ceia ce le-a produs, nici dacă vr'o ființă le produce; ideia despre o forță liberă, ideia despre o cauză înlăuntrică sau externă, suflet, natură, Dumnezeu, sunt niște închipuirî, niște chimere. Ceea ce vedem noi sunt numai asociațiunî de idei, adică raporturî dintre idei.

Această doctrină filosofică a lui Hume, poartă numele de *Nihilism*, pentru că neagă existența ființei, și nu admite decât fenomenul ca existență. Ce fel de morală decurge din această doctrină filosofică? Este următoarea: Nu există nici un bine în sine, nici o îndatorire pentru voința,—care nu e liberă. Hume arată sentimentele cari există în om, și ale căror efect este unirea oamenilor între ei, și tocmai pe aceste sentimente sprijinește el morala sa. Desvoltatorii filosofiei lui Hume au fost mai cu seamă Adam Smith și Ieremie Bentham. Cel dintîi economist și moralist, desvoltând teoria lui Hume zice: «Regula conduitei omenești constă în a urma acestor sentimente.» Cel din urmă zice: «Singurul principiu al acțiunilor noastre este interesul personal». O dată ce toate ideile decurg din senzațiunile noastre, orî ce

bine nu mai poate fi alt ce-va de cât o plăcere, orî ce cumpătare un simplu calcul al plăcerilor și orî ce virtute—o simplă prudență. Omul prin natura sa e egoist. Morala nu este de cât «regulamentarea egoismului». Plăcerea e o cantitate, ea se măsoară. Bentham dă regulile a un fel de morală aritmetică, pentru a face ast-fel evaluarea plăcerei: sunt plăceri mai vii și mai întinse, sunt plăceri mai durabile, mai fecunde, sau apte de a produce plăceri noi, sunt plăceri mai curate, în care se amestecă mai puțină durere. Aceste cantități se pot cântări și compensa și prin urmare se pot alege cele mai mari. Despre calitatea plăcerilor Bentham nici că se preocupă. Plăcerea e plăcere—și atât; «cel mai odios lucru plăcut are un bine în sine, și nu e odios de cât întru cât se pedepsește în urmă »

Ce devine societatea, când interesul personal cârmuește viața fie-căruî om? Desacordul intereselor nu va produce oare luptă, resboi? Nu, răspunde Bentham: Interesele generale sunt în armonie și dacă interesele personale se ciocnesc, căci cîognirea intereselor individuale dovedește numai că interesul personal a fost rău înțeles. Interesul personal bine înțeles e tot-dea-una identic cu dreptatea. Simpatia ne face fericiți, când privim fericirea altuia; simpatia e bunul tuturilor oamenilor, ea e unirea tuturilor intereselor. Revoluțiunea franceză a proclamat drepturile omului, și reu a făcut, zice Bentham, căci nu există drepturi ci numai interese, cari pot satisface întreg binele public.

Am resumat aci modul de a cugeta al lui

Hume și al prozelitelor seî, de oare ce *Nihilismul* filosofic a dat privilegiu marelui scriitor rus Turgheneff de a porecli de «*nihilisti*» pe oamenii din generațiunea revoluționară din Rusia de la 1863 pînă la 1873.

N'a avut dreptate Turgheneff dând acest nume revoluționarilor din Rusia, căci nici unul dintr'acești revoluționari n'a fost nihilist după calapodul lui Hume, precum n'a fost nici realist după principiile filosofice ale lui Bentham *).

Să mă încerc dar a descrie aci ființa morală și intelectuală a nihilistului, nu după cum l'a descris Turgheneff, care trăind la Paris, nici

*) Un alt prozelit al lui Hume—Adam Smith in cartea sa «*Teoria simțurilor morale*» scrie următoarele «Isvorul compătimirei noastre pentru suferințele altor oameni, se află în capacitatea ce posedăm de a ne închipui în locul lor, în capacitatea de a ne închipui ceea ce simt ei, și prin urmare în faptul de a simți chiar durerea simțită de alții. Când vedem că o lovitură se intenționează, involuntar ne vine să o pătrăm; iar când lovitura e dată, noi parcă simțim durerea împreună cu acela care a primit-o. Oamenii slabi și cu nervi impresionabili când văd rănila pe cari une ori cerșetorii le arată la respintile stradelor, adese ori se plâng că simt dureri tocmai pe locul unde au văzut răni.. În sufletul nostru se deșteaptă compătimirea nu numai când vedem suferințe, ci ori când suntem spectatori atenți a oare cărei mișcări sufletești a unui alt individ. Simpatia se naște uneori spontan, numai la aspectul simțimintelor altor oameni. Adese ori pasiunile se transmit momentan de la un om la altul, într'un mod inconștient. De pildă, e destul ca să vedem pe un om vesel, sau trist, pentru ca să fim veseli sau triști». Este firesc că Smith a putut deduce din acest punct de vedere concluziunea sa fundamentală privitoare la *simpatie* sau *compătimire*, ca isvorul moralei. Este vedit că din acest punct de vedere, oamenii cei mai sentimentali sunt și cei mai morali.

Teoria «moralei» lui Adam Smith a îmbrățișat-o și Herbert Spencer, care vorbește despre ea în vol IV din «*Bazele psihologiei*» în capitolul privitor la «sociabilitate și simpatie». Modul însă de a-și explica gândirea la Adam Smith e și mai clară și mai concisă, de cât la Spencer.

o dată nu 'l-a cunoscut, după cum îl cunosc eu, care am crescut, m'am educat și am suferit în mediul «nihilist».

În ceia ce privește pe Turgheneff, trebuî să spun, că marele scriitor rus cu câțiva ani înaintea morței sale, după ce a citit mai multe cărți scrise de nihiști în străinătate, 'și-a schimbat părerea; și când a primit din partea autorului acestei cărți un mic volum de poezii, intitulat «*Din fundul temnițelor*» (Is-za-reșotki) a zis, adresându-se către Herman Lopatin:

— Ceî din Geneva prea aspru mă judecă. n'am cunoscut generațiunea tînără din Rusia, și de aceia am greșit; dacă aș fi cunoscut o ultimul meu roman era să fie scris alt-fel.

Printre scriitorii ruși, acela care mai adînc a analizat tipul revoluționarului rus, este Alexandru Herzen; acel Herzen, care în anul 1846 a iscălit la Londra împreună cu frații Brătienî, cu Kossuth, Mazzini, Louis Blanc și alții, faimosul apel către popoarele Europei, chemîndu-le să sfărîme jugul rușinos al robiei.

Și iată în ce mod desvîlue Alexandru Herzen credințele și aspirațiunile revoluționarului din Rusia:

«Voî începe, prin a povesti într'un mod cât se poate de concis și precis cum actuala stare a civilizațiunei din occident s'a reflectat în inteligența noastră din Rusia. *) Noi, cei din Rusia, față cu Europa suntem niște simpli spectatori, formați, ce e drept, prin știința europeană dar avînd o altă origină, alte tradiții. Europeanii nu sunt obicînuîți să asculte păreri străine; ei au fost și sunt civilizațiunea.... în-

*) *Kolokol*, 1868, 1 Ianuarie

treagă civilizațiune pentru restul lumii de aceea se cred a fi singura istoric mare, singurul și unicul grandios present.

Dar vai! Aureola care înconjoară fruntea europeanului nu ne mai ăa privirea. Civilizațiunea europeană e ca și o mare care debordează, ea nu poate nică să rămăie în vechea sa albie, nică să depășească limitele fatale. Ea se sbuciumă între stâncă, pe cară nu le poate depăși, nică înghiți, nică tîrî după sine, — de aci o confusiune stranie, o agitație sterilă; valurile atacă, valurile se retrag — și fiasco urmează după fiasco.

«Civilizațiunea europeană nu poate intra într'o nouă albie, fără de a arunca departe de la sine vechea sa îmbrăcăminte, sdrențele sale usate, la cară ține în ruptul capului. Ea e prea calică pentru a ceda o parte din moștenire, și n'are destulă abnegație pentru a se resemna la repaosul onorabil al unei bătrâne regine, care uitând coroana, se ocupă de ale gospodăriei; ea rămăne pururea într'o stare de fluctuație provizorie, și, fără să știe e ipocrită, mulțumindu-se cu vorbe, fără a avea realitatea.

«Temelile și forma actualului stat și a societăței—ăsa precum ele s'au elaborat prin istorie, adică fără un plan și unitate — nu măi corespund exigențelor științei și conștiinței unei minorități active, care e farul omeniei întregi. Tot ce au avut elastic aceste temelă și această formă au dat; s'au făcut tot felul de combinațiuni, tot soiul de compromise, și de acum nu se măi pot face reforme, fără de a dărîma și nimici. E necesar ca mintea omului să se oprească, să declare că nu măi poate merge

înainte, sau să se decidă a jertfi bazele «eterne» ale societății.

«Și ce sunt aceste *baze eterne*? Nu sunt alt ceva de cât bazele foarte temporale ale unei organizații bicefale, hibride—de stat ex-feudal, burghez și militar, adică de un compromis între două extremități, de o diagonală nesigură între libertate și autoritate, de un eclectism social și politic, care neutralizează orî ce inițiativă. Spre acest *juste milieu* gravitează, oscilînd, toate națiunile civilisate. Visurile din trecutul glorios, visuri despre un viitor mai senin, le mai turbură și nu le permite a se supune cu resemnarea acestui *juste milieu*; dar aceste platonice remușcări de conștiință se vor calma, precum remușcarea creștinească s'a calmat în ceia ce privește păcătoșia neamului omenesc; aceste remușcări vor rămânea poate numai ca niște amintiri plăcute, ca *pia desideria*, ca un generos romantism, ca rugăciunea bogatului pentru cel sărac. Și apoi, nu vîd o necesitate neapărată, ca idealul formulat să se realizeze într'o anume parte a lumii; lucrul de căpetenie este ca el să se realizeze — și atât. Omenirea nu se oprește unde vrea, ci acolo unde puterile au lăsat-o unde plasticitatea, energia s'au sleit. Lucru firesc, că nici prin gând nu 'mî trece ca lumea latino-germană să mi-o inchipuesc esclusă din viitoarea palingenesie socială, pe care tocmai aceste popoare au relevat-o omenirii. Toți sunt invitați de natură și de istorie, dar este imposibil de a intra în lumea nouă, purtând, ca Atlas, vechea lume pe umeri. E necesar de a muri «în vechiul Adam», pentru a renaște în

«noul Adam»—adică, trebuie neapărat să trecem printr'o *revoluțiune cu desăvârșire radicală*.

«Știu că e greu, e foarte greu de a defini într'un mod concret ceia ce trebuie să fie revoluțiunea radicală. Dar să luăm un singur exemplu pe care ni'l oferă istoria: *revoluțiunea creștină*.

«Lumea orașului etern» se ducea, gonită de barbari, sleită, căzând sub povara prea grea pe care Roma 'i încarcase umerii. Lumea aceea poseda trecutul seu propriu, prestigiul puterii, civilizațiunea, averea; ea putea s'o mai ducă încă mult timp, dar.... a sunat ora unei revoluții, care 'i zicea: «virtuțile tale sunt vicii, ideile noastre sunt absurde pentru tine, deci între noi și tine—nimic comun». Era necesar sau de a învinge..... sau de a cădea în genunchi înaintea crucei, și a Celui Restignit.

«Cunoașteți legenda despre acei marinari cari se întorceau din Grecia și Italia pe timpul lui Tiberiu. Ei povășteau că într'o noapte, pe când vâsleau în apele Peloponesului, un om sinistru le apăru printre niște stânci de pe mal, și le făcu semn de a se apropia. Acest om le-a strigat: «Pan a murit!»

«N'a murit p'atunci bătrânul Pan, dar era în agonie, și nu mai putea să scape de moarte. Ungerea sa cu mir a durat un secol. El s'a făcut creștin, s'a călugărit și a lăsat averea sa mănăstirilor. Un călugăr ocupă locul Cesarilor, și Olimpul se transformă într'o grădină a Lazaretului, umplându-se cu muribunzi, slăbănogi, executați; în loc de Iupiter era acum o cruce cu cel Răstignit, în loc de zei veseli—

două femei în lacrimi. Iată ce înțelegem noi sub *revoluțiune*.

«Lumea creștină a avut și ea, la rëndul său, crisele sale, transformările sale, evoluția sa, dar n'a avut o revoluție. Renașterea, reforma, n'au ieșit din sînul bisericeî, ele au simplificat'o, au remaniat'o, au înpodobit'o numai. Chiar Revoluția cea mare nu represintă de cât secularizarea creștinătăței, și canonisarea lumeî antice; ea e creștină și romană prin geniul seu, sacrificând fără îndurare pe *individ* pentru «Salus populi» pentru «stat» pentru «republică», precum biserica a sacrificat pe *omul* pentru «mêntuirea sufletului» Revoluțiunea, luptând, a atins niște principii drepte, dar nerealisabile în condițiunile actualului stat:

Dărîmăturile 'i au oprit pășirea înainte.

«Drepturile persoaneî juridice.

«Drepturile omului.

«Dreptul rațiunei.

«Libertate, Egalitate, Fraternitate.

«Curcubeu plin de făgădueli!

«Inviolabilitatea individului se sfărâmă de protecțiunea absolută a statului, drepturile omului se lovesc de dreptul roman; libertatea e imposibilă sub omnipotența statului; Egalitatea e o himeră față cu inegalitatea dezvoltărei, Egalitatea între somitățile inundate de lumină și mulțimea cufundată în întuneric? Ce fel de fraternitate poate fi între stăpânul care usează și abuzează de capital, și între lucrătorul usat și abusat de muncă — singurul avut al său... Europa 'mi se presintă ca un om, care a ridicat piciorul pentru a păși peste fran-

tari și cuprins de odată de nostalgie, a ramas în acea poziție neplăcută.

«Nimeni nu silește pe europeni de a se expatria, dar atunci rămâneți liniștiți, și aruncați haina revoluțiunilor de la 93 — 48. Cumulul conservatismului și revoluționarismului începe a deveni revoltător. Aveți remușcări, și pentru a vă justifica în ochii burghezimei, voi repetați mereu vechiul cântec privitor la peirea moralei, ordinei, familiei. Despre religie nu pomenesc, căci nu o aveți. Religia pentru voi e un fel de frâu pentru a înfrâna poporul muncitor.

«Morala, familia ! Care morală ? Morala ordinii existente, morala respectului autorității și a proprietății. Restul — glume.

«Și, când a fost o revoluție imorală ? Revoluțiunea tot-d'a-una a fost strașnică, aspră, virtuoasă din necesitate; ea e tot-d'a-una devotament, pentru că tot-d'a-una e primejdie, peirea indivizilor pentru principii. Cei dintâi creștini au fost oare ființe imorale ?

«Socialismul chiar în fazele sale cele mai exaltate nici o dată n'a ajuns până la ideia comunității bunurilor propagată de apostoli, nici la ideia republicei copiilor lui Platone, nici la negațiunea familiei până la dorința de a crea instituții de infanticid și de case publice pentru celibetari...

«Nu e vorba în realitate nici de familie, nici de morală, ci e vorba de a salva puțin libertatea, și mult, mult de tot *proprietatea*. Restul e elocință, circonlocuțiunea. Proprietatea — iată blidul cu linte pentru care Europa revoluționară și democrată 'și-a vândut prioritatea principiilor Marii Revoluțiuni de la 1789. De-

mocrația europeană a preferat să devie rentieră retrasă din afaceri. Perfect! Dar atunci de ce dânsa se mai fălește că face aceasta pentru fericirea omenirii și mântuirea civilizațiunei?»

Aceste citații, cam lungi, resumează, după părerea mea, perfect, convingerile fundamentale ale nihilistilor asupra trecutului revoluționar a Europei; în aceste citații se concentrează întreagă critică nihilistului în ceia ce privește democrația europeană.

Trec acum la citațiile prin cari Alexandru Herzen formulează convingerile intime ale nihilismului:

«Noi, societatea cultă din Rusia, suntem abia în ajunul istoriei noastre. — Am vegetat, ne am întrupat, apoi ne am instalat. Am trecut printr'o învățătură crudă, și n'avem cu noi de cât conștiința forțelor noastre și a aptitudinei noastre. Dar acestea sunt mai mult simptome de cât fapte. Noi, propriu zis, n'am trăit încă; am fost o mie de ani *în pământ* și două secole la școla — imitațiunei. Noi abia -ieșim din germen.

«Tot ce are Occidentul — toate meșchinăriile sale ne lipsesc. Nimic roman, nimic din antichitate, nimic catolic, nimic feudal, nimic cavaleresc și aproape nimic burghez în amintirile noastre. De aceia nici un regret, nici un regret, nici o relicvie nu ne oprește. Monumentele noastre sunt inventate, — convinși fiind că un imperiu nu poate exista fără a avea monumentele sale. Cestiunea pentru noi nu constă în păstrarea și conservarea achizițiunilor noastre, nici în înmormântarea morților noștri; acestea nu ne îngrijesc; noi suntem pre-

ocupați de cestiunea: de a ști unde sunt *cei vii* !

«Descendenți de coloni și nu de cuceritori, noi suntem un popor de țărani. Poporațiunea rurală e basa și seva noastră. Torente de slavî au căzut peste platoul dintre Dunăre și Volga, s'au așezat acolo și au ocupat solul, care nu aparține nimănui. Ei n'aveau titluri, ci numai foame. Popoarele finice, cari trăiau în păduri, s'au contopit cu slavî, d'aci mai multe cuvinte turanice în limbă și trăsuri etnice turane la noi.

«Nimic eroic în originile noastră.

«Pe ici pe colea câte un oraș, apoi sate și iar sate întărite, niște principate ce se formează, apoi un stat federal rău alcătuit. După aceasta jugul mongolilor,—lupta, desrobirea, și un stat în creștere.

«Poporul de țărani s'a întocmit în stat, și tocmai pe aceasta se întemeiază viitorul său și originalitatea sa, precum și credința sea *în pământ*: că adică pământul pe care 'l cultivă, aparține lui, și rămâne inalienabil pe tot timpul cât rămâne individul în comună.

«Trăind în curgerea lungilor secolî, plecat sub jugul robiei, țăranul rus a conservat religia sea pentru *pământ*: Lovitura cea mai tare pe care a priimit-o poporul rus, a fost cea dată nouă de civilizațiune, care se încercase de a ne desnaționalisa, fără a ne umanisa, și tocmai dînsa ne a relevat *socialismul*, de care are așa mare frică.

«Poporul de prin sate, țăranimea, a rămas în afară de civilizațiunea impusă nouă. Marele pedagog Petru I. în ceia ce privește țăranimea,

s'a mărginit în a o încatîna și mai tare. Țăranul ultragiāt, prădat, vëndut ca vita, din cînd în cînd ridică capul, și atunci curgeau șiroaie de sînge. Rescoalele țărănimei au făcut pe Ecaterina II să se cutremure în tron. După rescoală, țăranul, tot-d'a-una învins de armată, a căzut din nou în starea sa de desnădăjduire tăcută, ne mai ținînd la nimic în lume, afară de pămînt, singurul isvor, care 'i mai rămănea pentru a nu muri de foame.

«Și pe cînd țăranul-soldat trăcea Balcanii și Alpii, cîștigînd victorii peste victorii și lărgind mereu hotarele imperiului, tatăl-său și frații săi mureau sub vergi, prădați în mod legal de o nobilime avidă, cheltuitoare și sêlbatică; totul i s'a răpît—virtutea sea musculară, femeia sea, copilul seu, și printr'o uimitoare lipsă de logică, singurul lucru care 'i mai rămănea era — pămîntul.

«Câte lacrimi n'au stropit acest pămînt țărănesc? Aceste lacrimi au cimentat legătura strînsă dintre pămînt și țăran. Nimeni nu știe ce a suferit țăranul nostru pentru prosperitatea statului. Tînguehile sale, strigătile sale de durere, suspinul său de agonie, revoltele sale supreme — totul și toate sunt pierdute în arhivele poliției. Acest Laocoon al nostru perise cu fiii săi într'o noapte neagră de iarnă, fără ca să aibă un sculptor, martorul luptei sale cu cei doi șerpi: nobilimea și ocârmuirea. Zăpada acoperi totul cu lințoliul său; Și tocmai această crimă istorică a ajutat pe țăranul nenorocit de a legalisa dreptul său la pămînt.

«Dacă emanciparea s'ar fi făcut înaintea cri-

mei, pământul ar fi fost răpit de la țăran, fără ca dânsul să fi fost liberat în adevăratul sens al cuvântului. O jumătate de secol de martiriu și de suferințe mai mult, au salvat instrumentul de muncă....

«Și tocmai pământul a fost aproape uitat de către revoluționarii la Occident; el a fost lăsat în al doilea plan ca și țăranul. Totul se făcea în orașe și prin orașe, totul pentru *tiers-état*; une ori era câte un gând despre lucrătorii de oraș, și aproape nici un gând despre țăranii. Resboiul țăranilor din Germania e o excepțiune, — dar ei cereau pământ și au fost nimiciți. A fost secularizarea, confiscarea, parcelarea, trecerea din mână în mână, de la clasă la clasă — deplasarea pământului — dar n'a fost nici o basă nouă, nici un nou principiu, nici o organizație generală. N'am auzit nimic nici din înălțimea tribunei groaznicului Convent, de cât de la Robespierre care s'a urcat pe tribună pentru a renega ideile sale agrare, nici de pe vârful baricadelor din Iunie! Unul — Lasalle — a crezut că pământul prea leagă, prea fixează, îngreuează libertatea individuală a lucrătorului, reține pășirea sea înainte ca o ghiulea atârnată de picioare; în ceia ce ne privește pe noi, — ne simțim mai bine, când avem sub picioarele noastre solul, care ne hrănește, de cât dacă ne-am balansa în aer, după capriciul vântului, fără de a avea un alt reazim în contra mizerii de cât greva și calea parlamentară.

Depart de noi ideia că raportul nostru cu pământul ar fi soluția cestiunei sociale, dar noi totuși suntem convinși, că aceasta este basa

uneia din soluții. Ideile sociale în încarnarea lor vor avea o varietate de forme și de aplicații ca principiu monarhic, aristocratic, constituțional. Soluția noastră nu e o utopie, ci o realitate, un fapt. Condițiunile geografice ne sunt favorabile. Cestiunea pentru noi constă nu în a nega, ci a afirma dreptul la pământ, a'l ridica în conștiința țeranului, a'l generalisa, desvolta, aplica și a'l *corige* prin neatârnarea personală.

«Comuna patriarhală a conces individului pământul, pe prețul *libertăței sale*. Omul rămâne legat de sol, de comună. Cu pământul împreună el a trecut rob la boer, cu pământul micșorat înbucătățit el a fost emancipat. Acum e necesar să'l emancipăm de pământ, fără ca el să-l piardă. Îi trebuiește *Pământ și Libertatea.*»

Trecând apoi iarăși la Apus, Alexandru Herzen scrie, adresându-se către democrația europeană:

«Libertățile voastre.... și unde sunt ele?

«Trebuie să te urci foarte sus pe Alpi sau să treci peste mări, pentru a vedea cea mai rudimentală libertate....

«Orgoliul unui trecut mare nu vă permite de a vedea actuala voastră stare, cauzele ei, primejdia care vă amenință....

«Primejdia voastră nu-î din partea Rusiei; dacă Rusia a mers până la Paris, cauza e că mai sunt prusieni și alți germani, cari îi țin în tovărășie și le arată calea....

«Primejdia nu e în Rusia, ci în avortarea revoluțiunei pentru Europa civilisată....

«E crud de a tulbura visurile unui bătrân,

pe care noi îl stimăm, dar pentru ce dânsul e așa de arogant și așa de orb, așa de provocător și așa de netolerant? S'ar părea ca și cum el ar vorbi încă de pe tribuna convențiunei, resimându-se cu mândrie pe drepturile omului, inviolabil, liber și respectat în ființa sa. S'ar părea că Europa a rămas încă volteriană a enciclopediștilor, a jacobinilor și jirondiștilor, a lui Kant și Schiller!

«Noi suntem gata de a onora în democrația europeană trecutul ei. Noi nu voim alt ceva de cât să acoperim ranele sale, ca semn de grațitudine pentru povețele primite..... dar cea-sornicul acestei democrații a stat.

Intr'o altă scriere acelaș scriitor rus vorbind despre elementele sociale din cari se compune Rusia modernă scrie următoarele.

«Jos, la basă, avem comuna rurală; liniștită în așteptările sale, lentă, dar sigură în dezvoltarea sea, conservatoarea ca muma care păzește la sînul său copilul mult dorit. Comuna e monada țesăturii enorme care poartă numele de Rusia.

«Sus, alătura de stat, care turtește *cugetul liber*, o forță, o putere recunoscută de inimiții săi, de către imperatul, de către biserică, de către literatura polițienească, e *Nihilismul*.

«Acest *Nihilism* cu toate astea nu e nici un fel de organizație, nici un fel de complot — ci o convincțiune, un mod de a privi lucrurile. Tocmai înaintea acestei convingeri, în fața acestui mod de a-și înfățișa lucrurile, împăratul Alexandru al II-lea, întâlnind odată pe strada câțiva studenți, a zis, adresându-se către ministrul său de resboi.

— «Să-ți fie frică mai cu seamă de acest inamic!»

Repausatul împărat, omorât la 1881 pe stradă, avea mare dreptate. Convingerea liberă, modul de a privi lucrurile fără vr'o piedică teologică, fără considerații lumești fără idealism, romantism, fără vr'o virtute de paradă sau rigorism afectat — nu provine de cât din știință. Această goliciune tocmai a înghețat inima autocratului.

Dar ce legătură poate fi între un popor semi-selbatic și între *nihilism* despre care scrie Alexandru Herzen?

«O întrebare se presintă, zice scriitorul rus, și anume aceia de a ști unde se află puntea de comunicare între *nihilism* și comuna țărănească; adică între știința crudă și scrutatoare, și între credința oarbă și naivă; între știința adultă și marele copil, care în somn visează încă că țarul e bunul seu părinte și Maica Precista cel mai bun leac în contra holerei și incendiului?

«La această cestiune voi răspunde prin a adăoga, că țăranul rus mai are un vis frumos: el visează că pământul îi aparține lui Deaci, lucru firesc — minoritatea cultă, dar și realistă, se întâlnește cu țăranul rus pe terenul cestiunilor sociale și agrare. Iată dar și puntea.

«Cugetarea, știință, convingerea dogma, nu rămân la noi nici odată în stare de teorii de un ce abstract; din contră, ele năvălesc, fără să aibă un câmp, cu prea mare avânt — în viață practică, dorind a sări din pragul ușei drept în mijlocul arenei. Noi putem trăi lung timp

într'o stare de amorțeală morală și de somnolență intelectuală, dar odată gândirea deșteptată, dacă ea nu sucombă sub greutatea unui mediu groaznic, dacă ea resistă insultei și distracțiunei, primejdiilor și lenei,—ea merge înainte pînă la cea din urmă consecință, logica noastră ne avînd stavilar într'un trecut neșters sau cicatrizat.

Dualismul germanilor, cari știu că viața «*der Theorie nach*» nu coincide cu sferele practice, și deci se resemnează cu acesta — ne este antipatic nouă nihilistilor.

«Femeile și fetele se aruncă în brațele noilor doctrine, și cer independența persoanei lor, cer demnitatea muncii. Nimic analog nu s'a văzut din timpurile Sen-Simonismului...

«Societatea în care femeia e atît de ostenită și gândul ei e așa de neîndurător, trebuia să fi fost adînc atinsă; trebuia ca acea societate să fi fost foarte umilită, jignită, înșelată, ultragiată, pentru a începe la urma urmelor prin a se îndoi, și apoi a se arunca fără teamă și rezervă în marea rece și fără margini a adevărului gol. Cine cunoaște istoria sufletelor noastre necăjite, bolnave, calicite?....

«În știință și cărți am găsit noi o patrie, în istoria Occidentului o tradiție: e tradiția marelui lupte a secolui XVIII. O, cât am iubit noi și cât de liber am respirat aerul curat al marelui fortune de la 1789! Noi ne-am plecat cu venerațiune înaintea figurilor sombre ale marelui vostru consiliu republican, care au înăugat era nouă a rațiunei și libertății!

«Credința pasionată a tinerimei ruse pentru

teoria germană și practica francesă, părea justificată la 1848....

«Dosul medaliei e cunoscut. Revoluția de la 48 nici nu s'a isprăvit, și noi ne am întors din Ierusalimul modern, precum Luter s'a întors din Vatican. Încă o dată «heimathlos», vagonzii lumii morale, noi am rămas fără un punct de rezim în fața puterii țarilor.

«Exilații revoluțiunei de la 48 nici n'au ajuns încă la destinația lor, și deja o societate socialistă a fost descoperită la Petersburg. Împăratul Nicolae — lovi cu ferocitatea sea; Oamenii periră — ideile au rămas».

În aceste citațiuni din Alexandru Herzen se reflectează plastic întregul *credo* al generațiunei care ne a precedat pe noi oameni numiți în Rusia «oamenii anilor 70». Această generație era deja revoluționară.

În ceea ce privește *arta* și *literatura*, atât cea rusă cât și cea europeană, părerea generațiunei urmașii căreia am fost noi, se poate resuma în următorul mod:

Arta, contrariu părerilor multora, e aptă de a reprezenta tot, cu singura condițiune de a pune pe orî-ce lucru pecetea frumosului; adică, cu alte cuvinte, ridicând orî ce lucru, — fie el un sunet, fie o formă la nivelul Madonei și zeilor. Cu tot orizont așa de larg pe care 'l posedă *arta*, totuși ea are un hotar, peste care nu poate trece. Există o stavilă, peste care nu trece nici arcușul vioarei, nici penelul pictorului, nici dalta sculptorului, nici condeiul scriitorului; — *arta*, în fața acestui stăvilă, pentru a se răsușuna, produce caricatura. Și această stavilă este — *burghezimea*,

pe românește *burtă-verzimea*... Pictorul sau sculptorul care reproduce perfect pe omul gol, sau acoperit cu zdrențe, sau îmbrăcat într'o toagă, curasă, haină călugărească, se oprește în desperare, când e vorba de a reproduce p'un burtă-verde *în frac*

Cauza e caracterul burghezimei, cu tot ce are el în sine. Acest caracter e prea îngust pentru artă, care se ofilește în contact cu dânsul precum frunza supusă chlorului, perde imediat culoarea sa. Dacă totuși mai există o artă burgheză, aceasta se datorește faptului, că în viața burgheză une-orî izbucnesc și se framântă pasiunile omenești, voind să iese din mediul strîmb în care sunt constrâși; aceste pasiuni în frământarea lor, fac obiectul artei.

Burghezimea are două calități: acuratețea și moderațiunea. Viața burghezimei e plină de defecte *micî* și de calitățile *micî*; ea e foarte calică, fuge de tot ce e extravagant, ce e deprisot: grădina cu flori se transformă în bostănărie plantele decorative în fasole și bob. Acesta e un mare pas înainte pe calea economică — nu încapă îndoială, dar numai atât. Artă mai cu înlesnire 'și găsește obiectul într' un mediu avut, bogat sau într'unul sărac și miserabil, de cât într'unul plin de satisfacțiune mediocră. Ce rol poate avea arta într'o casă burgheză? Acela de mobilă aurită, cadre mari, piano și cărți, zugrăvite pe părete, pentru a reprezenta o bibliotecă. Artă nu se poate împăca cu un singur lucru în lume — cu cea ce e *vulgar*.

Și cu toate astea întreagă lumea cultă modernă e osândită să devină burgheză. Burghe-

zimea e idealul întregii Europe moderne; ea este aceea «găină în ciorbă» despre care visa Henrich IV: o casă proprie, școală pentru copii, dotă pentru fată, și argați buni în curte.

Țăranul jefuit de boer și arendaș; argatul, care muncește pentru o sîmbrie de nimic, mîncînd mămăligă mucezită și pastramă împuțită, lucrătorul din oraș, n'au alt ideal de cît acela de a pune mîna pe ceva parale și de a deschide cărciumă sau dugheană. A isbutit, a pus mîna pe parale..... bîetul om 'și sterge sudoarea de pe frunte, și se gîndește cu drag la copiii săi: Băieții nu vor mai avea nevoie de a munci viața întreagă ca niște ocnași, fetele nu vor mai deveni prostituate.... Acest ideal al cărciumarului, a prăvăliașului, a comerciantului, a bancherului, pururea plutește în aier înaintea ochilor fie căruî muncitor, pînă ce mâinele sale ostenite de muncă nu i se vor încruțișa pe piept, pînă ce ochii nu se vor închide pentru vecinicie.

Burghezimea este ultimul cuvînt al civilizațiunii întemeiate pe proprietate. De jos totul se urcă spre burghezie, din sus totul cade în burghezie... În afară de burghezie astă-zî nu-î scăpare, nu-î ideal.

Dar ce poate face cu un atare ideal arta?!

Ce poate face cu un atare ideal literatura?!

Burghezimea șterge, nimicește personalitate, individualitate, dar persoana ștearsă e sătulă, îmbrăcată în haine curate Aceasta e ceva! Este cu neputință însă de a zice copiilor lui Murillio: vă șade mai bine, dragii mei, în sdrențe, nu căutați să deveniți niște burtă-verde! Domnia burghezimei este răspunsul mulțimei la

avortarea marelui revoluții. Ieșirea din această fasă istorică o arată Karl Marx, dar predecesorii noștri n'au cunoscut pe Marx. Ei nu vedeau de cât că la spatele mulțimei burgheze de astăzi stă o altă mulțime de candidați, pentru cari moravurile, ideile și modul de trai a burteî-verzimei sunt singurul țel, singurul ideal, ei credeau că mulțimea descultă și flămândă, muncitorimea adusă la sapă de lemn, n'are altă cale de mântuire de cât aceia care duce la burghezie; ei nu-și puteau închipui cum, prin ce minune statul burghez actual se poate transforma în statul muncitorimei, în stat social-democrat, precum noi azi nu putem să ne închipuim, prin ce minune și cum statul social-democrat, statul marxist, va garanta va salva pe individ de omnipotența statului.

II

Secolul nostru e mai cu seamă secolul cercetărilor. Gloria sa constă în faptul că el a introdus știința în viață; din altă parte, tot el e acusat de a fi jertnit întreaga sa activitate pentru actualitate, în dauna idealului. Alături însă cu această tendință a veacului în care trăim, vedem o minoritate aleasă, care suferă de «dorul idealului.»

În ce mod, cum se poate împăca o așa de flagrantă contradicțiune?

Parcă altă dată, în alte timpuri, oamenii nu studiau, nu cercetau și nu căutau să aplice în viață știința? Intru cât-va-da. Dar cercuite în anumite condiții epocele trecute poartă sigiliul unei unități de direcțiune. Secolul XVII s'a ocupat mai cu seamă cu cercetarea adevărilor concrete, cari sunt aplicabile în viață, iar literatura servea de introducător a acestor adevăruri în societate. Acesta e începutul publicistei.

E greu, e foarte dificil de a caracteriza secolul nostru printr'o formulă scurtă. Timpul nostru nu posedă o direcțiune largă unică, care să caracterizeze secolul nostru; el cuprinde o mulțime de direcțiuni și contraziceri. În acest secol s'au păstrat o mulțime de curențe din secolul trecut, cari au supraviețuit timpul lor și s'au contopit cu timpul nostru. De aceia n'a existat vr'o epocă mai complexă și mai contradictorie. Analisă și ilusi, pozitivism și misticism, subiectivitate și cosmopolitism, pesimism și cele mai nerealisabile utopii, generalizațiile cele mai largi și detalierea cea mai amănunțită—toate aceste contraziceri reale sau aparente se unesc sub stindardul «progresului și civilizațiunei» secolului XIX.

Este aproape sigur că pentru a prețui drept timpul nostru este necesar a recurge la prorociele utopiștilor, dupe prorociri problemele secolului nostru se pot resuma în următorul mod: căutarea adevărului în diferitele sfere ale științei, multiplicarea științei și a investigațiunei, ca căi spre absolut, și spre perfecțiunea nemărginită, — pe temeiul științei univrsale; concordarea științei cu viață socială, adică aplicarea reală a științei în viață, contopirea științei cu poezia, împăcarea realității cu idealul, pe cale științifică; în fine, ca încoronare—slujirea omenirei, ca singura rezolvare posibilă a problemei.

Dar dacă secolul nostru a supus investigațiunei cele mai variate sfere de cercetări, pe de altă parte el a pierdut acele adevăruri fundamentale cari singure dau liniștea sufletească și ne fac să prețuim cea ce am dobândit prin

știință. Lipsa de o conclusiune finală a produs o criză, care se manifestă azi în formă de șovăire între ideile cele mai contrazicătoare, într'o emoțiune a cugetărilor și o adâncă mahnire sufletească. Scepticismul secolului nostru s'apleacă spre un compromis, care 'și-a găsit expresiunea în panteism. Lepădându-se de formulele vechi, secolul XIX, în fie care sferă de cercetare a proclamat libertatea cugetărei; el se încearcă să descopere legătura intimă care există între diferitele sfere ale intereselor sufletești, și tinde a le contopi, în vederea unităței supreme. Diderot scria: «Lărgiți ideia despre Dumnezeu», iar secolul nostru cere sus și tare că «să lărgim ideia despre artă, morală, adică să lărgim hotarele domniei noastre sufletești.»

Nici o dată știința n'a fost așa de puternică; secolul nostru a înțeles că mintea și știința sunt forțele cele mai puternice ce posedă omul.... și în această pîrghie vede speranța în viitor. El crede că perfecțiunea omenirei e strîns legată cu achizițiunea cunoștințelor științifice, crede că știința va face ca *dreptatea* și *adevărul să triumfe*; el crede în fine, că progresul se face de și lent, dar mereu, cu toate perturbațiunile eventuale și stăvilele ce i se pun în cale. În cercetare caută el resolvarea acelor cestiuni, cari frămînta omenirea.

Frămîntat de dorințe mari, precum și de nerealisabilitatea acelor, secolul nostru trăește o viață intelectuală așa de intensivă, în cât a devenit bolnav. El n'are nici o măsură în dorințele sale: aplecând urechea pentru a surprinde marea taină a naturei, el nădăjduște

că va deslega enigma care 'î-va lumina totul, și prin urmare și destinul omului pe pământ.

În alte vremuri omul găsisese răspuns la acea enigmă în religie, în știință, în artă. Acum el știe că în fie care sferă se găsesc mai multe răspunsuri, că cugetul seu descoperind complexitatea fie căruia «*cum*», este dator de a face deducțiuni și de a împăca toate contradicțiile. De aceea tocmai secolul nostru e plin de utopii, de lupte, și de încercări de împăcare. Nici o dată ca astăzi omul n'a privit încă așa de drept în ochii Sfînxului despre care am vorbit în «*Temniță și Exil*» *), nici o dată nu s'a apropiat așa de mult de resolvarea enigmei. Știința 'î a desvelit nemărginitul, — dar dînsul a pierdut firul Ariandei în labirintul cugetărei sale; multe sunt drumurile, dar care duc spre Damasc?

Omul secolului nostru a oules fărîmăturile vecînilor civilizații, a explorat remășițele tinereții globului nostru, a pătruns trecutul generațiunilor cari au locuit acest pământ, a studiat cum au trăit ele și unde anume s'au oprit. Unii din contemporanii noștri adunînd comentarii, deducții și ipoteze, au uitat în munca lor punctul de plecare și scopul acestei activități intelectuale; alții, înavuțiți prin achizițiunea cunoștințelor culese—remân totuși cu prinși de desperare. Fie care generație începe din nou munca desperată. nădejduind de a crea pentru urmașii seî un adăpost de liniște, li-man de mîntuire. Dar totul e în zadar! Indolia nu lasă pe om în pace, și dînsul nu se

*) „*Temniță și Exil*“ editura tip «Gazeta Săteanului», Rîmnicu Sărat 1894

va liniști, nu poate să se lase de a munci; el nu vrea să părăsească sublima speranță de a se urca în fine pe un pisc, de pe vârful căruia va putea îmbrățișa nemărginitul complex al faptelor, din care complex va ghici enigma. Studiind și cercetând mereu, el vede că rămâne tot așa de departe de scopul cercetărilor sale; dar vai, el știe că desprețuind știința va desprețui cea mai redutabilă armă ce posedă pentru a învinge... Și iată-l dar iarăși și iarăși studiind, iarăși și iarăși cercetând... În orîce descoperire nouă el vede o nouă literă din inscripția ieroglifă, care ascunde taina.

Știința a satisfăcut multiplele trebuințe ale omului, dar setea sufletului său n'a potolit-o și nu o poate potoli.

În cercetarea lumii aparente, omul modern crede a găsi explicarea lumii spirituale. De aceea tocmai secolul nostru a întâmpinat cu așa bucurie pozitivismul, care se crede a fi un sistem filosofic, de și îi lipsește orîce profunditate, orîce consecvență a dovezilor și un orizont întins al raționamentului. Importanța colosală a științelor naturale a produs cea mai mare influență asupra studiului istoriei și criticei. Metoda naturalistă e aplicată la toate ramurile de studiu. Pe temeiul faptului istoric și a legii naturale, noua metodă a stabilit o legătură strânsă între lumea spirituală a omului și lumea concretă, scoborînd toate manifestățiunile spirituale din înălțimea lor de odinioară până la sumara explicare a lor prin teoria *materialismului economic*. Apoi după teoria «mediului» s'a nimicit activitatea liberă a persoanei umane, înlocuindu-se prin fatalism;

individualitatea e strivită de legile naturale, și oamenii mari ies parcă din retortă, iar operele lor devin un rezultat neînlăturabil, calculat matematiceste. Prin fatalism se semnalează influența legilor naturei, — prin niște agenți externi, soarta istorică a popoarelor.

Această metodă, care la aparițiunea sa a orbit lumea, mulțumită genialității oamenilor de știință cari au inventat-o, nu mai satisface pe omul modern, căci strâmtorează modul nostru de a pricepe. Spiritualismul inerent omului prin educațiune, e în antagonism cu pozitivismul secolului, — și se revoltă.

Omul modern se întreabă, în ce anume sferă a Egalității și a idealismului se poate găsi răspunsul? Unde se află libertatea și revelațiunea? în natură? Dar omul a pierdut capacitatea de a percepe direct, căci reflexiunea a ucis totul. În știință, și în istoria omenirii?—Dar omul știe că știința, șovăește, și mâine neagă ceia ce a afirmat încă ieri abia. — În filosofie? Dar și aci sistemele se schimbă mereu. Atunci unde e acel «pol» care e centrul evenimentelor trecătoare? Omul a vroit să pătrună în esența lucrurilor ca în această entitate să găsească cheia enigmei, și s'a convins că nu poate de cât constata legea — și atât. Causa rămâne deci pururea necunoscută, și enigmaticul *pentru ce* rămâne pururea pentru dânsul transformat în doveditul *cum*.

Realul nu mai poate să ne satisfacă, iar abstractul mereu ne alunecă din mână, nu se supune dovezilor. Să se abție de a se preocupa de el omul nu poate, căci aceasta ar echivala

cu a se întoarce la adevărul *apriori*, adevărul care a existat înaintea științei!

De aceia tocmai, omul modern 'și-a schimbat atitudinea față cu știința; *el voiește de acum înaintea să se împărtășească de viața bogată a omenirei, el vrea să întrupeze în sine toate contrazicerile*: Microcosmul să devie cheia pentru macrocosm.

Secolul nostru voiește să îmbrățișeze în largime ceea ce nu poate pătrunde în profunzime; universalitate — iată idealul și problema secolului nostru; în unirea internațională cosmopolitismul ocupă locul vechiului naționalism. Literatura lumii întregi — iată terenul, unde nu mai există partide, nu mai există naționalitate; în poezie principiul general al omenirii leagă pe toți oamenii într-o singură familie de frați. În etică, ca cel mai înalt ideal se proclamă *umanismul*.

Numai în omenirea întreagă găsește omul modern deplina sa expresiune.

Necesitatea unei educațiuni generale, pe lângă cunoștințele speciale, se impune din cauza legăturii strânse ce există între toate sferele cugetărei. În literatură și artă vedem aceea varietate bogată, care 'și-are originea în libertatea artistului și a scriitorului de a se încerca să întrupeze în ele rezultatele științei. În poezie se dau la iveală mai cu seamă acele producțiuni cari corespund mai mult trebuinței timpului. — Poezia poporană — este obiectul unui studiu serios; imitația ei dovedește dorința de a concorda arta cu spiritul poporului — și nu există mai nici o sferă a științei, care să nu

tindă de a fi popularisată, pentru a deveni patrimoniul tuturor.

Cu un cuvânt, dacă secolul nostru nu se poate lăuda cu convingeri stabile, definite, dacă 'î-lipsește caracterul uniform, în schimb el poate fi cu drept cuvânt numit secolul cercetărilor universale. și mai cu seamă secolul *compătimității generale*. Puindu-și ca problemă: a înțelege totul, a îmbrățișa totul, secolul nostru s'a desfăcut de orî ce doctrină pozitivă. Cugetarea modernă recunoaște frumusețea poetică, independent de teorie, precum recunoaște simțămîntul religios, independent de dogmă. Pentru secolul trecut «frumosul» era ceea «ce place». Diderot scria că frumosul e «plăcutul», alții erau de părere că frumosul e «adevărul împodobit». Toate aceste definițiuni nu satisfac pe omul modern. Cerințele poetice cresc mereu, definiția se lărgesce de asemenea, desemnându-se țeluri mai înalte; una câte una apar definițiunile: «conținul frumos într'o formă frumoasă», apoi «unitatea în complex», «ideia într'o formă concretă», «nemărginitul în mărginire» și așa mai departe. Romantismul frances alege de devisă: «adevărul este egal frumosului». Idealismul și realismul, romantismul și clasicismul, fie-care își are definițiunea sa proprie; dar, nici încercarea de a explica aparițiunea unei opere prin agenții din afară, nici stăruința de a scobori acțiunea frumosului pînă la acțiunea pur fizică, nici încercarea modernă de a arăta în poezie legile fizice — în întregimea sa unilaterală, nu promite a fi durabilă, chiar în mijlocul acelor partide literare, cari țin la aceste definiții.

Cearta groaznică ce s'a iscat între partisanii «artei tendențioase» și partisanii «artei pentru artă» pare mai mult de cât ridicolă, dacă cine-va se pune mai presus de orî-ce pasiune trecătoare. Atacurile îndreptate mai cu seamă contra «artei pentru artă» trebuie să cedeze unei priceperi mai profunde, care ne demonstrează că «*a arăta*» este și a «*dovedi*». Și apoi, se poate foarte bine, ca tocmai în arta pură mai lesne să se contopească știința cu poesia, de cât în «arta cu tendințe». Știința formulează evenimentul și explică legea lui; închipuirea poetului însufletește, înviază imaginea științei. Adevărul subiectiv ne atrage prin sinceritatea convingerei, iar adevărul obiectiv, întemeiat pe cunoștințe și experiență, povățuește, fără metode didactice și fără tendințe — de cari nevoie n'are. Conform cu scopurile mari ce au arta și literatura în secolul nostru, s'a schimbat și critica; critica nu se mai apropie azi de o operă de artă cu o anumită măsură a anumitei teorii, căci de la dînsa se cere să devie mijlocitoare între artist și societate.

Secolul nostru caută unitatea în complex, și în acelaș timp a hotărnicit sfera activității spirituale. Cu ajutorul unui studiu minuțios a tuturilor sferelor concretului, secolul nostru nădăduște să se apropie de adevărul necondiționat, pe care 'l-caută în știință, în viață, în artă, poezie și credință. Iubirea arzătoare a adevărului, și spiritul mare de investigațiune pe cari le desfășură secolul nostru — sunt trăsăturile caracteristice ale timpului modern.

În artă, fie-care școală caută o losincă pentru stindardul său. În poezie, romanticii, cari

au ales adevărul ca devisă și ca obiect de cult, mereu caută încă aplicațiunea adevărată a principiului proclamat de ei. Omul a așteptat ca filosofia să-i dea acel adevăr absolut, dar s'a văzut înșelat; și, negând filosofia, s'a întors spre științele pozitive. Filosofia părăsită târâse după sine credința, religia, lăsând în urma sa scepticism și negațiune.

Am văzut în capitolul precedent cum Alexandru Herzen ne-a desvălit lumea lăuntrică a revoluționarului rus; tocmai la aceiaș concludse am ajuns acum și eu, voind, din partea mea, să arăt ce este nihilistul.

În lumea antică, când credințele vechi s'au prăbușit, în ajun de a fi înlocuite cu alte credințe, s'a auzit o voce care striga «A murit Pan'!» Un lucru analog se produce și acum în secolul nostru. Secolul XIX la rîndul său zice omenirei acelaș lucru, și mulți, foarte mulți din cei cari nu pricep adînc, repetă ca «echou» exclamațiunea desperată a timpului.

Să spun însă părerea mea intimă: credințele și religiunile nu mor; se schimbă simboalele, dar principiul cari le însuflețește rămîne neclintit. Nu mor idealurile omenirei, ci se schimbă, și uneori se întunecă. Nu pierе Dumnezeu, de și pare că nu există decât în biserici, unde e împodobit cu aur și pietri nestimate, — există însă mai cu seamă în conștiința omului, în cerințele vecinice ale spiritului său. Secolul nostru admite credința în afară de dogme; și cu speranță fierbinte, cu iubire pasionată, omul la sînul naturei nădejduește să găsească ceia ce rațiunea 'i-a refusat. Natura o prefăce el în isvorul științei și sorgîntea aspirațiunilor sale.

Cosmosul s'a prefăcut în simbol al misteriosului numen.

Nu e oare *acesta* acel Pan, care a murit la hotarul lumei antice? Nu e oare *aceasta* acea zeităate care s'a născut în secolul nostru? Poezia și știința ne sunt martori. Panteismul spre care înclină cugetarea modernă ne e dovadă? Dar este oare cu putință că noi, cari ne luptăm pentru lărgirea individualității, să ne liniștim în *panteism*, care e tocmai nimicirea individului, e disparițiunea lui? Invederat că nu. Panteismul modern, cu orî ce însușiri îl vom dota, este și rămâne acea *Nirvana* Schopenhauristă, care nu este altceva de cît moartea sufletească, în fața căreia noi rămânem simpli spectatori.

Secolul nostru s'a convins, că a rămânea spectatorul evenimentelor, nu poate satisface pe omul modern; e necesar să devii *inelul* întregului, pentru a te apropia de acest întreg; *știința* este cheia pentru a înțelege viața omenirei, dar nu știința, ci activitatea e legătura vie a omului cu totul.

Cunoștințele ne introduc în lumea evenimentelor, dar numai prin activitate devenim noi partea conștientă individuală a totului.

Veacurile trecute au fost circonscrise în sfera strîmtă a intereselor de castă; secolul nostru e pătruns de interesul omenirei întregi.

Cunoștințele căpătate impun datorii. Știința sterilă usucă cugetul, știința, care servă bine-lui obștesc, nutrește și înalță cugetul. Principiile contrarii, ale idealismului și ale realismului, se unesc în sfera etice.

Secolii, cari se deosebeau prin idealuri ab-

stracte, au pierdut nimbul lor strălucitor, pentru că după ce au fost cercetați mai de aproape, ne-au arătat rănilor lor purulente în toată goliciunea; povăturile istoriei ne-au servit la ceva: etica a înlocuit metafizica. Scopurile umanitare practice au înlocuit teoriile abstracte. Conștiința solidarității internaționale a dat naștere noilor principii de relațiuni sociale; din misticismul lui Leroux, din Fourierism, Sensimonism, Comunism, din Socialismul revoluționar al lui Bacunin, și Socialismul evoluționist al lui Karl Marx s'a creat în fine abecedarul unei noi științe:—Sociologia.

Omul ca individ, ca persoană, ca germenul științei sociale, iese pe arena istoriei—fără deosebire de rasă și de castă—numai în secolul nostru. Secolul XVIII, care a proclamat drepturile omului, a slujit ideii abstracte, ideea omenirii în acest secol înăbuși ideea despre om; respectul pentru ființa omenească acel secol nu l-a cunoscut.

Timpu în care trăim, dupe părerea revoluționarului rus, tinde nu numai la priceperea lumii care ne înconjoară, dar și la a *simpatiza* cu această lume imperfectă. *Simpatia* universală — iată acel cement care leagă persoana umană cu întreaga omenire, care unește mulțimea cu fie care om a parte, care face p'această mulțime să asculte vocea unui om, care o cheamă să păsească înainte, tot înainte.

Această uniune sufletească secolele trecute n'au cunoscut-o circumscrise în cercul îngust al intereselor de castă; a-rareori apare pe ici pe colea un Buda, un Zoroastru, un Christ, care se pune în capul mulțimei, trăind pentru

mulțime, suferind pentru mulțime, murind res-tignit pe cruce pentru mîntuirea omenirei.

Priceperea profundă și simpatia universală duc direct spre iertare. Știința se face com-plicele ideilor umanitare, demonstrând omului modern influința mediului, proclamând deter-minismul. Cei mai mari actori ai secolului, cei mai geniali literați ai timpului sunt azi și cei mai principalii reprezentanți ai compătimirei u-niversale, și cei mai aprigi luptători pentru simpatia universală. Oamenii care aparțin cla-selor avute, oameni de ai castelor privilegiate, oameni care 'și-au pretrecut viața în lux, ca Karl Marx, ca Bacunin — luptă întreaga lor viață pentru propagarea simpatiei universale.

Când și în ce timpuri a servit literatura așa de mult ideei umanitare, intereselor sociale, precum slujește acum? Material pentru ope-rele poetice se culege azi din sînul societății. Nicî o dată coarda personală n'a vibrat așa de tare; nicî o dată dorul și tristeța personală n'au fost în așa grad resunetul măhnirei, pen-tru că nicî o dată încă omul nu s'a convins așa de adânc de solidaritatea intereselor ome-nești. Poesia chiar, a încetat de a fi o artă, și s'a prefăcut în viață. Heine, poetul timpului nostru «din tînguehile sale mari, din suferințele sale, compunea niște cîntece scurte». Mihail E-minescu, poetul nostru român făcea acelaș lucru, și împreună cu acești poeți de mîna a doua, cei mai mari poeți și scriitori ai vea-cului, adică alia pe cari îi ascultă mulțimea, de asemenea compun operele lor minunate nu numai din suferințele personale, nu numai din

dorul lor pentru idealul abstract al frumosului, ci mai cu seamă din simpatia lor «pentru tot ce suferă, tot ce viețuește»—adică pentru omenire! Poetul veacului astăzi e silit de a se împărtăși din viața bogată a omenirii, de a servi acestei omeniri, de a fi tălmăciul suferințelor și aspirațiunilor sale.

Fie care om care poartă azi pe umerii sei povara grea a tînguelilor, îndoelilor și suferințelor sufletești, le duce pe arena vieții sociale organul căreia este tiparul. Mari sunt aceste îndoeli, legitime sunt acele tînguei, căci veacul nostru mai cu seamă e avut în ele.

Șovăind între două extremități—setea idealului și țelurile pur practice, între materialism și misticism—noi trăim într'o vreme plină de frământare surdă, de o muncă intelectuală intensivă și de o groasă luptă pentru trai. Această încordare, împreunată cu șovăirile morale și nestatornicia moralei, pare că a ajuns la ultimul său grad, și ne arată în viitor o rază de lumină. Dar de unde ne va veni lumina? Ce va aduce acest viitor? Prin ce anume faze ale cugetărei va mai trece omenirea, și unde se va opri?

Această stare intensivă 'și-a găsit resunet în literatura modernă, cât și în conducătorii cugetărei moderne. Tot ce e nou însă, se produce lent și cu mari efortări, ca fructul conștiinței comune și a trebuințelor generale. Frunțașii omenirii ghicesc idealul viitorului, și se încearcă de a-l formula; ei au trecut prin toate șovăirile, și de aceia pot proroci ceea ce se va realisa.

Literatura sănătoasă zice azi societății: ve-

niți voi toți cari sunteți frământați de tăgadă și aci veți găsi idealul vostru.

Veacul nostru admite în progres nu numai o lege morală, dar și o lege a naturei. De aceea el și tinde la realizarea ei: el cere educațiune pentru fie care persoană umană și vede în școală și știință mijlocul de propășire; statul modern se silește a face progres în organizarea instituțiunilor sociale; știința constată progresul în evenimentele naturei și găsește în teoria evoluțiunei generalizarea științifică și filosofică. Istoria urmărește viața popoarelor; filosofia istoriei se transformă în istoria culturai. În sfera cugetărei pure gândirea modernă pune ca scop — perfecționarea. Așa dar, progresul—iată lozinca timpului nostru pretutindeni el e conducătorul — în viață, în știință, în artă.

Până acum veacul nostru mereu se urcă de la lege la lege, de la parțial la general, de la inducție la deducție; hotarele cunoștințelor se lărgesc, orizontul devine tot mai mare. Teoria se înlocuește prin teorie; cugetătorul urmărește opera sa. Dar și știința și metafisica ajung la acelaș rezultat: *ultima*, cea mai înaltă axiomă rămâne neatinsă.

Din aceasta însă nu reiese că enigma vieței a pierdut ori ce interes pentru omul modern din aceasta nu reiese nici decum că enigma groasnică nu mai preocupă pe om, cum cred unii.

Cugetarea etică, admisă ca dogmă, tot-d'una a produs mari evenimente; progresul, adică perfecționarea individuală și obștească lasă omului o imensă arenă de activitate: acest

principiū, prin înălțimea problemei și prin nemărginita sa aplicațiune, poate servi omului pururea de punct de reazim. Dar vai! Poate oare dânsul să și mărginească perfecționarea individuală cu perfecțiunea organizațiunei sociale? Se va mulțumi oare el cu atâta?

Invaderat că nu. Lucrurile lumeshi nu pot satisface pe omul modern; nu pot afacerile obștești se înăbușe în el alte trebuințe inerente sufletului său. A se da cu totul societăței, omul nu poate. Omul tot-d'a-una se va ocupa cu lumea sa lăuntrică. *Persoana* umană se ridică în contra misticismului umanitar se revoltă în contra fusiunei sale cu natura, în contra disparițiunei sale ca individ în panteismul umanitar.

Și apoi, analiza ne persecută chiar în mijlocul bunurilor vieței. Omul cugetător e incapabil de a trăi numai *în prezent*. Obicînuința de a generalisa, ne distrage de la fapt. Noi ne încercăm mereu să desemnăm fie cărui obiect, fie cărui fapt separat, locul seu în complexul evenimentelor, noi voim să legăm existența vremelnică cu eternitate.

Nu, credințele, religia, nu pier. Ele 'și schimbă expresiunea, conform cu evoluțiunea cugetului. Religia, ca simțiment al legăturii dintre evenimentele trecătoare ale vieței și eternitatea, e inerentă omului. Nu moare nici filosofia, care caută această legătură pe calea raționamentului, de și în secolul nostru omul obosit și înșelat pare că se îndoește de ea. Noi ne am convins cu toții că a deslega enigma eternității este cu neputință.

Unii din cugetătorii moderni prezic că filo-

sofia va avea un nou viitor, întemeiat pe unirea sa cu științele pozitive. Ei declară că filosofia viitorului înarmată fiind cu noi adevăruri, va crea cosmosul său psihic, pe temeiul faptelor de astă data, iar nu pe temeiul abstracțiunilor. Orî cum, rolul filosofiei s'a schimbat: rațiunea așteaptă de la dînsa acum nu numai revelațiunea ci și cunoștința actualității; se cere ca dînsa să îmbrățișeze complexul totului existent, să urmeze pas cu pas știința, luminînd-o prin gândul său, care este esența revelațiunii sale. Prin cugetare se explică evenimentul; rațiunea însuflește sfera concretului.

Se poate, ca această unire să fie a doua sintesă, care vine după o lungă și laborioasă analiză.

Dar cum se va revela adevărul? Unde se află acea categorie de adevăruri, pe cari omul însușindu-și-le, va descoperi o nouă cale pentru concepție? Unde e acel polog, care odată ridicat, va desvăli înaintea ochilor omului avid de a ști, imaginea adevărului vecinic—acest izvor în care ca într'o oglindă se reflectă odăjdiiile sfinte ale lui Dumnezeu?

În secolul nostru, numit materialist prin eselență, se observă deja o evoluțiune mare, care se desemnează din ce în ce mai clar în sfera cugetărei; această evoluțiune, rezultatul negărei extreme, tinde a se împăca cu metafisica. Secolul nostru pare că a ajuns deja la acea criză, când știința față cu spiritualismul voiește să-și garanteze o pozițiune neutrală. Cedările făcute spiritualismului de către unii din cei mai eminenți represintanți ai științei moderne ne sunt dovezi.

Dincolo de hotarele științei există misterul care atrage pe om. Acolo, unde se începe sfera necunoscutului, misticismul așteaptă pe omul modern. De la analiză omul trece la pătrundere intuitivă, de la știința pozitivă către simbol.... La picioarele acestui simbol, ca la picioarele unei statui el depune coroane, căci nu poate să ajungă până la fruntea statuiei, care se înalță în slava cerului..... La picioarele simbolului stă omenirea.

Ast-fel, orî-ce va aduce viitorul, numai și numai omul să nu peardă punctul de reazim în etică — și el va găsi pururea mijloc de a concorda rezultatele cugetărei abstracte cu știința pozitivă.

Ast-fel *în omenire* omul poate găsi o părțică din acea satisfacție psihică, care 'l-frământă și nu 'l dă liniște; în simpatia universală el poate găsi consolațiune în dorul său dupe un ideal nețermuit.

Atât sufletul nostru, cât și știința, ne șoptesc, că în etică mai e scăpare pentru omul modern; sufletul nostru tinde către acele înălțimi, de unde se aude acelaș cântec melancolic, care resună mereu în istoria omenirei: «*tot ce e trecător, nu e de cât simbol*». Și poesia, și arta nu sunt de cât fragmente din acest cântec vecinic. A înțelege aceste simboluri, a pricepe legătura ce există între ele dintr'o parte, și legătura ce există de altă parte între tot ce e trecător și tot ce e etern, între relativ și absolut — iată problema, pe care omenirea tinde să o deslege, fie într'un mod conștient, fie într'un mod inconștient.

La toate acestea, știu bine, că o parte din oamenii *inteligenți* îmi vor răspunde, că ei sunt cu desăvârșire reci și impasibili față cu cestiunile: *Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis, Quomodo? Quando?* Ce sunt toate aceste cestiuni? La ce îți bați capul cu ele, când știința nimic nu ne poate răspunde?

Haide-de! Și cu toate astea omul mereu întreabă, mereu e frământat de aceste cestiuni, mereu întreabă și va întreba. Cine sunt? Unde sunt? Pentru ce sunt?

Oamenii inteligenți tacesează aceste cestiuni de zadarnice, ba unii le numesc chiar *stupidă*.

De! Acestora le voi răspunde: o vacă nu 'și frământă crierii cu ast-fel de cestiuni. căci pentru dânsa totul e clar și limpede: Ce e dânsa — vacă; unde e dânsa — în grajd; pentru ce există dânsa — pentru a fi mulșă și a da lapte, etc.

Și acum, rog pe cititor să recapituleze în mintea sa cele două capitole din prefață, să-și amintească de elementele din sistemul filosofiei lui Hume și să spună dacă modul de a privi lucrurile a nihilistilor (fenomenaliștilor) de la apus e acelaș cu modul de a-și înfățișa lumea a revoluționarilor din Rusia!

Invederat, că mare e deosebirea între aceste două moduri de a privi lucrurile, de și atât la Hume, cât și la nihilisti din Rusia principiul *simpatiei universale* joacă rolul culminant.

Trecând acum de a dreptul la povestirea mișcării revoluționare din Rusia de sub domina împăraților Alexandru II și Alexandru III

și anume la acea parte a mișcării la care eu însumi am luat parte directă las pe cititor să urmărească modul cum *ideile nihiliste* arătate în această prefață se manifestau în tot-deauna în toate actele Mișcării.

I N E X I L

Vedeți mâinile și picioarele mele
ca însumi eu sunt, pipaiți-mă și
vedeți .

Luca, evang

I.

PROCESUL CONSPIRAȚIUNEI NECIAEFF

Sosirea mea la Zürich.

După doi ani și șapte luni de închisoare, petrecuți în groasnicele *oubliettes* ale fortăreței Petro-Pavloskaia, după viața nesuferită sub supravegherea poliției — iată-mă, în fine, scăpat din mâinile calăilor mei, iată-mă în republica Elvețiană.

M'am oprit la Zürich, nu doară că aveam vre-o cunoștință, vre-un amic în acest oraș, nu doară că fugind din exil silit în exil voluntar am avut ca ținută acest oraș, ci pentru că 'mă-a fost absolut indiferent

În ce anume oraș din Elveția am să mă opresc.

Aș fi urmat calea pînă la Geneva, unde știam că trăiesc câțiva refugiați bătrâni din Rusia, dar starea sînatăței mele nu 'mî mai permitea să mai stau un ceas mai mult în vagon. Excitarea mea nervoasă ajunsese la culme; piciorul meu, acoperit cu răni reumatismale, căpătate în temniță, mă făcea să sufăr prea mult. Era necesar dar să mă odihnesc.

Am descins într'un mic otel *Zum schwarzen Adler*, ținut foarte murdar, dar și foarte ieftin. Am închiriat o cameră mică, care sîmăna mult a un dulap, în care e așezat un pat, și lângă pat o mescioară și un scaun. Dulapul-cameră avea o ferestruică, care da într'o stradă îngustă, strîmbă, umedă. Abia stabilit în acea cămăruță, simții o mare prostrațiune morală și fizică: rezultatul firesc al unei prea mari și prea îndelungate încordări nervoase. Fără a 'mî repara forțele sleite cu ceva alimente, m'am aruncat în pat, și am adormit ca un copil.

Somnul meu a ținut lung, foarte lung; am dormit, cum știe să doarmă numai un arestant-celular, adică peste 12 ceasuri — fără întrerupere. Când m'am trezit se cră-

pa de ziuă. Simții că am friguri; piciorul bolnav mă durea groasnic.

— Atâta mai trebuie, ca să mă înbolnăvesc! mă gândii. Ce aveam de făcut?

Mă hotărîi să recurg la vr'un doctor, și ca ex-student de medicină alegei pe un profesor de universitate.

Cu chiû și vai am isbutit, târându-mi piciorul bolnav, să mă transport în orașul de sus, unde locuia profesorul clinician d-r. Birmer. Fiind primit de acest doctor, am fost supus unei inspecțiuni medicale minuțioase. Aflând cauza boalei mele, doctorul m'a sfătuit să mă mut din otel la spital, de oare-ce boala mea cerea imperios o căutare serioasă și îndelungată. Urmai sfatul dat, și chiar în acea zi mă și stabili la spital, unde am fost nevoit să rămân aproape două luni de zile. Mulțumită unei căutări sistematice piciorul meu se vindecă, rănile reumatismale se închid, și scap de niște palpitații, cari mă amenințau cu viciul cordului. La spital, făcui cunoștință cu câți-va studenți în medicină, cari urmau cursurile la facultatea de medicină locală; aflând de la ei despre toate cele necesare pentru a intra la universitate ca student, mă hotărîi să mă înscriu și să-mi urmez studiile întrerupte. Era greu,

ce e drept, pentru mine, care perdusem aproape trei ani de zile, să mă pun la lucru și să urmez cu studiul unor obiecte a căror base, anatomia, fiziologia și patalogia, le uitasem; dar mă gândeam, că cu stăruință și muncă voi putea recapitula cele învățate, fără a mai începe de la început.

Pentru ca să pot isprăvi studiile, era neapărat necesar ca să mă înscriu în anul al patrulea, de oare-ce la Petersburg făcusem deja trei ani de studiu. Această necesitate se întemeia pe motive pur economice: n'aveam cu mine de cât o mie de franci, și mai aveam să primesc din Rusia vr'o 3000 de franci de la vărul meu Constantin Rali. Cu această sumă de bani trebuia să fac față tutulor cheltuelilor în curgere de doi ani de zile, cât aveau să dureze studiile mele.

Odată hotărârea luată, lucrai conform cu cele hotărâte. La universitate n'am întimpinat nici o pedică; diploma mea de baccalaureat și atestatul de studii de la Academia Medico-hirurgică din Petersburg fură acceptate drept echivalente cu baccalaureatul din Elveția, asemenea și cei trei ani de studiu universitar mi s'au socotit. M'am făcut deci student în toată regula,

și începuî să frecventez prelegerile. În curând mai sosită la Zürich trei refugiați politici noi, cari ca și mine fugiseră din Rusia. Acești trei tineri erau Smirnoff, Alexandru Oelsnitz și Vladimir Holstein.

Toți trei erau studenți de medicină din Moscova, și au fost arestați pentru că au participat la o mișcare de studenți în contra regulamentului nou universitar, prin care studenților li se interzicea orîce întrunire. Inchiși în temnițele din Moscova, acești studenți în curând au fost exilați, și au fugit din exil.

Sosind la Zürich toți trei s'au înscris la universitate, voind a isprăvi studiile întrerupte.

Lucru firesc, că imediat ce aflaî despre sosirea lor, mersei și făcuî cunoștință cu dânsii. În curând o amiciție strînsă mă lega cu Alexandru Oelsnitz și Vladimir Holstein; în ceia ce privește pe al treilea, Smirnoff, dânsul nu mă a convenit nici prin caracter, nici ca morală.

Acești trei tineri au fugit din Rusia împreună; neavînd și neputîndu-și procura pașapoarte, ei au fost siliți să treacă granița pe furiș. Sosind într'un sat polon, plin de ovrei, tinerii intrară într'o cârciumă, unde se așezară la o masă, cerînd să le dea ceva

mâncare. La tejghea ședea o figură ovreiască tipică, care arunca o privire distrată asupra noilor veniți. Aducând cele coman-date, ovreiuul cu răceală se adresa către tinerii întrebându-i:

— Aveți trebuință de odae?

— Nu! Plecăm înainte! răspunse unul din tineri; apoi după o pauză zise în limba germană:

— E departe de-aci granița?

— Granița?..... Mai sunt vr'o 30 de kilometri.....

Tinărul se scoală de la masă, se apropie de cărciumarul ovreu și îi zice încet:

— Știi pe cine-va care să ne poată trece peste graniță, căci n'avem pașapoarte, și avem neapărată trebuință să mergem la Königsberg?

— Aï wei mir! exclamă ovreiuul..... E greu.... e foarte greu!

— Ian nu te fă nesnaï. Plătim bine!

Ovreiuul se depărtă brusc; apoi ieși din cărciumă. Tinerii remaseră foarte nedumeriți, de oare ce conduita ovreiuului era cât se poate de suspectă. Ovreiuul putea să denunțe aparițiunea unor oameni necunoscuți în sat, ba putea să declare chiar și poliției, că niște tineri sosiți de nu se știe unde 'l-au rugat să le înlesnească trecerea

graniței. Bănuelile tinerilor mei tovarăși au fost însă neîntemeiate; ovreiul-cârciumar în curând s'a întors, și adresându-se către doi din tineri, cari vorbeau perfect limba germană, îi preveni spunându-le — în jargon ovreiesc, — că spre seară are să-i conducă la o rudă a sea, care va putea să-i ducă peste graniță.

— Ruda mea e un om cuminte. Ai wei, ce cuminte! El știe tot, și poate tot, dar are să vă coste bani!

— Bine, bine, ne vom tocmi, însă de ce vreți să stăm până seară? Vor veni oamenii la cârciumă, și nu e bine!

— Dumea-voastră veți sta până seara în odaia de alături; astăzi e sâmbătă, și prin-urmare șabas până la 5 seara.

În adevăr ovreiul introdusese pe cei trei fugari într'o odăiță de-a-lături, unde ei au adăstat până pe la orele 5 seara, apoi, când începu să se însereze cârciumarul i-a condus la ruda sa, care ședea tocmai la capătul din spre câmp al satului. Intrând într'o căsuță mică, tovarășii mei găsiră acolo pe un bătrân ovrei, care 'și făcea rugăciunea. El privi pe noii sosiți, dete din cap ovreiului-cârciumar, care îi zise câte-va cuvinte în limba evreă, apoi își urmă rugăciunea.

Tineri, cari nici odată încă n'au văzut pe ovrei la rugăciune, remaseră cu gurile căscate, privind cum bătrânul habotnic, îmbrăcat în lințoiul său și având legată la frunte o lădiță cu legile lui Moise, gesticula și recita rugăciunile de seară.

— Are să vă coste mult ! oftă bătrânul ovrei, urmându-și rugăciunea.

— Cât ?

— Cinzeci ruble pentru fie-care om ! mormăi ovreiul rugându-se și gesticulând.

— Scump ! Atâta n'avem ; dar pentru toți trei suntem gata a da 30 ruble !

— Aî wei ! puțin, foarte puțin !

— Cinzeci pentru toți !

— Șeideci.

— Bine.

Pe la orele 10 seara, bătrânul ovrei înhărnă trei cai la o căruță. Când prietenii mei s'au așezat în căruță, au observat că drept vizitiu îl au pe bătrânul ovrei în persoană. Dar acum, acest ovrei bătrân parcă s'a transformat. Ochiii săi scăpărau schinte, fața sea nervoasă devenise energetică, mușchii i se contractau într'un rictus plin de hotărâre. Ovreiul habotnic de odinioară se transformase în contrabandist isteț, plin de îndrăsneală. La strigătul ovreiului caii sburară ca vântul, și peste două

ceasuri căruța se mișca deja pe un drum bine întreținut — era o șosea austriacă.....

Ajungând la Viena, cei trei refugiați politici se opriră într'un otel, unde d. W. Holstein, singurul din trei, care avea ceva parale, împărți întreaga sa avere—peste 7000 franci — în trei părți egale.

— Acum, când am scăpat din ghiarele despotismului, și fie care din noi va trebui să 'și caute mijloace de trai, cred că e bine, ca să fim egali în șanse de a da piept cu noua viață, de-a suporta lupta pentru existență. De aceea vă rog să nu mă refușați, și să împărțim această sumă de bani.

După o discuție oare-care, cei trei tovarăși au împărțit cele 7000 de franci și apoi au plecat împreună spre Zürich.

Aci ne-am întâlnit și în curând ne-am în-prietenit. Pe mine reumatismul mă sili să urmez sfatul doctorului Birmer și să plec pentru câte-va luni în Italia. Am ales orașul Arona, situat tocmai la sudul lacului Maggiore, unde am și plecat, prin Simplon. În această călătorie mă întovărăși d. Oelsnitz.

Viața mea în Italia era foarte tristă ; procesul nostru începuse a se judeca la Petersburg și darea de seamă a desbaterilor sale se publica în ziarele oficioase ruse.

Guvernul rusesc, folosându-se dintr'o parte de lipsa de caracter a unora din acuzați, iar din alta de crima și lipsa de cinste politică a lui Neciaeff, figura culminantă din proces, a hotărât ca acest proces politic să fie judecat de către Curtea cu jurați. Așa dar procesul nostru a fost cel dintâi proces politic judecat în Rusia în fața publicului, după toate regulele unei jurisprudențe obicinuite.

Rechizitorul procurorului era zdrobitor pentru principalii acuzați. Depozițiunile fraților Cuznetzoff și aceea a lui Uspensky au produs o impresiune dureroasă asupra opiniei întregi.

Iată istoricul acestui proces dramatic:

Sergiu Neciaeff, fiul unui diacon din satul Chomutovo, guvernământul Vladimir, după ce a isprăvit studiile seminariale s'a făcut profesor de religie, și cu ajutorul unei protecții căpătase locul de director al unei școli primare particulare din Petersburg; școala aceasta era întreținută de o societate de bine-faceri, și purta numele de «*Serghienskoe Učilișce*». La această școală au mai fost profesori și câți-va studenți, între-cari și tovarășul meu Evlampie Ametistoff, student la academia Medico-hirurgicală. Când s'a început mișcarea stu-

denților din anul 1869, care era datorată presiunii guvernului asupra junimei studioase, Neciaeff prin intermediul studenților-profesori făcu cunoștință cu capiî mișcării. În curând dânsul veni în ajutorul acestor tineri, puind la dispoziția lor, pentru întruniri, localul școalei din strada Serghievskă.

În acest local cu desăvârșire necunoscut poliției secrete, se înjghebase grabnic comitetul de acțiune al studențimei, de aci plecaseră delegații comitetului pentru a forma liga studențimei din toate universitățile imperiului, aci în fine s'a hotărât acțiunea comună a tuturor universităților în contra regulamentelor și dispozițiilor ocârmuirii, în ceia ce privește pe studenții și profesorii universitari.

Puțin după aceasta, tocmai în toiul mișcării junimei universitare din anul 1869, din inițiativa lui Neciaeff și Petru Tcacioff, un publicist rus, comitetul de acțiune al studenților s'a transformat în *comitetul partidului revoluționar rus*. Acest comitet a fost alcătuit din următoarele persoane: P. Tcacioff, Neciaeff, eu, Ivan Ametistoff și Evlampie Ametistoff, Seriacoff, Nichiforoff, L.....*) și Orloff.

*) Oamenii cari mai trăiesc în Rusia, în memoriile mele sunt desemnați numai cu o singură literă oare-caie.

Iată în trăsuri generale programul și scopul acestui pumn de oameni fără mijloace și fără greutate în societate:

«Libertate politică. Sub libertate politică se înțelege: drepturile persoanei omenești și selfguvernamentul. Drepturile persoanei sunt: libertatea individuală, libertatea cuvântului, a tiparului, a întrunirilor, asociațiunii, conștiinței și limbilor naționale. Aceste drepturi ale omului și cetățeanului sunt și trebuie să rămâie inprescriptibile.

Selfguvernament este: autonomia administrativă a comunei urbane și rurale, apoi a ocolului (volostî), care se compune dintr' un număr de comune, apoi a regiunii locuite de o unitate etnică. Poliția și administrația regiunii va depinde de soborul deputaților aleși de poporul regiunii; acest sobor regional va fi întâia cameră legiuitoare. Soborul imperiului, compus din delegațiunile regiunilor, va gera afacerile imperiului».

Comitetul revoluționar compus în anul 1869 n'a existat, propriu zis, mai mult de patru-cinci luni. Activitatea sa s'a mărginit numai și numai în a da o direcțiune anumită mișcării studenților, apoi în al doilea rînd a avut ca rezultat crearea unor legături între grupurile tinerimei, alcătuite

de vr'o trei ani înainte în sânul junimei universitare, și în fine în al treilea rând a pus temelia unei organizațiuni a forțelor revoluționare din imperiul rus. Comitetul acesta s'a desființat prin simplul fapt că deja în ziua de 16 Martie 1869 toți membrii săi, afară de Serghiu Neciaeff, au fost arestați și închiși în fortereta Petro-Pavlovskă.

Neciaeff, rămas în libertate, după arestarea tuturilor tovarășilor săi, a crezut de cuviință înainte de toate să creeze în jurul persoanei sale un fel de legendă, care să-i poată servi drept influență, cum era aceia de care se bucurau tovarășii săi arestați, prin cercurile studenției universitare. Pentru aceasta cel dintâi lucru ce a făcut el, a fost că a respândit știrea, că și dânsul e arestat și închis în fortăreață. Știrea aceasta o lășise prin capitala Evlampie Ametistoff, în ajun de a fi arestat; el a povestit studenților, că mergând pe o stradă, a întâlnit în cale o trăsură escortată de jeandarmî. Din acea trăsură o mână îi a aruncat un bilet, pe care s'a găsit scris:

*«Sunt arestat și dus în fortăreață.
«Rog a da de știre despre arestarea
«mea tuturilor amicilor.*

Neciaeff.

Respândind știrea despre arestarea sea, Neciaeff luă pașaport pe un nume străin și plecă în străinătate.

Sosind în Elveția dânsul se presintă lui Bacunin, Herzen și Ogareff — trei refugiați politici de pe timpul domniei împăratului Niculaî, cari au jucat un rol culminant în desvoltarea intelectuală a Rusiei.

Trei refugiați, încărunțiți în exil, au întâmpinat pe noul sosit cu brațele deschise. Neciaeff le-a declarat că este trămis de comitetul revoluționar pentru a se înțelege cu ei în ceia ce privește atitudinea lor față cu noul partid revoluționar din Rusia. Alexandru Herzen, neîncrezător din fire, om cu un temperament așezat, făcând cunoștință mai de aproape cu Neciaeff, a hotărât să se țină în rezervă, cel puțin până nu va vedea pe temeiul faptelor modul de a lucra a noiei înjghebări revoluționare. Această rezervă a omului cumpănit revolta pe Neciaeff, care imediat părăsi pe Herzen, și se alipi de Bacunin, om cu temperament revoluționar, plin încă de vloga vieței, doritor de a se cufunda în valurile unei mari revoluțiuni sociale. Auzind despre o alianță ce s'a făcut între misteriosul delegat din Petersburg și Bacunin, Alexandru Herzen a zis:

— Bietul Bacunine; dânsul e Danton al nostru, pentru care însă revoluțiunea nu s'a făcut încă!

Cuvinte de un crud adevăr. Bacunine a încheiat un pact pe viață și pe moarte cu Sergiu Neciaeff, care folosindu-se de absoluta necunoștință a bătrânului revoluționar despre împrejurările din Rusia, 'l-a înșelat într'un mod nedemn, ba chiar 'l-a compromis în niște afaceri, în cari Bacunine n'a luat absolut nici o parte. Până la ce grad a fost orbit Bacunine, entusiasmat de a fi întâlnit în fine în tristul său exil un tânăr revoluționar plin de o energie diabolică, devotat până la moarte cauzei poporului rus, se dovedește prin faptul unei naivități copilărești. Iscusitul conspirator bătrân a «alianței» a consimțit și a iscălit cu propria sea mână o declarațiune, prin care se supune în toate la dispozițiunea comitetului revoluționar din Petersburg. În această declarație, între altele, era scrisă și următoarea frază: «... chiar în caz «dacă comitetul va hotărâ să participe la «facere de bancnote false — mă voi supune.....» Declarațiunea era iscălită cu numele femeiesc de «*Matreona*», în jos sta scris: «de azi înainte acesta va fi pseu-

donimul meu. *Michail Bacunine*». Ce na-ivitate!...

Peripețiile relațiilor lui Bacunine cu Neciaeff, au fost fatale celui dintâi, precum ele au fost fatale și multor altor oameni de bine. Cu toate astea însă, sunt dator a spune chiar aci, de și despre aceasta va mai fi vorba și mai departe, că toate cele deitate în contra lui Bacunine de către Karl Marx și socialiști-marxiști, sunt numai și numai calomnii nedemne și pentru marele economist german și pentru proseliții săi. Biografia lui Bacunine, precum și amintirile scrise de M. Dragomanow, cari în curând vor apărea în limba rusă—vor aduce destulă lumină în această privință. De altmintrelea fisionomia marelui revoluționar rus nu va pierde nimic—așteptând ca pasiunile să fie spulberate; timpul neîndurător, va restabili adevărul, istoria la rândul ei va pronunța verdictul său nepărtinitor privitor la calomniatori și calomnii, căci în fața istoriei numai adevărul rămâne neperitor.

Neciaeff după ce 'și-a asigurat participarea lui Bacunine la toate cele plănuite de el singur, a mai exploatat și credința poetului Ogareff, care, ca și Bacunine, a recunoscut comitetul din Petersburg, ca or-

gan suprem al unei organizațiuni revoluționare existente în Rusia.

După această ispravă Neciaeff plecă îndărăt în Rusia, dar temându-se de a locui la Petersburg, își stabili domiciliul la Moscova. Venind la Moscova, Neciaeff descinse la Uspensky, cu care făcuse cunoștință multumită nouă, studenților. El declară lui Uspensky că e membru comitetului revoluționar compus din mai mulți oameni, din cari unii trăiesc în Rusia, iar alții în Europa, între acești membri el numără și pe Bacunine și Ogareff. În sprijinul celor declarate Neciaeff arată, câte-va proclamațiuni revoluționare tipărite la Geneva, și dete în păstrare lui Uspensky și un sigiliu pe care erau săpate, între două topoare încruțișate, cuvintele: «*comitetul executiv*», iar mai jos «*al partidei narodnaia rasprava*».

Nenorocitul prieten al meu, Uspensky, nu cunoștea absolut nimic din trecutul lui Neciaeff, dânsul îl crezu pe cuvânt și în curând deveni o uneltă în mâinile acestui om energetic, ambițios și fanatic. Luându-l drept delegat al unui comitet, Uspensky se consideră de soldat supus al unei organizațiuni puternice, care era menită să producă o revoluțiune politică în imperiul țarilor.

În curând după aceasta Neciaeff organisă un grup de tineri, căruia îi dăte *ad hoc*, în calitate de delegat al comitetului executiv, puterea unui sub-comitet. În acest sub-comitet el numi ca membri pe doi frați Cuznetzoff, pe Ivanoff, student la academia de agricultură, pe Uspensky, iar el însuși s'a făcut președinte. Cu ajutorul sigiliului adus din Geneva, dânsul fabricase câte-va proclamații și ordine, pe cari apoi le respândi într'un mod misterios printre studenți. Oamenii cari primeau asemenea ordine și proclamații, cu ajutorul unor știri false povestite de însuși Neciaeff, credeau că în adevăr ordinele vin din partea unui comitet secret, care se află în capul unei organizațiuni revoluționare existente. În toate aceste proclamații și ordine se recomandă mai cu seamă o supunere oarbă puterii lui Neciaeff.

Această mistificare a durat vr'o cinci luni de zile, și cel d'întâi om care a descoperit-o a fost Ivanoff, care prinsese odată pe Neciaeff fabricând ordine de ale comitetului, și aplicându-le sigiliul, ce avea în păstrare la Uspensky. Descoperind fraudă, el mărturisi faptul lui Uspensky, care imediat s'a și convins de veracitatea lui. Revoltați, amândoi oamenii cerură explicații de la Ne-

ciaeff. Acesta neavând încotro a mărturisit faptul, dar apoi la urmă a declarat lui Uspensky :

— Aşa-i; este adevărat că v'am înşelat spunând că există un comitet. Dar pentru ce am făcut aceasta? Pentru că dacă n'aş fi inventat acest comitet, nu mi-aţi fi dat încredere, şi n'aţi fi consimţit de a trăi şi lucra pentru desrobirea poporului şi distrugerea absolutismului. Am făcut prin urmare acelaş lucru pe care 'l a făcut Scevola, care a minţit lui Porsena, pentru a scăpa Roma... Dacă azi nu există comitetul revoluţionar, fiind-că acela care a fost la Petersburg s'a descompus din cauză că toţi membrii săi sunt închişi în temniţă, trebuie oare ca noi să desperăm, trebuie să rămânem cu mâinile încrucişate, trebuie să ne dăm de învinşi?! Dacă nu există comitet — suntem noi comitetul adevărat!

Acest mod de a raţiona 'l-a convins pe Uspensky, şi peste puţin şi pe cei-l-alţi din grupul lui Uspensky, din Moscova. Singurul om, care nu s'a putut convinge, şi care perduse orî-ce ilusie despre existenţa unui partid revoluţionar organizat, era Ivanoff. Jignit în amorul său propriu de om cinstit prin neruşinata conduită a lui Neciaeff, dînsul hotărâ să rupă orî ce relaţii cu

un om ca acesta; și în curând a realizat hotărârea sa, declarând tovarășilor săi din sub-comitet, că el se retrage, și se lapădă de orî-ce activitate revoluționară.

Această retragere a lui Ivanoff îngrijise foarte mult pe Neciaeff. În imaginațiunea sa ferbinte de fanatic conduită, de altminterlea foarte logică, a lui Ivanoff îi păru suspectă. El începu a bănuî că Ivanoff e hotărât să denunțe totul poliției. Lucru de alt-fel cu desăvârșire fals, precum au arătat faptele. Ivanoff, retrăgându-se din sub-comitet, s'a dedat învățătorei, și petrecea zile întregi în laboratoarele Academiei de agricultură, unde trecea de cel mai erudit și laborios student.

Frământat de bănuielî, Sergiu Neciaeff, sub presiunea fricei de sigur, în curînd ajunsese să-și peardă capul. El împărtăși tovarășilor săi temerile sale, apoi, când și aceștia au fost cuprinși, ca și dînsul, de frică, propuse ca Ivanoff să fie ucis.

În arhiva cancelariei poliției secrete din Petersburg trebuie să existe depozițiunea lui Uspensky și a unuia din frații Cuznetzoff, scrisă de mîna acelor nenorociți. Zic că atari documente trebuie să existe — de oare-ce pe cînd eram întemnițat în fortăreața Petro-Pavlovskia, aceste depozițiuni

'mă-au fost citite la un interogator de către baronul Filipeus, secretarul secțiunii a treia a cancelariei imperiale.

Până azi, după aproape un pătrat de secol, îmi mai aduc aminte impresiunea dureroasă ce a produs asupra mea acea cetire! Deposițiunile lui Cuznetzoff măi cu seamă au fost scrise cu o bogăție de detalii privitoare la omorârea nenorocitului Ivanoff, — ceia ce demonstra starea pschico-patologică a asasinilor.

Iată peripețiile acestei crime, care, după părerea mea, foarte greu se poate numi o crimă politică:

Sergiu Neciaeff, pentru a salva aparențele, adică, pentru a nu da pe față că numai frica singură era stimulul crimei, a făurit un fel de ordin al comitetului «*Narodnaia Rasprava*», prin care Ivanoff, era condamnat la moarte. Acest ordin, pentru Uspensky și frații Cuznetzoff nu putea însă trece drept o scuză pentru crimă, de oarece ei știau deja că acest comitet nu există de cât în închipuirea lui Neciaeff. Condamnarea la moarte se sprijinea pe considerațiunea că: *Ivanoff e spion*.

Lucru de alt fel ne adevărat; ceia ce s'a dovedit într'un mod cert când s'a judecat procesul nostru.

Pentru îndeplinirea ordinului dat de comitetul fictiv, Neciaeff a luat asupra sea rolul de călău.

Așa dar, acest om față cu nenorocitul Ivanoff și a însușit trei roluri în acelaș timp: acela de acuzator, acela de judecător, și în fine acela de călău.

Oribil !

Puțin după hotărârea luată, crima s'a săvârșit. Intr'o seară de toamnă, la 1869, pe la sfârșitul lui Octombrie, Uspensky, frații Cuznetzoff și Neciaeff tocmeșc o sanie și pleacă din Moscova, prin bariera Iauzaskaia, spre Academia de Agricultură. La intrarea în pădurea Petrovsky ei se sco boară din sanie și dau drumul birjarului, apoi pornesc pe jos până în fața Academiei. Aci conspiratorii delegă pe unul din Cuznetzoff să intre în edificiu, unde locuiau interniîi academiei și să cheme pe Ivanoff. Dar de oare-ce Ivanoff putea să refuze să iasă pentru a se întâlni cu niște oameni cu cari dânsul a rupt orî-ce relații, se hotărăște următoarele :

Pe când Ivanoff făcea parte încă de subcomitetul revoluționar, Neciaeff adusese din Petersburg o mică tipografie, compusă din puțin garmont uzat și o mică presă de mână pentru corecturi. Aceste lucruri fură

încredințate lui Ivanoff, care le-a îngropat într'o grotă din parcul Petrovsko-Rozumovsky, care înconjură Academia de Agricultură. Rupând orî-ce relații cu foștii săi tovarăși de conspirație, Ivanoff, n'a predat tipografia, dar a rugat pe Uspensky să-l descarce cât de curând de acest deposit.

Cuznetzoff avea dar misiunea de a spune lui Ivanoff că foștii săi tovarăși au venit să ia tipografia, și prin urmare îl roagă să meargă cu dînșii pentru a le arăta locul unde se află ascunsă tipografia.

Înșelăciunea a reușit; nenorocita victimă căzu în capcana întinsă de Neciaeff. Ivanoff ieși din internat, urmat de Cuznetzoff; pe drum întîlniră pe cei-l-alți, și merseră împreună în parc, îndreptându-se spre un lac, pe malul căruia era o grotă. Ajungând la grotă toți intrară, dar la intrare Neciaeff luă loc tocmai alături de Ivanoff. Acesta ceru ca să se aprinză o lumînare, de oarece întunericul nu permitea de a se distinge locul unde a fost îngropată tipografia.

În acest moment Neciaeff se aruncă ca o fiară selvatică asupra lui Ivanoff, apucându-l de gât cu mîna stîngă; Ivanoff, înțelegînd acum că viața sa e în primejdie, că înaintea sa stă asasinul său, cu o energie supremă mușcă degetul lui Necia-

eff. Cât p'aci nenorocita victimă era să scape din mânilor calâului seu, dar în acest moment Neciaeff slobozi cocoșul revolverului, a căruia țeavă o aplicase cu mâna dreaptă la tîmpla victimei sale. Se auzi o detunătură seacă și.... Ivanoff căzu grămadă. Moartea a fost instantanee.

După asasinat omorîtorii se sfătuiră ce să facă cu cadavrul, Neciaeff dete sfatul ca corpul să fie aruncat în lac — și frații Cuznetzoff, dupe ce legară de picioarele victimei patru bolovanî găsiți în peșteră, tîrîră cadavrul pînă la lac, unde îl deteră la fund.

Intoarcerea asasinilor la Moscova era și mai lugubră, de cât toate peripețiile groaznicei crime săvîrșite. Toți patru merseră pe jos pînă la barieră, fără a'și zice un cuvînt, fără a se uita unul la altul. Unul din frații Cuznetzoff, cel mai mare, tremura de emoțiune, fălcile i se contractaseră printr'un rictus convulsiv. Băgînd de seamă această stare nervoasă a unuia din participatorii la asasinare, Neciaeff la bariera orașului propusese să intre cu toții într'o cărciumă. Aci toți patru beură câte un rachiu, apoi plecară spre locuința lui Uspensky.

Odată acasă, asasiniî simtiră o prostra-

țiune nervoasă groznică; Uspensky avu un atac de nervi, frații Cuznetzoff, paliți ca moartea priveau înmărmuriți la tovarășul lor care plângea și suspina. Singur Neciaeff, cu ochii schințind de lumină și mușcându-și unghiile vroia să pară impasibil.

— Sunteți niște mueri! exclamă el. Am omorât un spion, și pentru acest fapt de înaltă dreptate aveți remușcări de conștiință? !.... Gândiți-vă la cei ce zac în temnițe, la tovarășii noștri zidiți pe viață în Petro-Pavloskaia și veniți-vă în fire!... Măne am să părăsesc Moscova; trebue să plec în străinătate, pentru a aviza acolo pe tovarășii noștri că v'ați alcătuit într'un comitet central, și pe urmă mă voi întoarce. Acum suntem legați pe viață prin sângele lui Ivanoff, deci sunt sigur de voi.

După aceasta asasinii s'au despărțit, iar a doua zi Neciaeff părăsi Moscova, pentru a nu se mai întoarce nici odată în dărăt. El plecă din Petersburg direct în Elveția.

Și pe când dânsul povestea lui Bacunine la Geneva despre închipuita activitate a unui Comitet central din Rusia, despre executarea unui spion, despre formidabilele forțe ale partidului revoluționar, care în închipuirea sa îmbrățișase deja Rusia întreagă—acolo, în imperiul țărilor poliția a

descoperit cadavrul lui Ivanoff, și peste puțin a dat de urmele ășasinilor.

Arestarea lui Uspensky și perchizițiunea în librăria Cerkezoﬀ era cea mai mare isbândă pentru poliție, căci în acea librărie, printre rafturi s'au găsit între altele și o mulțime de proclamațiuni de ale pseudo-comitetului «narodnaia rasprava», iar într'o crăpătură de zid sigiliul acestui comitet, cu emblema sea barocă și stupidă de două topoare încrucișate. Arestantul Uspensky refușă să dea orî-ce explicare, și rămase mut înaintea geandarmilor instructori. Dar în curênd acest mutism al lui nu mai servea la nimic, căci poliția arestase pe toți cunoscuții sei, și între alți pe frații Cuznetzoﬀ.

Aceștia doi, o dată despărțiți de orî-ce contact cu oameni, căzuse pradă unei desperări cumplite și destăinură tot, absolut tot ce știau. Deposițiunile lor desvêluesc întreaga activitate a lui Neciaeff la Moscova, asemenea și toate peripețiile asasinării lui Ivanoff.

Imediat dupe descoperirea acestor fapte, împêratul Alexandru al II-lea, care el însuși citea toate deposițiile, ordonă ca judecata acestui proces politic, să se facă în public de către Curtea cu jurați.

Așa dar, mulțumită lui Neciaeff și faptelor comise de dânsul, mulțumită efectului ce trebuia să producă asupra societății întregul șir de minciuni, înșelăciuni, cruzimi, făptuite de eroul principal al procesului, țarul hotărî ca acest proces politic să fie primul proces de acest fel, judecat într'un mod regulat.

Până atunci procesele politice se judecau de către o comisie de generali și senatori, numită *ad-hoc*.

Și în adevăr, procesul lui Neciaeff a produs efectul dorit. Scârba și desgustul ne-a cuprins atât pe noi, cei implicați în acest proces, cât și întreagă societate rusă. La un singur lucru însă n'a ajuns guvernul absolutist, și anume la acela, ca societatea cultă să ne amestece pe noi, toți, în acelaș morman de noroi, în care căzuse Neciaeff cu nenorociții sei tovarăși din Moscova. Ba atitudinea corectă și demnă a lui Uspensky a fost remarcată chiar de public. Nenorocitul Uspensky nu mai tăgăduia nimic, dar nici nu acuza pe nimeni, chiar vorbind înaintea juraților de Neciaeff, dânsul era rezervat, și declara că 'și explică conduita acestui om prin faptul că starea societății ruse a produs pe acest fanatic așa cum este el; că fanatismul lui Necia-

eff și devotamentul seu pentru revoluțiune sunt cauzele cari 'l-au făcut pe dânsul, Uspensky, să nu părăsească pe Neciaeff nici atunci, când a văzut clar că nici un comitet revoluționar nu există în realitate.

În fața juraților s'a desemnat mai cu seamă într'un mod foarte simpatic figura domnișoarei Dementieff, care dupe doi ani de înțemnițare în fortăreța Petro-Pavlovskaja s'a înfățișat înaintea juraților în toată demnitatea unei victime absolut nevinovate. Singura vină a ei a fost că era fidanțata lui Tcacioff. Cu toate astea însă curtea cu jurați a condamnat-o la exil, pentru ideile sale umanitare, și pentru critica sea făcută regimului absolutist. D-nul Tcacioff, a cărui participare la comitetul revoluționar din Petersburg, adică la acea grupă de oameni care după ce s'a format imediat a și fost arestată, *) și prin urmare nu s'a descoperit de instrucție, în cât curtea cu jurați nu 'i-a găsit absolut nici o vină, totuși a fost condamnat la exil.

În ceia ce privește pe Uspensky și frații Cuznetzoff, ei au fost condamnați la muncă silnică pe 20 ani, iar cei-l-alți la exil în Siberia, sau nordul extrem al Rusiei europene.

*) Vezi «*Tenunița și exil*» editura Gazetei Săteanului 1894

În privința noastră a celor fugiți din exil, guvernul a dispus secestrarea tuturilor averilor, degradarea din drepturile civile și privilegiile nobilimei, și aplicarea articolelor din codul penal privitoare la refugiații politici, adică pur și simplu condamnarea la munca silnică în batalioane disciplinare de arestanți (*arestanskîe rotî*).

Înainte de a urma cu povestirea faptelor posterioare procesului Neciaeff, cred că voi face o plăcere cititorilor povestind restul din biografia acelor din condamnații din acest proces politic, despre cari am vorbit până acum. Și aceasta pentru că despre dînșii nu se mai vorbește nimic în memoriile mele de aci înainte.

După pronunțarea verdictului, condamnații fură expediați în Siberia, iar cei achitați de juriu (vr'o 15 inși) trimiși în exil după obiceiul rus. Frații Cuznetzoff trăiesc încă acum în Siberia de răsărit, iar nenorocitul Uspensky a murit acum vr'o șapte-opt ani în minele de la Nercinsk. Moartea acestui om merită a fi menționată aci mai cu de amănuntul. În ultimii ani ai vieții sale Uspensky devenise un psihopat și starea sa sufletească avea o înrîurire foarte defavorabilă asupra psihicului tovarășilor săi. Într-o vreme, pe la sfârșitul iernei co-

codeținuții sei politici observară că directorul temniței, un om crud și sêlbatic, profitând de starea sufletească a lui Uspensky, adese-orî îl scotea din temniță și îl ținea la el acasă o zi-două. În același timp, codeținuții sei mai observară că directorul află de la un timp încoace câte-ceva din cele despre ce vorbeau ei între ei, precum și despre planurile lor privitoare la vre-o scăpare din Siberia.

Se născu bănuiala, că Uspensky s'a demoralizat și a devenit spion. Arestanții începură a se sfătui, că ce este de făcut; se adresară la Uspensky și îi cerură explicații; dar acesta drept răspuns s'a crezut grav insultat de bănuială și a refusat orî-ce lămuriri. Atunci tovarășii sei de închisoare, îndemnați mai cu seamă de unul, hotărâră să scape de un tovarăș-spion cu orî-ce preț.

Nenorocitul a fost spânzurat în celula sa de către tovarășii sei de temniță. În curând după moartea lui Uspensky s'a descoperit că acuzatorul său era adevăratul spion, și că reposatul n'avea absolut nici o vină. Această descoperire a produs o așa groaznică impresie asupra celor cari 'l au condamnat la moarte, în cât arestantul po-

litic care aruncase lațul în gâtul nenorocitului, a înebunit.

Curioasă coincidență! Uspensky a luat parte la asasinarea lui Ivanoff, acuzat de a fi fost spion, și..... la rândul său colo în fundul Siberiei soarta a voit ca și el să moară acuzat pe nedrept de tovarășii săi de a fi fost spion!

Un alt condamnat din acest proces, d. Nichiforoff, a înebunit la Șencursk, un altul, Ienișerloff, s'a împușcat; Tcacioff a murit în Franța, unde s'a refugiat, fugind ca și mine, din exil; soția sa, fosta d-ra Dementieff, a isprăvit apoi studiile de medicină în Franța, și a ramas acolo, ocupându-se cu practica medicală. O altă victimă a acestui proces, d-na Babarichova, a cărei vină a fost că voind a scăpa pe soțul său, un oficer de artilerie, care a dat lui Neciaeff 50 ruble, a declarat că acești bani i-a dat dânsa, iar nu soțul ei—dînsa a contractat în temniță o boală groasnică, care a dus-o în mormânt.

Ea a murit la Paris. În fine d. Felix Volchowskoi, un om erudit și talentat, care nici că cunoștea pe Neciaeff, a pierdut auzul în temniță, și a fost exilat, după ce juratii l-au achitat. Bătrân și sdrobot fizicește, dînsul trăiește acum la Londra, unde

se ocupă cu jurnalistică, colaborând la ziarele engleze, împreună cu Stepneac.

Iată dar soarta oamenilor din acest proces.

Aflând toate peripețiile acestui nenorocit proces, și fiind adânc impresionat de toate detaliile lui, cari se desfășurau acum în fața publicului — mare 'mă a fost mâhnirea, și legitimă a fost ura ce simțeam că se ridică în sufletul meu contra lui Neciaeff. Știam că dânsul trăiește ascuns în Franța, de teamă de a nu fi extradat, ca un criminal ordinar. Deja înaintea sosirii mele în Elveția, guvernul rus ceruse extradarea lui dela guvernul federal al republicii elvețiane, și Neciaeff cât p'aci era să fie remis în mâinile poliției muscălești, dacă n'ar fi dispărut la timp, fugind din Elveția la Londra.

Aveam de gând să aflu adresa lui, și să-i scriu tot ce aveam pe suflet în contra odioasei sale conduite. Oelsnitz, care locuia împreună cu mine la Arona, la lacul Magiore, mă sfătuia să nu mă pun în comunicație cu Neciaeff, de a nu'i scrie nimic și de a-l desprețui, precum merita.

II.

MICHAIL BACUNIN

În curând, în luna Martie, tovarășul meu primi o scrisoare din partea lui Holștein, — care sosise la Locarno, un orașel situat pe malul nordic al lacului Maggiore, — în care acela îl invita de a veni pentru a face cunoștință cu Michail Bacunin, stabilit la Locarno. Oelsnitz primi invitațiunea și mă invită și pe mine să-l însoțesc. Simțindu-mă mai bine, și apoi știind că 'mă-ar fi prea urât să rămân singur la Arona, mă hotărîi să-l acompanyez, însă refusaî de a face acum cunoștință cu Bacunin.

Pentru ce ?

Pentru că bănuiam că Bacunin știa despre toate cele făptuite în Rusia de Neciaeff,

și dacă a rupt orî-ce relații cu acest nenorocit, a făcut-o numai și numai pentru a nu se compromite în fața societății ruse, revoltate.

Bănuielile mele s'au dovedit absolut neîntemeiate, căci din contra, Michail Bacunin a fost una din victimele lui Neciaeff. M'am convins despre aceasta mai apoi; și nu degeabă Alexandru Herzen, marele scriitor rus, 'l-a numit pe Bacunin «Liza cea mare», comparându-l cu fetița sa, pe care o numea «Liza cea mică». Da; în toată afacerea lui Neciaeff, Bacunin jucase rolul unui copil nepriceput și naiv ca o fetiță.

Plecaserăm la Locarno. Sosind aci, Oelsnitz a mers să-și vază prietenul, care trăsesese direct la Bacunin, iar eu rămăsesem într'un han *Albergo del Cavallo*. A doua zi dimineața, pe când abia mă deșteptasem din somn, văzui întrînd în odaia mea un uriaș bătrîn, urmat de doi prieteni ai mei—Oelsnitz și Holstein.

— Scoală! Scoală, nenorocită victimă a lui Neciaeff! tună vocea uriașului.

Sării în picioare; am priceput că înaintea mea stă marele revoluționar rus Bacunin.

Am petrecut la Locarno aproape două săptămâni, și nici că am băgat de seamă

cum treceau zilele, atât de interesant ne-a fost tutulor de a asculta povestirile lui Bacunin, — despre viața sa plină de aventuri, despre Europa de la 1848, despre oamenii acestei mari epoce, ca Louis Blanc, Ledru-Rollin, Mazzini, Herzen, Carl Marx, Prudon, Carl Fogt etc. etc. Pe toți i-a cunoscut Bacunin, cu toți a fost în legături, și a lucrat pentru redeșteptarea popoarelor amăgite în speranțele lor revoluționare. Farmecul lui Bacunin, erudițiunea sa serioasă, temperamentul său nebiruit de suferință, dialectica puternică și devotamentul pururea cald pentru binele omenirei — ne-a biruit, ne-a fermecat.

Am fost învinși, convinși, gata de a ne jertfi pentru binele acestei omeniri nenorocite, gata de a intra iarăși în foc, fără a ne gândi măcar, că abia am ieșit din temniță și că nu ne-am vindecat măcar de boalele contractate în închisoare.

Bacunin era un nobil rus din cap până în picioare. În calitate de atașat militar pe lângă legațiunea rusă de la Viena, el la 1845 a rostit un discurs revoluționar la Praga, unde s'au întrunit revoluționarii poloni, fugiți din regatul Polon după înfrângerea revoluțiunei de la 1830. Acest discurs, ținut de un militar în misiune, fusese

comunicat împăratului Niculai, care ordonă imediat întoarcerea lui în țară. Pentru a-i comunica ordinul împăratului, ambasadorul din Viena îl cheamă la dânsul. Bacunin se duse la el.

— Ce poftiți, exelență? întrebă Bacunin.

— Am primit ordin de la Maj. Sa, ca să vă trimit imediat în Rusia.

— Dar ce s'a întâmplat acolo? A izbucnit vr'o revoluție?! întrebă Bacunin.

— Cum? Ce revoluție? exclamă supărat ambasadorul... dar...

— Dacă n'a izbucnit revoluție, 'l întrerupse Bacunin, atunci, exelență, cred că n'am pentru ce să mă întorc.

Și Bacunin salută pe ambasadorul rus, lăsându-l înmărmurit de mirare.

Militarul rus în misiune deveni un simplu refugiat politic. Din acest moment Bacunin cu tot avântul temperamentului său se aruncă în mișcarea revoluționară a Europei.

Iată părerile sale asupra Europei de la 1848 încoace:

Precum până la revoluțiunea cea mare nobilul a fost prototipul lumii feudale, tot așa precupețul, comerciantul și industriașul de acum, e prototipul lumii moderne. Precupețul e un tip intermediar între no-

bilul, cavalerul din evul-mediu, și între muncitorul din viitor. Cavalerul avea o fizionomie a sa proprie, el era o personalitate care ținea la demnitatea persoanei sale și nu depindea numai de averea ce posedea. Precupețul n'are nimic propriu lui, persoana sa e ascunsă, ștersă, căci el nu e nimic, ci proprietatea sa, marfa sa, banii săi sunt totul. Cavalerul a fost un ignorant, un bețivan, gâlcevos, dar tot-dea-una gata de a muri pentru ceia ce credea că e dreptul său; el își avea codecsul său de morală, cinstea sa, pe care o apăra până la ultima picătură de sânge. Precupețul e omul pacinic, care 'și apără interesele sale cu sfială, pentru că nu crede, ba chiar se îndoiește de drepturile sale; strămoșii săi, cu pălăria în mână steteau smirna în fața nobililor, făcând mătănii până la pământ, și în același timp furând și înșelând la hani pe nobili.

Până când precupeții au fost striviți sub călcâiul nobilimei, ei formau în sinul lor o elită de oameni, cari în unire cu o parte din nobili s'au pus în fruntea mulțimei pentru cauza sfântă a desrobirei celor asupriți și desmoșteniți. Lupta acestor precupeți cu lumea feudală a fost frumoasă, plină de poezie, căci era plină de sacri-

ficii. Dar după ce lupta s'a sfârșit în favoarea lor, Sancio-Pancha s'a așezat în lumea boerilor și a rupt orî-ce relații cu mulțimea sdrențuroasă. Sub influența pre-cupețimei totul s'a schimbat în Europa. Cinstea cavalerescă—s'a prefăcut în contabilitate dublă; buna cuviință—în îngâmfare; mândria — în lingușirea, parcurile— în bostănării și palaturile în oteluri și hanuri

Ce sunt regulele moralei curente? Idei romane despre stat, și o constituțiune cu două puteri: *salus populi* și *chacun pour soi*. Evangelia și Bentham, religia și Schopenhauer. Întreagă morala societății moderne constă în regula, că cel care n'are trebuie să adune, iar cel care are să păstreze, adunând mereu.

Cestiunea politică de la 1848, zicea Baccunin, a devenit exclusiv o cestiune pre-cupețească. Viața societății pare un joc de bursă; totul astă-ăzi nu e de cât prăvălie, restaurant, cârciumă. Englesii așa s'au obișnuit cu nomenclatura prăvăliei, în cât numesc vechea lor biserică anglicană *Old chop*. Astă-zî toate nuanțele, toate partidele din lumea politică formează două lagăre mari: dintr'o parte sunt burghezii proprietari, din altă parte poporul muncitor. Unii

sunt *calici*, alții plini de *invidie*. De aceia noi, revoluționarii de astă-zî, nu putem sta nici într'unul din aceste lagăre, căci nici calicia nici invidia nu ne pot stimula ca să ne jertfim viața.

Regimul parlamentar modern, mai zicea Bacunin, n'are nimic comun cu vechiul *Commonlaw* anglo-sacson.

Europa modernă are două trăsuri caracteristice, ambele sunt din prăvălie, de la tejghea. Dintr'o parte fățarnicia, din alta *etalagiul*.

În Europa modernă totul a devenit simplu decor; așa de pildă țărănimea elvețiană e tot așa de ignorantă ca și cazacul din Ural, — posedă totuși o spoială oare-care de civilizație. Ați vorbit de sigur cu vr'un burghez elvețian! Nu-î așa că ați fost surprinși ce ignorant e el? O educație teoretică serioasă îi lipsește cu desăvârșire, pentru că bietul om n'a avut timp s'o facă fiindcă școala 'î-ar fi răpit mai mulți ani, și aceasta ar fi fost dăunător intereselor prăvăliei.

— *La noblesse oblige*, zicea Bacunin, lucru logic însă, că precum drepturile nobilimei au fost fantastice, tot așa au fost și datoriile sale; dar totuși aceste datorii și drepturi se considerau de obligatorii.

Catolicismul impunea și mai multe obligațiuni. Cavalerii, și cei credincioși, când nu-și îndeplineau obligațiunile, simțeau remușcări de conștiință; și tocmai de aceea nu putea să se fixeze o normă a conduitei. Ei aveau obiceiuri și moravuri care nu erau simple decoruri, ci se considerau ca un fel de ideal. Lucru firesc că noi, oamenii de acum, n'aveam ce face cu acest ideal. Procesul nobilimei ca și al catolicismului s'a sfârșit; ei sunt condamnați fără apel.. . Eu voesc să zic numai că burghezimea n'are absolut nici o obligațiune, și idealul ei este: inavuțește-te, folosește-te de averea adunată și vei trăi bine și vei muri ca un bun cetățean și bun părinte de familie! Lumea cavaleriească și cea catolică trebuia să peară, dar peirea sa n'a fost pregătită de burghezii, ci de ideologi revoluționari ca Ulrich von Hutten, ca Arnet Volter, ca J. J. Rousseau, Schiller, Goethe. Burghezimea numai s'a folosit de munca lor intelectuală, și s'a liberat nu numai de împărați, ci și de orî ce ideal. Iată dar în ce timp trist trăim noi! Atmosfera în care respirăm e foarte grea, de aceea eu unul respir mai liber în Italia și Ispania, de cât în Franța și Anglia; iată pentru ce în munții Elveției m'am ascuns ca într'o mănăstire!

De alt-fel Michael Bacunin nici că putea ieși pe aceste vremuri din Elveția; În Italia dânsul era condamnat la munca silnică, în Franța la moarte, iar în Germania ar fi fost arestat imediat și remis în mâinele Rusiei.

La 1848 Bacunin luase parte activă în mișcarea revoluționară germană, și la Dresda fusese ales dictator. Domnia lui în acel oraș a durat trei zile, după care revoluțiunea a fost înăbușită. Imi aduc aminte de următoarea întâmplare din acel timp, despre care 'mă a povestit Bacunin în persoană:

— Fînd proclamat dictator, m'am ocupat înainte de toate de apărarea orașului, de oare ce armata regală se apropia. Inspectînd locurile cele mai expuse, constatai că punctul cel mai periculos este podul peste care trebuie neapărat să treacă armata. Mă gândii cum să 'l apăr? Atunci m'a venit o idee ingenioasă. Știam că germanii sunt un popor civilizat, și că țin mult la operele de artă; de aceea porunci ca la mijlocul podului să fie pus, tocmai pe baricadă, tabloul lui Raphael «madona Sicstina». Acest tablou se afla în muzeu. Apoi când armata a sosit în fața podului, trimesei pe un parlamentar ca să declare comandantului forțelor inamice, că

dacă va trage focuri, are să nimicească un cap de operă al lui Raphael.

— Ei, și armata n'a tras focuri? întreba.

— Nici un foc. Comandantul porunci să se încunjoare podul.

— Dacă la Petersburg s'ar fi întâmplat una ca asta, de sigur că tabloul lui Raphael se făcea praf.

— Acolo, respunse surizând Bacunin, o asemenea stratagemă n'ar fi prins; rusul e selbatic, decî a expune pe Raphael ar fi fost o barbarie, dar în Germania e alt ceva.

După înăbușirea revoluțiunei în Germania, Bacunin a fost arestat și cu lanțuri la picioare a fost remis regelui Saxoniei. El era să fie condamnat la moarte, dar împăratul Nicolai interveni, cerând extradarea lui. Incuviințarea acestei extradări, inamicii politici ai lui Bacunin, adică marxștii, au comentat-o apoi în defavoarea osânditului, propagând odioasa calomnie că Bacunin a fost agent al Rusiei.

Extradat Rusiei, Michail Bacunin a fost dus în lanțuri la Petersburg. Împăratul Nicolai îl osândi la închisoare pe viață, și condamnatul a fost transportat în fortăreața Schluselburg, unde după porunca tira-

nului a fost pus în lanț, care 'i încunjura mijlocul, fiind ferecat de zid. În așa stare a trăit acest mare revoluționar rus patru ani de zile, perzând din cauza scorbutului toți dinții. Numai natura sa puternică putea să îndure groasnica temniță. După moartea împăratului Niculai, muma lui Bacunin căzând la picioarele împăratului Alexandru al II-lea ceru grațierea fiului seu care se prăpădea în temniță.

— Numai moartea îl va libera din forțarea, doamnă! a fost răspunsul blajinului Alexandru al II-lea.

Apoi prin manifestul de grațiere dat de acest împărat în ziua încoronării sale, Bacunin a fost scos din închisoare și expediat pe viață în Siberia de răsărit.

În timpul acela guvernatorul general al Siberiei era Muravieff, supranumit Amursky. Un om cult, și care în curînd se în-prietini cu Michail Bacunin. Avînd nevoie de un om inteligent, pentru descrierea litoralului siberian de a lungul rîului Amur, unde guvernul rus avea de gînd să cre-eze un șir de colonii militare de cazaci, Muravieff-Amursky se adresă la Bacunin, însărcinându-l cu misiunea grea de a face o călătorie prin acele locuri sîlbatică. Bacunin primi însărcinarea și în curînd plecă

din Irkutsc. Ajungând la râul Amur, el își îndreptă calea spre portul Petrosavodsc, unde se îmbarcă pe un vas american și fugi în America. La 1861 Bacunin era deja la Londra.

Iată ce scria despre această originală figură revoluționară rusă celebrul publicist rus Alexandru Herzen:

«Bacunin e la Londra..... Bacunin în-
«mormîntat în cazemate, perdut în Siberia
«de răsărit, a apărut iară-și plin de viață,
«superb, printre noi — *Redivivus et Ultor*
«am fi zis, dacă vorbeam de groasnicul
«Pugacioff... iar nu de Bacunin. Noi n'a-
«vem ce face cu răsbumarea, avem prea
«mult de lucru, Bacunin vine la noi plin
«de iubire pentru poporul rus, plin de e-
«nergie, de speranțe, de forțe oțelite în
«aerul curat al pustietăților Siberiane. Cu
«Bacunin parcă învie umbrele anului 1848!

«Activitatea lui Bacunin, până la închi-
«derea sa în citadela Königstein din Ger-
«mania, a fost pur filosofică. Elevul stră-
«lucit al lui Hegel trăia în lumea abstrac-
«țiunilor, apoi a devenit socialist-revolu-
«ționar, iar acum, nădăjduim că va deveni
«socialist-rus.

«Bacunin a părăsit Rusia la 1841; la
«1845 a fost amestecat în procesul socia-

«liștilor elvețianî; celebrul Bluneli îl denun-
«țase guvernului rus, țarul îl poruncise
«ca imediat să se întoarcă,— el a refusat.
«Niculaî porunci să fie judecat. Senatul îl
«condamnă la perderea drepturilor de no-
«bil, și cele-l-alte. Bacunin se stabilește la
«Paris.

«Acolo, în ziua de 29 Noembre 1847,
«Bacunin a rostit un discurs la întrunirea
«Polonilor cari serbătoreau aniversarea re-
«voluțiunei Polone. El era cel dintâi rus,
«care a întins nenorociților Poloni mâna,
«osândind guvernul rus pentru toate cri-
«mele comise în contra Poloniei. Discu-
«sul a avut mare importanță, căci Hizo
«a dat afară din Paris pe Bacunin, dar
«n'a avut Bacunin destul timp de a se sta-
«bili la Bruxel, și la rândul său și Hizo
«a fost dat afară din Paris decătore Lu-
«dovic-Filipp. Bacunin s'a întors imediat la
«Paris, unde a luat parte la viața politică
«Lamartin privea rău activitatea lui, decî Ba-
«cunin trebui să plece iară-și. În acest timp
«la Praga s'a adunat un congres de slavî,
«la care a luat parte activă Bacunin, scri-
«ind un program pentru partidul socialist-
«slav. Boemiî au acceptat acest program,
«dar Windischgretz a risipit congresul so-
«cialist cu ajutorul tunurilor austriace. Pără-

«sind Praga, Bacunin 'și încercă contrariu
«lui Palatsky, de a uni pe democrații un-
«guri cu slavii, căci ungurii și p'atunci
«se luptau pentru independență. Unirea s'a
«făcut însă cu polonii, și la congres a venit
«din partea maghiarilor comitele L. Tele-
«ki. Bacunin voind să întărească această
«unire și cu democrații germani, a acceptat
«postul de dictator la Dresda. Acolo el s'a
«acoperit de glorie, pe care nici duș-
«manii lui (sic!) n'au putut-o tăgădui; după
«luarea Dresdei de Prusieni, Bacunin a
«fost arestat la Chemnitz și trimis în cita-
«dela de la Königstein. D'aci se începe mar-
«tiragiul seu lung.

«Să amintim în treacăt, că Bacunin a
«plătit foarte scump nobila sa greșală, de
«a fi avut ilusia imposibilă de realizat, de a
«lucra în comun cu democrații germani.
«La majoritatea germanilor e prea desvol-
«tată ura în contra noastră. Știm că lup-
«tătorul german lucrează în folosul popo-
«rului german, dar nu ne mirăm de asta, ci
«îl admirăm. Dar germanul așteaptă de la
«un rus și un slav să disprețuiască popo-
«rul său, și să-l ducă civilizațiunea ger-
«mană, uitând că pentru aceasta avem în
«afară de Petersburg — Cur-Estul și Li-

«flanda, iar hoemii au pe slavi din Apus
«și pe Austria.

«Pe când regele Saxoniei era să sub-
«scrie verdictul de moarte a lui Bacunin
«Heibner și Kökker, publiciști germani, scri-
«eau în ziarele lor, că Bacunin e un a-
«gent rus, adică agentul guvernului rus.
«Regele s'a oprit și a schimbat pedeapsa
«cu moarte în pedeapsă cu temniță, Um-
«watzungsmännerii nu s'au oprit și'l au ur-
«mat cu calomniile lor*).

«In Maiu 1850 Bacunin cu fieare la pi-
«cioare a fost adus la Praga, unde gu-
«vernul Austriac vroea să afle de la con-
«damnatul pe viață toate amănuntele pri-
«vitoare la mișcarea slavă; Bacunin a re-
«fusat de ă spune un cuvânt măcar, apoi
«aflându-se că proseliții săi voiau să-l scape,
«Bacunin a fost transferat la Olmütz, unde
«incatenat de un zid a petrecut șase luni —
«închis într'un mormânt de granit. După
«aceasta guvernul austriac 'l-a extradat ru-
«șilor. La granița Rusiei Bacunin a fost
«descatenat, lanțurile austriace au fost în-
«locuite cu lanțuri ruse.

«Treî anî de zile a petrecut apoi Bacu-
«nin în revelinul Alexeevski din fortereța

*) Aceleași calomni le-au răspândit apoi și Marx cu
proselții sai Engels e *tutti quanti*

«Petro-Pavlovskaja. La 1854 el a fost transferat la Schuzelburg.

«A venit domnia lui Alexandru al II-lea. «S'au proclamat fel de fel de amnestii. Despre Bacunin nici un cuvânt. Împăratul cu mâna sa a șters numele lui de pe lista amnestiaților. Muma lui a remis țarului o petițiune, împăratul a luat-o și cu voce blajină a răspuns:

— *Tant que votre fils vivra, madame, il ne sera jamais libre!*

La 1857 Bacunin a fost exilat în Siberia de răsărit. După opt ani de temniță «a început exilul în Siberia.

«Adierea unei vieți noi s'a simțit în «Rusia; Austria învinsă dă îndărăt, stindardele italiene fâlfăiau la Milano. Bacunin ne povestea cum la Irkutsk dânsul urmărea pe Garibaldi și Italia care se libera. A fi condamnat, la vârsta de 47 ani, plin încă de vлага vieții, a rămânea «simplu spectator pierdut în fundul Siberiei — era greu. În destul a plătit el entuziasmul tinereții, credința în posibilitatea unei alianțe cu democrația germană. «El se hotărî să fugă din Siberia.

«Pleacă la Amur, acolo se imbarcă pe «o corabie americană și merge la Iucato-na, în Japonia. Deci Bacunin era cel din-

«tâi refugiat politic care se adăpostise în «Japonia. De acolo el veni la St. Francis-co. Din New-York el sosi la Liverpool, «iar în ziua de 27 Decembrie noi îl îm-brăţişarăm la Londra.

«După 14 ani de suferinţe, cu semnele «de lanţuri la picioare, slăbit de temniţă «şi exil, Bacunin a fost întâmpinat cu bra-«ţele deschise de amicii săi şi cu lacrimi în «ochi,—iar de germani tot cu vechea ură. «Un ziar german radical a amintit ime-diat despre *verdachtiger Character* al «acestui uriaş.

«Dar, germanii au dreptate! Bacunin şi «noi suntem în adevăr agenţii poporului «rus, noi lucrăm pentru acest popor, su-«ferim pentru dânsul. E rău însă, că ger-«manii din Prusia uită că guvernul din «Petresburg e german.»

De atunci şi până la întâlnirea mea cu Bacunin au trecut zecimi de ani; eu am cunoscut pe Bacunin la apusul vieţii sale, când dânsul se ocupa cu organizarea a-lanţei democratice.

Fermecat de credinţa acestui om în de-finitiva biruinţă a dreptăţii, entusiasmat de puterea caracterului său, precum şi de titanica energie ce desfăşura el, a fost des-tul ca să stau cu dânsul două săptămâni

de zile pentru a deveni unul din adepții săi fanatici. Bacunin nu lasă să-i scape o ocasiune pentru a înregimenta în armata sa revoluționară pe un nou venit.

În curând între el și noi, cei sosiți, se începu o convorbire privitoare la «ce e de făcut» față cu starea politică din lăuntru Rusiei. După o critică aspră a conspiratorilor din procesul Neciaeff, după analiza amănunțită a stărei morale în care lăngezește pătura cultă din Rusia, hotărârăm să încercăm o nouă organizare a elementelor revoluționare din imperiul Țarilor. Ca punct de plecare, convenirăm ca grupul nostru de patru inși să fie deocamdată centrul de unire al revoluționarilor din Rusia cu revoluționarii din Apus.

III.

EXTRADAREA LUI NECIAEFF

Curînd după aceasta noi am părăsit localitatea Locarno, și via St-Gothard ne-am întors la Zürich. De oare-ce pe atunci nu exista încă calea ferată care leagă acum Elveția cu Italia prin marele tunel St. Gothard, voiagiul pe această cale era foarte anevoios, mai cu seamă în timp de iarnă, când zăpada acopere Alpii, și viscolul suflă puternic de la Andermat pînă la Airolo.

La Zürich sosi în acest timp, venind din Paris, un nou refugiat politic, anume Sagan. Acest om, fugit din Rusia de vr'o patru ani, era foarte intim cu Bacunin. Făcând noi cunoștință cu dînsul, în curînd a intrat și el în micul nostru cerc intim.

Intâiul pas, făcut de noi pentru a întemeia dintr'o parte legăturile vii între noi și tovarășii noștri din Rusia, iar din alta pentru a da un nou impuls mișcării revoluționare din imperiul rus—a fost grabnica întemeiere a unei tipografii. Cuvântul tipărit, iată singura pârghie cu ajutorul căreia putem să ne punem în comunicație cu țara, din care abia am fugit.

Dar pentru a face o tipografie, trebuiau parale, multe parale, pentru a tipări cărți, broșuri, foi cât de mici—trebuiau iarăși parale. Și tocmai parale n'aveam.

Intr'o zi când ședeam în odăița mea mică de student, citind o carte, și meditănd asupra sfortărilor noastre zadarnice de a face ceva pentru binele popoarelor subjigate de absolutismul muscălesc, cineva bătu la ușa mea; strigai:

— Herain!

Ușa se deschise, și în prag apăru un om mijlociu, uscat, cu ochii negri foarte vii. Imediat ce-l văzu, involuntar exclamai:

— Neciaeff!

Era dânsul. Cu un aer misterios, punând degetul la buze, dânsul 'mă făcu semn să tac.

— Te rog, mai încet; nimeni nu știe cine sunt!

— Da ; înțeleg, îi răspunsei. Ai și dreptate, căci nici Elveția nu poate să-ți dea asil.

— Așa este. De aceia tocmai am venit aci sub nume fals.

— Și pentru ce ai venit?

— Pentru — a te vedea!

— Pe mine? Dar ce ai cu mine?

— Cum ce am? Mă mai întrebî? Dar n'ai fost membru comitetului nostru?

Surisei amar, auzind pe acest om amintindu-mi un fapt, pe care tocmai dînsul avea nevoie să-l uite. Il poftî să șază, închisei ușa, și îl întrebaî de unde vine, și de la cine a aflat despre scăparea mea din exil. Neciaeff în loc de a-mî răspunde împede și lămurit la aceste cestiuni neînsemnate, luă un aier de conspirator și îmi răspunse evasiv:

— Unul din corespondenții comitetului secret *ne* a pus în cunoștință despre fuga ta, iar eu viû din ordinul comitetului, pentru a te întreba ce ai de gînd să faci aici?

Auzind acest răspuns, dintr'o parte 'mî veni să rîd, din altă parte însă ciuda mă cuprinsă, vîzînd p'acest om, după atâtea greșeli comise, după groasnicul asasinat săvîrșit de dînsul, că mai avea curagiul să

mință, să tot mință, fără nici un pic de rușine.

— Lasă la naiba minciunile! strigai. Numai d'aia ai venit ca să'mi spui mie toate aceste gogorițe? Atunci de geaba ai venit.

Și după aceste cuvinte, întreaga mea indignare în contra acestui om a izbucnit. Tot ce aveam pe suflet, tot ce a chinuit mintea mea în curgere de trei ani în închisorile rusești, am desvălit înaintea acestui nenorocit. Am fost crud, foarte crud față de asasinul nenorocitului Ivanoff, — și am isprăvit acuzările mele cu cuvintele:

— Arată-mi degetul, pe care 'ți-l-a mușcat Ivanoff, când îl omorai!

Aceste cuvinte făcură pe Neciaeff să se cutremure; el deveni palid ca ceara, și acoperindu-și fața cu ambele mâini căzu pe scaun.

— Era..... un.... spion, îngână dînsul.

— Minți!.... Minți, căci știu acum foarte bine, și știm noi toți că nu era spion, cu atât mai odios ești, că și după ce 'l-ai omorât, nici mort nu-l lași în pace, și voiești să-l ucizi în memoria tovarășilor.

Neciaeff tăcu. Apoi, după o pauză foarte lungă, întrerupe tăcerea:

— Așa dar între noi totul e rupt?

— Fără îndoială! Sunt inamicul tău cel

mai redutabil, căci unde te voi întâlni, e vai de tine.

— Mă ameninți?

— Nu cu moarte, cum ai tu obiceiul, ci cu mijloacele pe cari le posedă un om cinstit față cu oameni ca tine.

După o conversație așa de aspră, Neciaeff mă întrebă dacă-l gonesc din casă. I-am răspuns că părerea mea este, că dânsul nu mai poate să mă viziteze. Posomorît, fără a 'mi zice rămas bun, Neciaeff plecă. Credeam că nu ne vom mai întâlni, dar întâmplările au făcut că foarte curând am fost silit să iau parte activă în favoarea acestui om, pe care altmintrelea refusasem de a-l mai primi la mine.

Sergiu Neciaeff, plecând de la mine s'a dus la un refugiat polonez, anume Adolf Stempcowsky. Acest polonez se ocupa la Zürich cu meșteșugul de gravor pe email și porcelană, și trecea în cercurile social-democraților drept un fervent adept al marx-iștilor. Având deplină încrederea lui Greilich, *), șeful partidului social-democrat din Elveția germană. Stempcowsky a fost ales

*) D. Greilich atunci era un simplu legător de cărți și redactor al ziarului social-democrat *Tagelicht*, acum dânsul e o persoană marcantă la Zurich

secretar al secțiunii internaționale de lucrători din Zürich. Cum? Prin ce minune acest polonez a putut căpăta încrederea unui om cinstit ca Greilich, este absolut greu de priceput. Iată pe scurt *curriculum vitae* al acestui miserabil polonez.

Înainte de revoluțiunea polonă de la 1863 Adolf Stempcowsky a fost copist la primăria din Varșovia, apoi a luat parte la rescoala patrioților poloni, și în curând după aceasta emigrase în Elveția. În anul 1866 emigranții polonezi din Zürich descoperiră că Stempcowsky a devenit corespondent al ziarului «*Dziennik Warszawsky*», în care scrie cele mai odioase calomnii în contra emigranților. S'a format imediat un *Jury*, care judecă pe netrebnicul ziarist, și verdictul acestui juriu stabili că Adolf Stempcowsky e un spion al guvernului muscălesc. După pronunțarea verdictului Stempcowsky părăsi Zürichul, apoi peste câțiva ani se întoarse, aducând din Paris un certificat fals, iscălit de Iaroslav Dombrowsky și Grohovsky — ambii morți. În acest certificat se restabilește onoarea miserabilului spion. Cu ajutorul acestui certificat dintr'o parte, iar din alta printr'un șir de fapte, Stempcowsky a isbutit să convingă pe Greilich că emigranții poloni

carî 'lau condamnat, l-au pârît numai şi numai pentru ideile sale cosmopolite, iar nu pentru vr'o faptă infamantă; Greilich a căzut în capcană, şi entusiasmat de activitatea febrilă, de temperamentul ardent şi de elocinţa lui Stempcovsky, 'l-a făcut secretar al Secţiuneî centrale a social-democraţilor marxişti din Elveţia germană. Înălţat la demnitatea de secretar, Stempcowsky prin ajutorul unui alt polonez *Caspar Tursky* făcu în curênd cunoştinţă cu mai mulţi refugiaţi ruşi, dar mai cu seamă cu mai multe rusoaice, carî studiau la universitatea din Zürich. În curând toţi aceşti supuşî ruşi, mulţumită lui Stempcowsky, se înscriseră ca membrii în cercul social-democrat al asociaţiuneî internaţionale de lucrători. După această isbândă, tot prin ajutorul lui Tursky Stempcowsky făcu cunoştinţă cu Neciaeff

Neciaeff, ca şi Greilich, a fost fermecat de Stempcowsky, cu care în curând a devenit amic, apoi peste puţin au organizat un comitet de trei, în care intră Caspar Tursky şi ei doi. Acest comitet avea de scop organizarea partidului revoluţionar în Rusia.

Stempcowsky ştia, lucru firesc, că Neciaeff, ca asasin al lui Ivanoff, poate să fie

extradat Rusiei de guvernul federal al Elveției; fiind spion muscălesc, el dete de știre guvernului din Petersburg că Neciaeff se află la Zürich, și că dânsul poate să-l deie pe mâna poliției. Guvernul rusesc imediat se adresează pe cale diplomatică la Berna, cerând extradarea lui Neciaeff. Pentru a convinge pe guvernul elvețian, că Neciaeff nu e de cât un asasin vulgar, guvernul rus a remis guvernului federal un dosar fals, anume ticluit pentru acest scop, și cu ajutorul acestui dosar a isbutit să capete extradarea. Acum lucrul cel mai greu era de a pune mâna pe Neciaeff.

Poliția rusească, precum și cea elvețiană știaau bine că Neciaeff umblă bine înarmat; apoi, se mai știa că în cas de se va proceda la arestarea lui în cartierul studențesc, la *Fluntern*, va fi un mare scandal, căci pentru a apăra pe un refugiat politic, atacat de o poliție streină, se vor ridică studenții ruși, sârbî și bulgari, al căror număr pe atunci era considerabil la Zürich.

Pentru a evita scandalul, pentru a face ca extradarea aceasta să se efectueze cât se poate de liniștit, guvernul din Zürich crezu de cuviință să se adreseze la spio-

nul poliției rusești, Adolf Stempcowsky. Acesta primi însărcinarea, și organizează un adevărat *guet-à-pens*, în care Neciaeff s'a prins.

Adolf Stempcowsky dete lui Neciaeff *rendez-vous* într'un mic restaurant, într'o parte a orașului foarte depărtată de cartierul studentesc. Venind la acea întâlnire Neciaeff, fără a bănuî ceva, se așează la o masă și încep o conversație cu Stempcowsky. În acel moment doi geandarmi elvețieni deghizați în civili, se repezără pe dindăret și apucară de ambele mâini pe nenorocitul care n'a avut timp să-și scoată revolverul; Stempcowsky din partea sa, simulă mirare, ba chiar se prefăcu că vrea să libereze pe tovarășul său din mâinile geandarmilor.

La această scenă din întâmplare a fost prezent d. Grelich, care 'mă-a comunicat toate detaliile arestării lui Neciaeff mie, și tovarășilor mei refugiați politici.

Imediat ce s'a aflat despre arestarea lui Neciaeff, întreagă colonia de refugiați politici din Rusia s'a adunat în casa unde pe acea vreme locuia Michail Bacunin. Era de neapărată trebuință ca refugiații să ia măsuri contra guvernului rusesc, care după obiceiul său, a indus în eroare pe guver-

nul elvețian, înmânându-i un *dosar judiciar fals*, privitor la Neciaeff.

La această întâlnire Michail Bacunin emisese părerea că de datoria tuturilor refugiaților din Rusia este de a lua apărarea lui Sergiu Neciaeff, însă, adaogă dânsul, această apărare nu trebuie să depășească mai departe de un simplu protest adresat elvețienilor.

Eu unul eram de altă părere. Conștiința îmi reproșa, că neputând suferi pe Neciaeff, 'l-am alungat din locuința mea, și prin această, involuntar, 'l-am făcut să-și caute refugiul pe la niște oameni suspecți ca Tursky, Caspar, ca Adolf Stempcowsky spoinul rusesc. Sub povara acestei remușcări de conștiință emisei părerea că refugiații politici datorî sunt de a scăpa pe Neciaeff, adică cel puțin de a încerca să-l scape cu ajutorul forței.

În contra propunerii mele s'a ridicat Bacunin cu toată vigoarea elocinței sale. El declară că consideră pe Neciaeff de un om care a compromis cauza revoluționarilor ruși, că pentru un asemenea om ar fi o nebunie de a sacrifica pe cine-va din noi, și că atacarea poliției elvețiene de către niște streini, refugiați politici, ar fi un act dăunător pentru toți refugiații.

Lucru firesc că propunerea lui Bacunin trebuia să triumfe primo, pentru că dânsul se bucura de mare autoritate printre refugiați, secundo, pentru că propunerea sa era cât se poate de dreaptă și înțeleaptă.

Pentru a împăca lucrurile și pentru a fi sigur că propunerea mea nu va fi primită, Bacunin imediat după această ședință convocă pe toți membrii alianței democratice, și anume pe cei cari făceau parte din comitetul slav.

Secțiunea aceasta care purta numele de comitetul slav al alianței democratice, se compunea din patru membri și anume: din Bacunin, Lermontoff, Sagin și eu.

Imediat ce acest comitet s'a întrunit, Bacunin ne citi o scrisoare din partea unui grup de tineri din sudul Rusiei, cari cereau ca Bacunin să le trimeată pe cine-va din ai sei pentru a se înțelege în privința propagandei prin scris în Rusia. Propunerea grupului fiind discutată, Bacunin hotărî ca să plec eu la graniță, unde să mă întâlnesc cu delegatul grupului, iar locul de întâlnire, propus de mine, a fost acceptat: Iașul.

Așa dar ieșii de la această întrunire cu însărcinarea de a pleca la Iași, chiar a doua zi; pentru acest scop mi s'a dat un pașaport și bani de drum.

A doua zi, adică tocmai în ziua destinată pentru plecare veni la mine d. Caspar Tursky.

Era plouat, prăpădit și foarte jenat. Nenorocitul știa bine că conduita sa în afacerea arestării lui Neciaeff era cât se poate de lămurită. Incurcându-se într'o conspirație fără rost, cu niște polonezi, dânsul căzu în capcana spionului Stempcowsky, care cu ajutorul său predase pe Neciaeff. Acum convingându-se că Stempcowsky este agent al guvernului rus, dânsul căută mijloc de a scăpa de bănuiala care plana asupra sa.

— Ce să fac ca să dovedesc, îmi zicea el, că am fost indus în eroare, că n'am nici o vină.

— Singurul mijloc de a scăpa de bănuială, îi respunsei, este de a organiza scăparea lui Neciaeff. Apoi mai ai de a te explica cu refugiații poloni, în ceia ce privește amiciția d-le cu Stempcowsky.

— Fac și una și alta!

După această rezoluție Tursky mă rugă să merg cu dânsul la o întrunire de tineri, cari s'au adunat special pentru a pune la cale scăparea lui Neciaeff.

Am consimțit să merg, și am și plecat împreună la acea întrunire. La întrunire

am găsit câți-va sârbi, discipoli politici ai lui Sveatozar Marcovici, care este considerat ca întemeietorul «socialismului» în Serbia, și câți-va polonezi. Întrunirea, după o discuție lungă, a luat hotărîrea de a organiza evadarea lui Neciaeff din temniță; iar dacă aceasta va fi cu neputință, atunci de a încerca scăparea lui la gară, când clênsul va fi transferat din temniță, unde zăcea, pentru a fi transportat în Rusia.

Despre participarea mea la întrunirea aceasta au aflat imediat Bacunin și amicii mei politici; cunoscând temperamentul meu, le era frică să nu iau parte activă la liberarea cu forță a lui Neciaeff, și de aceea au insistat să plec din Elveția chiar în acea seară. Ca membru al unei organizațiuni secrete m'am supus, dar cu regret, căci acum eram sigur că Neciaeff este pierdut, dacă refugiații politici nu vor participa la scăparea lui. Uram pe Neciaeff, dar ura mea pentru despotica Rusie nu mă făcea să uit că orî și cum Neciaeff era un fanatic, al cărui fanatism într'un moment dat putea să coste viața despotului.

IV.

LA GRANIȚA BASARABIEI

Eugeniu Lupu.

Cu trenul de seara părăsii Elveția, luând drumul la Iași, via Bavaria și Austria. La Cernăuți mă oprii pentru câte-va zile, așteptând acolo o scrisoare pe care trebuia să o primesc din Odesa. În acea scrisoare, care în curând a sosit, mi se anunță că delegatul grupului revoluționar a și plecat spre Iași. Imediat după aceasta telegrafiai la Zurich o depeșe convențională, cerând să mi se expedieze cu «mare iuțeală» mai multe sute de chilograme de cărți și broșuri revoluționare, destinate de a fi introduse în Rusia cu ajutorul contrabandei; apoi am plecat la Iași.

Sosind la Iași, descinsei la otel, unde mi se ceru pașaportul. Arătaî un pașaport rusesc în toată regula de și nu al meu; această cerere de pașaport înse mă convinse imediat că m'am apropiat de sf. Ru-siă. În Europa întreagă nu-mi se ceruse nici o dată pașaport, de și am trecut Bavaria și Austria în lat.

A doua zi după sosirea mea mersei de găsi pe mult regretatul meu amic Eugeniu Lupu, care p'atunci era student la universitatea din Iași.

Pe Eugeniu Lupu 'l am găsit în casele părinților săi din strada St. Sava. Deși aproape de doi ani eream în corespondență cu acest tânăr, dar astă dată aveam să-l ved pentru întâia oară, și să-î fac cunoș-tiința mai de aproape.

Eugeniu Lupu e un tip, de aceia sunt dator să mă opresc asupra personalității lui și să-î arăt aci, în trăsuri generale caracterul și simțimintele. În general studenții români sunt niște tineri mici de suflet și arare orî merită să-î oprești atențiunea asupra lor. Studenții noștrii sunt sau copiii generațiunei viguroase de la 48, sau vlăstari rachitici ai boierimeî pămîntene; cei dintâi n'au moștenit absolut nimic din virtuțile părinților lor, și se mulțumesc să

culeagă roadele muncii și a suferinței părinților, cei din urmă trăesc pe socoteala vechilor privilegii desființate *de jure*, dar rămase în picioare *de facto*. Și unii și alții sunt oameni fără grijă, și pe fisionomiile lor strălucește mereu deplină satisfacție a persoanei proprii. Toți propriu zis sunt *băieți buni*; nici unul din ei nu se gândește la ceva serios, cinstit, măreț. În viața ei nu caută de lucru, ci lucru vine de sine sub o anumită formă spre ei; imediat ce isprăvesc universitatea, acest lucru, e funcțiunea de stat, e leafa înscrisă în budget. Intrând în viață, ei lucrează după șablon, petrec după șablon și duc o viață inconștientă, ca niște manechine.

Tinerii noștri cred că a trăi cum trăiesc ei—e viață. Ei admit că pământul se învârtește în jurul soarelui, admit că planeta noastră se învârtește în jurul osiei sale numai și numai cu condiția *sine qua non* ca locuința lor să fie lăsată în pace și neatinșă de această mișcare până trăiesc ei pe pământ. Tinerii noștri, repet nu sînt răi, ci din contră sunt băieți buni, dar foarte vulgari. Ei nu fac nici rău nici bine, dacă nu sunt împinși de interesul propriu al persoanei lor, și când fac câte un bine, prin aceasta nu devin mai buni, căci bi-

nele făcut se urcă în conștiința lor la suprafață ca unt-de-lemnul pe apă.

Marele rău, precum și marele bine — sunt opera oamenilor nu de rând, și nu sunt produsul unor oameni cu sufletul mic.

Alt-fel de om a fost Eugeniu Lupu.

Ca exterior, acest tiner n'avea absolut nimic ce ar fi putut procura antipatie. Era slab la față, cu o bărbie subțirieă, cu un nas care poseda o curbătură frumoasă à la Dante, cu trăsurile feței melancolice, în cari se reflecta un suflet bun și o minte meditativă. Ochii lui mari plini de căldură, mai cu seamă, erau frumoși; fruntea o avea înaltă, albă ca marmora, pe tâmpile avea niște vine subțiri albăstrii. Eugeniu Lupu era slab de sănătate, și din familia sa au murit mai mulți de boală de piept.

La cea dintâi întâlnire simții pentru acest tiner o mare simpatie, apoi, cu cât relațiunile noastre deveneau mai intime, cu atât a crescut și simpatia mea pentru dânsul.

Eugeniu Lupu era artist în sufletul lui, se ocupa mult cu pictura. După moartea sea au ramas câte-va tablouri foarte reușite datorite penelului său. Prin convingeri dânsul era socialist.

La cea dintâi întrevvedere a noastră îmi

aduc bine aminte, că subiectul conversațiunei ne-a fost arta. Arătându-mi tablourile sale, Eugeniu Lupu 'mă a zis:

— Pe mine mai cu seamă mă preocupă pictura. Dar vai, cât de greu este să cauți obiectul iubit în întuneric. De când am devenit socialist tăgada mă persecută. Pentru ce? Ce e drept de la un timp încoace mult am citit, și între altele am citit și *«despre artă»* a lui Prudhon. Înainte de toate cartea aceasta părea că 'mă servește drept temelie tendințelor mele, dar apoi.... când m'am gândit mult, am rămas nesa-tisfăcut. Nu e asta.... sufletul cere alt-ceva!..

Spre seară, în acea zi am mers cu Eugeniu Lupu pe jos la Copou.

— Știți ce, 'mă zicea Lupu, mie mi se pare că arta în general nu duce la nimic?

Văzând că această cestiune îl preocupă mult, începuî a discuta, combătând aserțiunea sa.

— Da, răspuse el, căci în adevăr, dacă în artă nu e nimic, dacă dînsa nu ne servește de cât ca petrecere plăcută, atunci de ce simțim atîta farmec pentru dînsa, de ce ne atrage așa de mult?.. ..

Peste câte-va zile după sosirea mea la Iași, veni în fine din Rusia delegatul grupului. Era reprezentantul socialiștilor din

Moscova, d. Gheorghe F. Zdanowici; om de o energie încercată, devotat cauzei și plin de vîlaga vieții. Privind la dînsul, mă convinse la prima vedere că alegerea a fost cât se poate de nemerită; delegatul era înzestrat cu un fizic resistant, și prin urmare capabil de a îndeplini greaua sarcină pentru care a venit.

În curînd după aceasta sosiră și sutele de chilograme de cărți tipărite la Londra și Geneva, încă de repausatul A. Herzen. Cu aceste cărți aveam de făcut încercare, expediindu-le cu ajutorul contrabandei, peste Prut. Decîi imediat ce am scos cărțile dela depoul căilor ferate, am plecat tus-trei, Zdanowici, Eugeniu Lupu și eu la Sculenî, ducînd în căruța noastră patru pachete de cărți și broșuri, fie-care pachet avea o greutate de 20 kilog. Sosind la Sculenî descinserăm la un locuitor de acolo, cunoscut deja nouă. Acest locuitor ne puse imediat în contact cu un ovreu, șeful unei bande de contrabandiști bine organizate. Toți acești contrabandiști, erau români-plugari, cari mulțumită sărăciei au fost siliți să se ocupe cu contrabanda, pentru a putea trăi. Câștigul lor din această meserie primejdioasă era cât se poate de mic, deși prețul plătit de noi a fost de un galben pen-

tru fie-care pachet de 20 kilog. Cauza — partea leului o percepea ovreiul, iar contrabandiștii nu primeau decât 3 lei de om pe ȕi.

Pe înserate, cu îmbrăcat ovrește, într'un halat de lustrin murdar, cu peise aranjate cu ajutorul fixatuarului, cu pălărie în cap, având un bilet de trecere pentru 24 ceasuri, trecui împreună cu mai mulți alți jidani podul de la Sculenă, și mă aflu în Basarabia.

Un episod haslu, întâmplat la această trecere, m'a făcut să râd apoi mult. Dincolo de pod, la capătul opus malului român, noi toți am fost întâmpinați de un ofițer de jeandarmă, care luând din mâinile noastre biletele de liberă trecere, m'a o-chit drept în față, și apoi, adresându-se către un civil, care stătea lângă dânsul 'i-a zis rusește:

— Uite, ăsta.... în fie-care zi trece ba încoace, ba încolo!.... Și toți sunt așa! Sunt convins că n'are altă ocupație de cât contrabanda.

Eu, lucru firesc, mă făcuî că nu pricep rusește. Ofițerul 'mă aruncă o privire plină de dispreț, și 'mă remise biletul. La Sculenă rusești mă adăpostii la un alt ovreu, unde noaptea, pe la orele 2 sosiră și cele patru pachete cu cărți. A două zi veni, ca

să le expedieze la Chişineu, Gh. Zdanowici; dânsul trecu graniţa într'un mod legal cu paşaportul seu în regulă.

La Sculenii ruseşti am stat până în seară, fiind ocupat cu stabilirea condiţiunilor de transportul cărţilor până la Chişineu. Aceste condiţiuni le făcurăm atât cu ovreii din Rusia, cât şi cu ruda sea din România. Pe la asfinţitul sórelui trecui graniţa îndărăt, unde mă aştepta cu mare nerăbdare amicul meu Lupu.

Imediat ce sosii, plecarăm spre Iaşi. A doua zi o telegramă convenţională din Chişineu mă vesti că Zdanowici a sosit acolo în bună pace. Aşa dar, întâia încercare a noastră a reuşit de minune. Spre seară, chiar în acea zi, pornii din Iaşi cu un car al doilea transport de cărţi, cari fiind primite la Sculenă, au trecut graniţa fără nici un accident, şi au ajuns la Chişineu cât se póte de bine. Cu al treilea transport isprăvisem cu toate cărţile ce aveam la Iaşi.

Aşa dar, nu mai aveam ce face, şi puteam să mă întorc în Elveţia. Remisesem ceva bană lui Eugen Lupu, pentru cheltue-lile viitoare, mă înţelesei în ceia ce priveşte primirea cărţilor din Elveţia, şi luându-mi rămas bun de la dânsul, plecai prin Cernăuţ la Zürich.

V.

PREDAREA LUI NECIAEF — CONDAMNAREA LUI — MOARTEA LUI.

Cel dintâi lucru despre care am aflat sosind la Zürich, a fost trista veste că Neciaeff a fost predat Rusiei de către guvernul federal din Elveția. Predarea s'a făcut pe motivul că Neciaeff a asasinat pe Ivanoff, și că acest asasinat nu se poate considera de o crimă politică, de oare-ce Ivanoff n'a fost nici persoană politică în Rusia, nici jeandarm sau santinelă de pază,— omorârea căruia fel de oameni se poate întâmpla în momentul când criminalul politic se încearcă să fugă.

Aceste sunt considerantele pe temeiul cărora guvernul federal a crezut de cu-

viință să predeie pe Neciaeff, *obligând guvernul rusesc de a judeca pe predat numai și numai pentru crima de asasinat și nici de cum pentru crimele sale politice.*

Obligațiunea aceasta acceptată de Rusia, lucru logic, a fost călcată în picioare de guvernul rusesc cu cel mai patent dispreț; Rusia, precum știu bine românii, nici odată n'a ținut la cuvântul său de onoare. Oamenii politici ai Rusiei, diplomații săi, tiranii săi puțin se sinchisesc de cuvântul lor de onoare, râzând cu cinismul caracteristic omului semi sălbatic în vinele căruia curge sânge mongol, de omul civilizat, care crede și ține serios la cuvântul său de onoare. Românii nu pot uita odioasa călcare a cuvântului de onoare de către împăratul Alexandru al II-lea, care ca aliat al regelui Carol în resboiul de la 1877—78 s'a obligat de a apăra integritatea solului României, și apoi, după biruința de la Plevna, ne-a răpit Basarabia de sud !

În ceea ce privește predarea lui Neciaeff Rusiei de către guvernul Elveției, mai sunt dator să înregistrez aci următorul fapt: La predarea lui rolul principal l'a jucat fostul director de poliție din Zürich d. Pfe-

ninger. Activitatea sea în acéastă împrejurare, modul său de a lucra mână în mână cu spionul rusesc Adolf Stempcowsky, intimitatea sa cu jeandarmii ruși sosiți la Zürich, prânzurile și banchetele la cari a luat parte și cari au fost organizate de agenții diplomatice ruși în onoarea sa — totul și toate au dat privilegiu opiniei publice din Elveția să banuiască, că înaltul funcționar elvețian *a primit bani de la Rusia*, drept resplată pentru predarea lui Neciaeff.

Au trecut ani, de atunci, și în momentul de față d. Pfeninger e social-democrat. Am auzit că domnia-sa se căește de rolul ce a jucat în afacerea predărei lui Neciaeff și jură că a fost indus în eroare de Rusia, etc.

Orî și cum ar fi, — bănuială mare planează asupra conduitei sale, și mulți, foarte mulți nu se încred în sinceritatea căinței sale tardive. În ceia ce mă privește pe mine, dator sunt, ca unul care personal am fost amestecat în această tristă dramă, să-mi dau părerea: *Eu unul nu cred de loc, în nevinovăția lui Pfeninger, nu cred că din eróre domnia sa a sprijinit ca jurisconsult și ca om politic odiosul fapt de extradarea lui Neciaeff.*

În spirjinul acestei bănueli există un document groasnic pentru social-democratul Pfeninger. În numărul I a revistei «*Vestnic Narodnoi Woli*», Lew Tichomiroff, actualul redactor al ziarului *Moscowskie Wiedomosti* a publicat un material menit să slujească pentru cunoașterea biografiei lui Neciaeff; printre documentele publicate se află și un manuscris scris de mâna lui Neciaeff, și în care nenorocitul scrie următoarele cu privire la d. Pfeninger: «Toate hârtiile găsite la mine au fost vândute de către Pfeninger secțiunei a 3-a. *)

În ziua când Neciaeff trebuia să fie predat la granița Bavariei în mâinile jeandarmilor ruși, un grup de tineri, având în capul lor pe Gaspar Tursky, s'a încercat să-l răpească din mâinile jeandarmilor elvețieni. La gara din Zürich, când Neciaeff a fost transferat din temniță pentru a fi expediat cu trenul spre Romanshorn, mai mulți studenți sârbi s'au aruncat asupra jeandarmilor. Jeandarmii elvețiani au fugit în toate părțile ca niște potârnichii, și Neciaeff cât p'aci, era să fie slobod, dar — intervenirea publicului, și mai cu seamă poltroneria lui Tursky și a unor polonezi, cari au refusat orîce ajutor studenților

*) Vestnic Narodnoi Woli, N 1, 1883 pag 140

sârbî în acest suprem moment, au făcut ca încercarea să sufere un fiasco complet. Jeandarmii prinseră curaj, și reveniră; înhățară pe unul din sârbî, și Neciaeff fu legat și închis într'un vagon rezervat pentru dînsul.

Povestirea peripețiilor acestei încercări nereușite mă făcu să dojenesc mult pe d Tursky, care 'mî jurase că de astă dată consideră de datorie a sa cel puțin să resbune pe Neciaeff, pedepsind pe infamul spion Adolf Stempcowsky.

Acest jurămînt și această promisiune le luasem, lucru firesc, drept o simplă fanfaronadă.

Orî cum, cu Neciaeff s'a isprăvit; odată căzut în mânele Rusiei, el era pierdut.

Imediat ce Neciaeff a sosit în Rusia, el a fost închis în fortereța Petro-Pawlowscaia *). Cîte-va zile după aceasta a intrat în celula sa umedă comitele Levașeff, cu propunerea de a'î scrie un memoriu privitor la planurile și activitatea refugiaților politici din străinătate. Neciaeff surîse cu dispreț la propunerile făcute lui de acest demnitar al statului.

— Atât mai rău pentru d-ta! îi zise a tuncî comitele Levașeff, veți fi judecat ca un

*) Vezi despre aceasta fortereța în care autorul a petrecut doi ani de zile închis, în «**Temniță și Exil.**»

simplu criminal, iar a vorbi înainte juraților președintele tribunalului n'are să vă permită.

Așa s'a și întâmplat. Neciaeff cu toate astea a vorbit și a declarat înaintea juraților că a fost supus la tortură în timpul cât a durat instrucțiunea. Curtea cu jurați l-a condamnat la 20 ani muncă silnică în Siberia, dar guvernul temându-se că acest om energetic să nu scape cum-va, l'a întemnițat pe viață în fortarea Petro-Pavlovskă și anume în revelilul lui «Alexi»^{*)}.

În al treilea an de la întemnițarea sa într'o celulă solitară, Neciaeff a fost vizitat de șeful jeandarmilor generalul Potapoff. Acest demnitar propusese arestantului să-și scrie memoriile cu privire la refugiații politici. Neciaeff refuză pentru a doua oară de a fi delator; atunci generalul de geandarmi supărat că trei ani de întemnițare n'au putut înfrâna pe acest om, sbeară ca un turbat:

— Atunci vei primi 50 de lovituri de knut și vei fi silit să te supui.

Neciaeff perdu în fine răbdarea, și la infama amenințare răspunde cu o palmă sdravănă. Această palmă generalul Potapoff o capătă în prezența comandantului

^{*)} Vezi *Temniță și Exil*

fortăreței, prințul Dunducoff-Corsacoff, și a suitei sale. Ofițerii au năvălit asupra arestantului și 'l-au bătut până la sânge... șase luni după aceasta Neciaeff înduplecat de comandantul fortăreței a scris o scrisoare către împăratul Alexandru al II-lea. În acea scrisoare nenorocitul arată despotului starea politică și socială a imperiului în adevărata ei culoare; apoi conchide că rezultatul acestei stări duce inevitabil la o revoluție singeroasă, care nu se poate înălătura de cât printr'o constituție liberală.

Se zice că țarul citind scrisoarea lui Neciaeff a luat-o în batjocură. Din ordinul său, după aceasta, arestantul a fost legat de zid, cu lanț, având deja lanțuri la picioare și la mâini.

În această groaznică stare dânsul a zăcut doi ani de zile dormind pe podelele de granit, fără nici un așternut.

Cu un an înaintea morței sale, Serghie Neciaeff a scris o scrisoare lungă în care vorbește de sine ca de a treia persoană; acea scrisoare e adevăratul *curriculum vitae* a lui în temniță, de aceea și dau mai jos în întregimeea sea acest interesant document.

Iată-l:

Comandantul fortăreței noastre seamana mult a leneșul rege al Merovingilor, în domnia căruia joacă rolul unei per-

soane omnipotente secretarul seu Denjkin. Aceasta creatură scârboasă domnește în fortăreața El prada și jefuește atât pe ofițeri, cât și pe soldați. A doua persoană grata a comandantului e colonelul Filimonoff, directorul revelinului Alexeewsky.

Acest revelin este o temniță vestită în istoria Rusiei. Încă există celula, în care Petru cel mare cu propriile sale mâini a strangulat pe fiul seu Alexi, încă nu s'a nivelat cu totul movișta sub care s'a îngropat nenorocita principesa Taracanoff¹⁾, încă stau în picioare celulele umede și întunecoase, fara ușă și fereastră, cu o singură gaură prin care se da alta data apa și pâinea arestaților.

În aceste morminte nu de mult încă se îngropau de vii victimele despotismului. Acum doi ani (scrisoarea datează de la 1875) pe timpul inundațiunei, administrația a avut să facă din aceste celule magaziu pentru munițiile garnizoanei, și când a fost în fine rupt zavorul ruginit de la ușa de intrare în coridor, și soldații s'au scoborât în launtru cu felinarul aprins, pașii li s'a făcut maciuca pe podelele celulelor zaceau schelete de oameni!

Revelinul Alexeewsky—este o temniță secretă. În fortăreața Petro-Pawlowskaya despre aceasta temniță se vorbește la ureche. Santinelele cari o pazesc se compun din soldați fara carte, stupizi și idiotisați în casarma, carora le este oprit sub amenințarea unei pedepse mari, de a vorbi despre locul serviciului lor.

În aceasta temniță secretă se comit lucruri oribile. Administratorul Filimonoff se folosește de aceasta situație excepțională a temniței. Cantitatea mare de lemne de foc, care este destinată pentru încălzirea celulelor figurează numai pe hârtie, și din trei-zeci de sobe ale revelinului se încălzesc numai trei. Toate celulele, din această cauza, au devenit umede; igrasia e oribilă, apa picură depe plafon și pareți ca într'o pivniță, temperatura iarna e sub zero, aiestanții sufer de reumatism și oftică, iar colonel Filimonoff când inspectează temnița nu scoate șuba de pe umeri. Unul din arestați închis în acea temniță acum 20 ani zaceea solitar într'una din celule înebunit de mult. Nenorocitul alearga noaptea întreagă prin celula sa, umplând aerul cu suspinele sale lugubie.

Locuitorii din fortăreață adese ori aud noaptea aceste suspine, și trecând rute își fac cruce. Acest arestaț e *Sevici*²⁾.

1) Vezi *Temniță și Exil*.

2) Vezi *Temniță și Exil* unde este descris acest nenorocit, pe care l-am văzut pe când zăcea în temnița Petro-Pawlowskaya.

Nenorocitul a înnebunit de mult, de ce dar țarul nu 'l iarta? Se zice ca cauza este tocmai dorința guvernului de a passa pe acest nenorocit pentruca suspinele sale sunt o tortura morala pentru noi.

Șevici a fost capitan academician din garda imperiala. Imperatul Alexandru al II-lea vezuse o dată la plimbare pe sora lui, o fată de o frumusețe iaia. Imperatul facu cunoștința cu d-ra Șevici, și amagind-o a violat-o. Dupa ce crima a fost consumata de autociat, capitanul Șevici la o parada din Țarskae-Sele iese din rândurile suitei, și apostrofează pe țarul într'un mod insultator. Pentru aceasta insulta țarul îl condamna fără judecata la întemnițare pe viață.

Solitudinea fara de lucru, fara vre-o ocupație, înți'o pivnița umeda, paraziți, murdaria, hrana rea, frigul groasnic, insultele și bataile de joc ale temnicerilor, frânghii și lanțuri, zavoare— toate astea sunt îndestulatoare, prea îndestulatoare pentru a sfărâma chiar cea mai puternica natura, pentru a slei forțele trupesti și cele sufletești ale nenorocitului condamnat politic. Nu este deci de mirat, ca la urma urmelor omul înnebunește.

Alături cu celula lui Șevici se afla celula lui Neciaeff.

Acest arestant trai lung timp în lanțuri. Lanțul de la picioare îi era înadins legat de lanțurile de la mâini în așa mod, în cât arestantul trebuia mereu sa stea încovoiat. Două ani a petrecut el în aceasta pozițiune, picioarele și mâinile sale s'au umplut de rani, senatatea sea a perit pentru tot-d'a-una, și când moartea era deja aproape, pentru a-l scapa de aceste chinuri— calau au crezut de cuvința sa scoata catenele și sa-l scape din ghiarele morții.

Afară de Șevici și Neciaeff mai zac în acea temnița și alți doi arestanți politici Murky și Șuraeff.

Murky a intrat în temnița tinar și fumos, plin de vlagă vieții, dupa un an și jumătate de închisoare solitara acum el e un bătrân slabănog, un adevărat schelet.

Șuraeff a fost adus, în aceasta temnița, în toatul ierucii, și a fost aruncat într'una din pivnițele umede și fara soare, aceasta înprejurare de o data 'l-a tăiat firul vieții, și el scuipa sânge și piere de ofica.

Dupa moartea Impăratului Alexandru al II-lea, executat de partidul nihilist, Țarul Alexandru al III-lea, pentru a resbuna pe tatal seu, inaugureaza o reacțiune teribila. Această reacțiune n'a cruțat nici pe arestanți politici din reventul Alexii. Țarul a pounceit sa nu se scoată acești ares-

tanți din celulele lor, pentru plumbare, ba înca sa fie batute cu scânduri pe din afara micile ferestru prin cari nenorociți priveau un colțșor albastru de cer.

Iată dar acea scrisoare a lui Neciaeff prin care el povestește în persoana a treia viața sa în temniță.

Mulțumită energiei sale și fizicului seu resistant, în anul 1880 Neciaeff a isbit să lege relații cu comitetul executiv al partidului nihilist. Relațiunile acestea au fost organizate cu ajutorul paralelor, și membrul comitetului Jeleaboff a fost însărcinat cu conducerea lor. Prin scrisori cifrate Neciaeff comunică comitetului un plan îndrăzneț, combinat de dânsul în tăcerea și întinericul temniței sale, cu ajutorul căruia plan se putea aresta întreagă familia imperială, în ziua când dânsa va veni să asiste la serviciul divin din catedrala din fortăreața Petro-Pavlovskaia. O dată arestată, familia imperială trebuia să fie întemnițată tocmai în temnița situată alături cu sarcofagele țarilor, cari sunt în centrul fortăreței.

Planul lui Neciaeff a fost respins de comitetul executiv, considerat fiind de prea imposibil, și decî pur fantastic; dar din altă parte, descrierea amănunțită a temniței și a fortăreței, făcută de către Neciaeff,

convinsese pe comitet, că este foarte posibilă liberarea arestanților politici din aceea temniță. Cu organizarea acestei liberări a fost însărcinat Jeleaboff.

Din nenorocire însă pentru Neciaeff, a această hotărâre a comitetului executiv a fost târzielnică. Veni anul 1881 și partidul nihilist condamnă la moarte pe Țarul Alexandru al II-lea.

Această groasnică hotărâre, datorată cruzimei fără seamăn a reacțiunei, sili comitetul executiv să-și concentreze toate forțele asupra unui singur punct, *executarea hotărîrei*.

Starea lucrurilor a fost comunicată lui Neciaeff și celor-l-alți arestanți, și ei, cari începuseră a spera în apropiata liberare convenită unanim, că comitetul are dreptate să facă așa cum face și nu alt fel.

După tragica moarte a împăratului Alexandru al II-lea, care s'a întâmplat în ziua de 1 Martie 1881, regimul penitenciar pentru arestanții politici a devenit nesuferit. Neciaeff perdu în fine răbdarea, și în luna Decembrie 1881 s'a spînzurat în celula sa.

Așa a murit acest fanatic.

VI.

REORGANISAREA PARTIDULUI NIHILIST

Să revenim puțin. Pe când Sergiu Neciaeff zăcea deja închis în temnița Petro-Pawlowskaya; pe când toți cari au luat parte la conspirațiunea care a dat naștere procesului politic din 1871 zăceau în ocnele Siberiene, eu unul abia scăpat din fortareața Petro-Pawlowskaya, mă întorceam de la Iași la Zürich.

În cercurile refugiaților politici din Elveția am găsit o mare fierbere. Sub impulsul acestei fierberi, la Petersburg și Moscova grupurile reslețe ale revoluționarilor încep o nouă activitate.

Procesul lui Neciaeff a demonstrat tuturor că în Rusia nu există absolut nici un

element în straturile inteligente și culte, capabil de a da piept cu absolutismul și cu reacțiune. Pătura cultă e lipsită cu desăvârșire de simțiminte civice, pătura incultă, poporul, sau mai bine zis popoarele, erau *terra incognita*, fără nici o legătură cu suflarea luminată a imperiului.

Tinerimea rusă, adică junimea studioasă de sub domnia împăratului Alexandru al II-lea, a fost prima generațiune educată după emanciparea și desrobirea țăranilor. Când această generațiune a început a gândi, tot ce a fost cinstit și măreț din generațiunea de la 1825, precum și oamenii de la 1840 dispăruseră, perind sub tirania împăratului Nicolai. Cei rămași în viață de și păreau însuflețiți de un ideal oare-care, de și urau din suflet absolutismul și sclavia civică a muscalilor, totuși erau educați sub regimul «*robiei*». Generațiunea noastră, adică cea de la 1870, a crescut pe țărina curățită de robie, și era încă curată ca zăpada, strălucitoare ca cristalul.

Toate eforturile guvernului rusesc tindeau mereu ca să educe această generațiune în spiritul tradițiunei absolutiste ruse, dar aceste efortări fură zadarnice, și cea ce la școală ne acoperea ca spoială, dispărea imediat când părăseam băncile școlei

și priveam cu ochii deșchși viața dimprejur.

În zadar profesorii ruși ne învățau istoria falsificând-o, pentu a ne ascunde groasnicul trecut, pentu a ne convinge că noi toți Români din Basarabia, Caucazienii — din Caucaz, Polonii — din Polonia, Rutenii—din Ucraina, suntem ruși, suntem muscali,—de giaba se sileau ei ca noi să uităm limba noastră maternă și să învățăm a vorbi și a cugeta muscălește, de giaba se sileau a ne ascunde adevărul—căci cu cât adevărul ni se ascundea în școală, cu atât mai avizi, mai curioși deveneam intrând în viață. Fructul oprit fiind mai gustos, noi tineri, în contra voinței dascălilor noștri, mereu-mereu ne adăpam la isvorul cărțitor oprite, la propaganda ideilor contrarii regimului absolutist. Oamenii cari au perit în lupta uriașă cu absolutismul sub împăratul Nicula, oamenii cari au propagat «desrobirea robilor» sub domnia împăratului Alexandru al II-lea, au devenit pentu noi o icoană, la care ne închinăm cu venerațiune. Istoria Rusiei — această groasă istorie, cu toate crimele Țarilor, cu toate suferințele popoarelor, așa de stăruntor ascunsă la școală—ni se înfățișă în viață în toată goliciunea sa. Și ori unde

îndreptam privirea noastră—pretutindeni vedeam martiri, și jertfe căzute sub șecurea calăilor. Ca tineri, eram plini de iubire pentru popor, pentru limba neamului din care făceam parte și fie care din noi intrând în viață jura că la rândul seu va deveni *martir*.

Desrobirea țăranilor ridică într'un mod firesc înaintea noastră șirul lung al cestiunilor sociale; cestiunea egalității înaintea legilor, cestiunea egalității civice, drepturile omului în societate, drepturile femeii, necesitatea culturii pentru popor, etc. Acestea frământau spiritul nostru. În legătură cu aceste cestiuni se ivi, firește, și critica temeliei economice juridice și morale a societății. Cuvântul *bourgeoisie* deveni sinonimul egoismului strîmt, a rutinei și regresului.

O mișcare intelectuală mare se dete pe față; se nascu și crescuro literatură conformă cu aspirațiunile tinerimei, care sub domnia împăratului Alexandru al II-lea, în anii cei dintâi ai domniei aceleia, a luat un avânt mareț, dăruind Rusiei pe Lew Tolstoi, pe Dostoiewsky, pe Uspensky, Pisareff, și alți mulți scriitori de valoare.

Păcatul părinților — robia țăranilor, trebuia ispășită; și ca o clamoare a conștiinței sbuciumate de remușcare se nascu, cres-

cu, și se dezvoltă *literatura poporană*. În această literatură, foarte bogată sub domnia lui Alexandru al II-lea, critica, beletristica și publicistica mereu și constant se ocupau de țăran, de viața, tendințele, aspirațiunile sale, nevoile și viitorul său.

Sub impulsul acestei mișcări, tinerimea universitară, acest pioner credincios al pășirii înainte a lumii civilisate, ridică stindardul, sub care alergaseră toți aceia a căroră inimă palpită pentru bine obștesc. La Petersburg, la Moscova, la Kieff, Cazan și Harcoff, adică în orașele cu universități, se deschid *scoale pentru adulți*. În aceste scoale studenții învățau gratuit pe țăranii și lucrători să citească, să scrie și să cugete. Alți tineri mai energici și mai tenaci, au mers mai departe; nemultumiți cu jertfirea unui timp oare-care pentru a lumina poporul, ei părăsiră universitatea și coborându-se în mulțime au înființat ateliere de fierărie, tocărie, tâmplărie etc. unde învățând meseria, povățuiau poporul, propagând teorii socialiste. Alături cu acești tineri, surorile lor de asemenea se transformau din domnișoare în cusătorese, și organizând ateliere de cusătorie, învățau carte pe fetele și femeile din popor, ridicându-le moralicește și intelectualicește

Această mișcare băgă frica în sinul guvernului. Temându-se de lumină, guvernul puse capăt mișcării, desființând școalele de adulți, și persecutând pe tinerii cari se dedau acestui apostolat.

Persecuțiunile guvernului nu puteau paralisa mișcarea, dar au constrâns-o să-și caute altă cale de expansiune. Din mișcare legală și manifestată pe față, ea s'a transformat într'o mișcare ascunsă. Tinerimea universitară persecutată de ocârmuire, găsi o satisfacțiune necesară pentru exercitarea forțelor sale intelectuale și morale, în activitatea *grupurilor secrete*, cari formându-se, în general, din elemente omogene naționale, se ocupa cu editarea de cărți pentru popor, și cu traduceri de opere străine cum sunt ale lui Spencer, Karl Marx, Düring etc.

În acest timp a apărut Neciaeff cu ai săi, încercându-se să unească printr'o organizațiune centralisată grupurile formate, puind ca scopul acestei organizațiuni o revoluțiune pur politică, care trebuia să se facă cu ajutorul unui complot în toată regula.

Procesul lui Neciaeff și a amicilor săi politici a dovedit tinerimei din imperiul rusesc că elemente necesare pentru o re-

voluție politică în Rusia nu există, că poamele din imperiu nu sunt pregătite pentru a face o revoluție, și că în afară de calea unei conspirațiuni militare, în Rusia scăpare de absolutism pe altă cale nu este. Nenorocirile oamenilor din procesul Neciaeff au servit de bună povață tinerimei studioase, și puținii din acea tinerime, foarte puținii, au mai rămas credincioși vechei metode jacobine de a conspira.

O idee nouă, o metodă nouă de a lucra, și diametral opusă metodei vechi, a fost îmbrățișată de toți. Tinerimea universitară hotărî de a *merge în popor*, pentru a suferi cu dînsul, pentru a-l lumina, pentru a-i propovădui cu pilda sa proprie, cum și în ce mod trebuie organizată lupta în contra dușmanului său, în contra înșelătorilor și exploatorilor săi.

De aceia chiar la începutul acestei noi mișcări, care s'a dat pe față imediat după procesul politic al nostru, două tendințe bine determinate se manifestară printre revoluționarii din imperul rus; aceste două tendințe au despărțit mișcarea în două tabere, cari se și organizară fie-care deosebit.

Una din grupări avea de scop propaganda teoretică a principiilor socialiste, și ca organ al său avea organul «*Vpered*»

(înainte) al cărui program și mod de a lucra a fost copiat după programul social-democraților Germani. Această grupare hotărî de a lucra pe terenul legal, și pentru aceasta a adunat în jurul său pe toți *ne-mulțumiții pacinici*, pe toți aceia cari în Rusia sunt gata de a răspîndi lumină în popor, însă fără a da piept pentru aceasta cu autoritatea, fără a-și sacrifica oamenii pozițiunea lor socială. Dar de oare-ce în Rusia nu exista, precum nici acum nu există, un teren legal pe care social-democrația să poată desvolta activitatea sa roditoare, gruparea de mai sus era nevoită a se sbuciuma într'un cerc restrâns de mijloace, cari nu aduceau de cât un rezultat mediocru. Oamenii din acest grup se țineau departe de viața societății, de lupta ei crâncenă pentru pâine, de suferințele poporului de jos, de persecuțiunile sistematice al guvernului rusesc în contra tuturilor manifestațiunilor vieței naționale a caucazienilor, polonezilor, rutenilor și românilor din Basarabia. Oamenii din această grupare erau cu totul absorbiți de partea abstractă a doctrinei social-democrate germane, și apoi, n'aveau încredere de cât în influența înviătoare a cuvîntului tipărit, căruia și-au închinat toate forțele și toate mijloacele lor.

Această grupare cheamă tinerimea din imperiul rusesc la carte, o sfătuește să studieze serios nevoile țerei, să împărtășească ideile occidentului, și să se educe, pentru a fi aptă apoi, când va intra în viață, pentru o muncă roditoare.

Altă grupare a revoluționarilor din Rusia, fără a tăgădui necesitatea neapărată pentru tinerimea studioasă de a învăța carte, fără a nega influența cuvântului tipărit, fiind alcătuită mai cu seamă din oameni deja formați pentru viață, avea de scop lupta imediată cu absolutismul. De aceea această grupare nu se adresa la tinerimea studioasă în special, ci își căuta proseliți în rândurile poporului, în straturile culte ale societății, luând parte la toate manifestațiunile vieții sociale. În fierberea evenimentelor ea pune bazele unei organizațiuni secrete revoluționare.

Această grupare avea două organe de publicitate, unul pentru pătura cultă «*Obscina*» (comuna), altul pentru popor «*Rabotnik*» (lucrătorul).

În anul 1872, mulțumită persecuțiunilor guvernului, îndreptate mai cu seamă în contra tinerimei studioase, universitățile din străinătate se umplu de tineri care părăsiseră imperiul, cu singurul scop de a

studia în liniște, și la adăpost de orî-ce vecsațiuni. Mai cu seamă fetele și femeile din Rusia au fost silite să studieze în străinătate, din cauză că guvernul rus, condus de părerea că fetelor nu le trebuie o cultură mai vastă de cât aceia necesară pentru a deveni bună gospodină și mamă; a închis toate școalele superioare de fete, și a interzis intrarea femeilor în universitate. Mai mult de cât atîta: ministerul de instrucție a reformat programul gimnasurilor pentru fete, după calapodul tendințelor și aspirațiunilor celor mai reacționare.

Universitatea la care se duceau mai mult p'aceste timpuri fetele și femeile din Rusia, era cea din Zürich. Acolo, în orașul cel mai industrial din Elveția, la 1872 ne am adăpostit și noi refugiații politici din Rusia. Lucru firesc dar și logic, că prezența noastră în orașul universitar în care veneau aceste fete și femei să-și aibă influența asupra acestor tinere ființe.

Atât secțiunile societății internaționale de lucrători, cât și locuința lui Bacunin, cât și aceea alui Petru Lavreff — un om de știință din Rusia, emigrat în străinătate — erau mereu asediate de studentele universității. Discursurile lui Bacunin, contactul cu noi, refugiații politici, scrierile și con-

ferințele lui Lavroff, produsă o mare impresiune asupra acestor fete și femei, a căroră număr ajunsese la 1873 la cifra de 164 studente înscrise la universitate. Împreună cu aceste fete au venit și s'au stabilit la Zürich și o sumedenie de familii din Rusia — rudele fetelor, cari studiau acolo cu deosebire medicina și filosofia.

Intorcându-se în Rusia aceste fete, precum și frații și părinții lor, duceau cu sine ideile noastre, și nu puțin se întorceau ca membrii organizațiunei revoluționare, care se alcătuia... ..

VII.

I N P O P O R ! !.....

Absolutismul asiatic, secular, a paralisat în Rusia orî-ce simțimînt de *civism* în pătura cultă a societăței; de-aceia acolo a-ceastă pătură a putut da oameni de știință, literați de talent, poeți, critici, dar nici un sociolog, nici un scriitor politic, nici un reformator profund și original. Oamenî ca Alexandru Herzen, ca Mihail Bacunin — au lucrat, au scris și au trăit în Europa; de-aceia tocmai, scrierile lor nu sunt cunoscute în Rusia de cât unei elite educate europenește. În afară de acești doi oameni, de origină pur rusească, curagiul civic în scrierile și faptele lor le-au avut mulți alții, dar aceștia n'au fost de origină rusă, ci

ruteni, ca neuitatul meu amic Mihail Dragomanow, ca Costamaroff, ruteni, și mii și mii de polonezi!

Această stare de decadență a păturei culte din Rusia ne-a silit pe noi, revoluționarii din vastul imperiu al Țarilor, de a căuta aiurea terenul pentru propagarea ideilor noastre, de a căuta aiurea proseliți și pîrghii pentru reușită în lupta cu despotismul.

Înainte de toate e lucru firesc, că poporul atrase asupra sa atențiunea noastră, neputînd noi reuși cu comploturi și conspirațiuni, perzînd orî ce iluzie în pătura cultă a societăței; — ne rămînea poporul incult, poporul semi-sîlbatic, ca ultima speranță de scăpare.

Dar cum, în ce mod să te apropii de popor, care pentru noi oamenii culți era *terra incognita* ?

Greu lucru, și care cerea multe capacități morale și intelectuale de la executorii săi. Pentru acest lucru, înainte de toate, era necesară o tărie de caracter deosebită, și un devotament pasionat; se cerea ca omul să sacrice toate forțele sale, viața sa întreagă, să 'și lege soarta de soarta poporului, în mijlocul căruia *descingea* din înălțimile păturei privilegiaților.

Pentru acest lucru sunt necesari oameni obicinuiți a gândi cinstit, oameni, cari s'au convins că în ziua de azi nu există altă misiune mai măreață de cât aceia pe care acum 1895 ani a avut-o pe pământ Isus, când a mers din sat în sat, din oraș, în oraș, propovăduind «*adevărul*».

Măreață misiune! Dar pentru dânsa e necesar ca omul pururea să cumpănească fie-care pas pe care 'l face, e necesar să cumpănească fie care gând al său, fie care cuvânt!... E necesar ca acest om să-și desvolte un criteriu temeinic, o convingere nestrămutată, întemeiată pe fapte reale.

Mai trebuiește pentru această misiune măreață o erudițiune serioasă, pentru ca această erudiție să devină o armă puternică în lupta celor desmoșteniți cu inpilatorii.

Mai trebuie ca acești oameni să fie înzestrați cu așa caracter, în cât să n'aibă frică de a se pleca, de a simți vermeer demoralisațiunei rozându-i, în cas de nereușită; să n'aibă frică de lipsuri materiale și morale, de prigoniri din partea poliției și a ocârmuirei.

Mai trebuie în fine, ca omul, care 'și-a ales acea misiune, să unească viața sa cu viața poporului, să trăiască așa cum trăiește țeranul și lucrătorul de la oraș, să

devină tovarășul lor de muncă, de suferințe, amicul lor de zile negre și de zile senine.

Acestea sunt condițiunile !

Pentru a fi apt de a duce povara acestei misiuni, omul din pătura cultă e silit să se reeducă, să se renască întru cât-va, căci pentru a deveni apt de acea misiune, e necesar a se reface intelectualicește și moralicește; e necesar să îndrepteze toate sforțările sale în contra tendințelor egoiste, strîmbe, de care e atât de plină viața omului cult; e necesar să devină sobru în viața zilnică, să se debaraseze de toate obicinuințele unei vieți culte.

Acestea sunt condițiunile.

Dar, mai presus de toate e necesar pentru un atare om, să lase la o parte orî ce vroomță legată de viața privilegiată plină de fericire personală. Și nu numai a lăsa la o parte, dar încă a considera asemenea ideauri de fericire ca imorale este de trebuință, căci viața privilegiată este zidită în societatea actuală pe suferințele mulțimei, pe spoliarea ei, pe lipsurile ei.

De aceia tocmai, adresându-ne către oameni din societatea privilegiată, noi urmînd *ad-literam* cuvintele lui Christos că-

tre bogați: «împarte avuțiile tale, ia crucea mea și mergi!» ziceam la rëndul nostru:

— Du-te în popor! Du-te la fabrică, la uzină, du-te la sate, și prin tine însuși convinge-te că acolo, ca pe frontispiciul iadului lui Dante stă scris: *lasciate ogni speranza voi ch'entrate!* Du-te acolo, ca să te convingi cu ochii tăi proprii cine produce, și cum se crează toate bunurile vieții privilegiate — și cum apoi acela care produce tot și toate, moare de foame și de mizerie, fiind-că partea sa e răpită în folosul celor cari nu fac de cât să consume, mereu să consume! Du-te acolo, ca să auzi cu propriile tale urechi povestea mono-toană și lugubră, ca cântecele de înmormântare, a vieții poporului muncitor! Du-te în lupanare, ca să vezi fiicele poporului prostituindu-se pentru o bucată de pâne, du-te în cârciumele de prin mahalale și de prin sate, ca să vezi cum se îmbată lucrătorul și țeranul, pentru a se ameți, pentru a uita mizeria, pentru a-și excita forțele sleite de foame, încordându-le pentru o nouă muncă — cu ajutorul alcoolului! Du-te să vezi, cum se pierde și degenerază neamul tău, plătind biruri grele, dând recruți din floarea satelor, murind de epidemii, de ignoranță și de mizerie!

Și cuvintele noastre au fost auzite. Tinerimea universitară din Rusia: ruși, ruteni, caucazieni, polonezi, români din Basarabia, toți aceia pe cari imperiul muscălesc de o potrivă i-a constrâns în bratele sale, toți au înțeles apelul nostru, și au plecat *în popor*.

Și această plecare în popor n'avea înfățișarea unei mascarade; oamenii din pătura cultă, femeile și fetele, mergând în popor nu s'au transformat în lucrători și țărani de carnaval... n'au mers la fabrici și la sate în calitate de vagabonzi voiajori, în calitate de diletanți cari aduc cu ei broșuri și cărți, pentru a le distribui oamenilor fără carte. Fie-care, din aceia cari s'au dus în popor, afară de o pregătire serioasă teoretică mai avea la îndemână și cunoștințele unei meserii. În afară de medici, moașe, profesori și profesoare, între tinerii cari mergeau în popor mai erau și tâmplari, ferari, cismari, lucrători de fabrică și de uzină. Această cunoștință a meseriilor mult a servit acestor oameni; primo, le a servit ca mijloc educativ pentru ei înșiși, secundo le a servit mai cu seamă pentru apropierea cât mai intimă a poporului muncitor. În persoana unui tîm-

plar, ferar, mecanic, țărani și lucrători vedeau pe omul lor, pe unul ca ei; și influența unui atare om asupra lor prindea rădăcini adânci, în mijlocul muncitorimei.

VIII.

TIPOGRAFIA SECRETĂ, CĂRȚI ȘI BROȘURI.

Intorcându-mă din Iași, am adus tovarășilor mei emigrați știrea că granița este organizată pentru transportarea cărților revoluționare în imperiul rus, că prin urmare acum nu rămâne de cât *crearea unei literaturi revoluționare*, care lipsește cu desăvârșire.

Intrunirea refugiaților politici, care s'a ținut imediat după sosirea mea, hotărăște să se creeze o tipografie în Elveția, și să tipărim în acea tipografie atât cărți pentru pătura cultă, cât și broșuri pentru popor.

Pentru a realiza cât mai curând cele hotărâte, era nevoie de bani ; și tocmai bani ne lipseau cu desăvârșire. Aceasta ne silă, în cap cu Bacunin, să intrăm în tratative cu un alt grup de refugiați politici, care s'a grupat împrejurul lui Petru Lawroff. Tratativele întemeiate pe scopul comun al tutulora, distrugerea absolutismului, chiar la începutul lor au fost rupte.

Un abiz mare despărțea cele două grupuri. Lawroviștii erau doctrinari, cărturari cari nu credeau posibilă în Rusia nici o mișcare, fie politică, fie socialistă ; Bacuniștii din contra, sub influența mai mult a temperamentelor, erau profund convinși că ultima oră a despotismului a sunat, că în popoarele imperiului fierbe o nemulțumire mare, și că nu lipsește de cât o organizațiune revoluționară, pentru a da lovitura de moarte tiraniei țarilor.

Bacunin, de și rus de origine, prin convingerile sale era dușman sincer al rusofilismului. Încă în tinerețe el s'a pronunțat franc și loial pentru Polonia, și în contra Moscovei, apoi, în toate scrierile sale adresate slavilor din Austria, pururea se pronunța pentru autonomie, și contra contopirei cu muscălimea.

Eu — ca român din Basarabia, caucazi-

eni, polonezii, ruteni — lucru firesc, ne-am afiliat cu rușii cari îl înconjurau, și am acceptat programul său *federalist*.

Ne putându-ne înțelege cu doctrinariii, lawrowiști, noi bacuniștii, hotărâram să lucrăm a parte, și în propaganda noastră prin scris să ducem în pătura cultă a Rusiei idea necesității neapărate a distrugerii imperiului rusesc în actuala sa formă politică și socială, lăsând popoarele din care se compune acest imperiu, libere, să-și creeze singure destinele, pentru a putea să se cristalizeze apoi, după victorie, într-o federațiune liberă de neamuri înjghebate pe temeiul cerințelor economice, reală și pe baza simpatiilor de rasă.

Odată înțelegși între noi în ceea ce privește principiile fundamentale, ne-am pus pe lucru.

Spre toamna anului 1873, cu mari greutate adunând toate micile noastre mijloace, întemeiarăm o tipografie la Zürich. Odată tipografia organizată, ne-am apucat de lucru.

Neavând parale pentru a angaja lucrători tipografi, și apoi neputând încredința adese ori unele din lucrările tipografice, precum sunt proclamațiile, apelurile etc, în mâinile unor oameni străini cu sufletul de

opera noastră, am fost nevoiți a ne face noi culegători tipografi. Și ne am făcut.

Sagin, Popoff, eu, pe urmă câte-va fete studentine, devenirăm în curând tipografi buni și activi. Lucram câte 10—14 ceasuri pe zi, ba cu vingalacul în mâini, ba la roata mașinei, ba ca puitori.

Dar a munci fisicește, n'a fost destul, mai trebuia să și scriem tot noi, atât cărțile pentru pătura cultă, cât și broșurile pentru popor.

De aceia unii din noi, după o zi întreagă de muncă în picioare la tipografie, mai petreceau și nopțile, șezând târziu la meșcioara de lucru și pregătind manuscris pentru mâine.

În mijlocul acestei munci foarte obositoare se dete pe față lupta cea mare din sînul societății internaționale de lucrători între Bacunin și Marx.

Unul, apărător ardent al ideii anarhiste, propaga desființarea statului modern și întocmirea unei organizațiuni federaliste a popoarelor.

Altul, apărătorul lumii muncitoare, propagare organizarea statului capitalist—feudal în stat al muncitorimei, și chema lumea muncitoare la întocmirea partidului social-democrat.

Cel dintâi socialist-revoluționar; cel din urmă socialist-evoluționist.

Această luptă, lucru logic și firesc, ne apucă în vârtejul său și pe noi toți, cari înconjurăm pe Mihail Bacunin.

Bătrânul revoluționar, care pe aceste timpuri era în capul asociațiunei internaționale de lucrători din Italia, Spania, Elveția francesă și Franța de sud, avea mare nevoie să fie ajutat de noi tineri. Ca membru *alianței democratice*, eram nevoit să iau parte la acea lucrare.

De aceea adese ori împrejurările m'au silit să las tipografia din Zürich pe mâinile lui Sagi, și să plec la Locarno, unde locuia Bacunin. Aci îi serveam de secretar, scriind scrisori în Italia, Spania și Franța. Secretariatul meu dura une-ori săptămâni întregi, și numai oboseala, sleirea desăvârșită a forțelor din cauza nopților petrecute la scris făceau ca să fiu înlocuit cu vr'un alt tîner — italian, spaniol sau francez. Atunci plecam din Locarno îndărăt, și iară-și mă ocupam cu de-ale tipografie.

La sfîrșitul anului 1873, în mijlocul grupărei noastre, se ivi o mare neînțelegere. Mihail Bacunin, cu cât afacerile noastre în Rusia deveneau mai mari, cu atît începuse a crede necesară o organizațiune cen-

tralistă a forțelor revoluționare. Tendințele sale autoritare deveneau cu atât mai periculoase cauzei pentru care luptam, cu cât asupra lui avea mare influență un refugiat rus — Sagin.

Acest om de o inteligență vie, de o morală destul de elastică, era fiul unui precupeț rus din guvernământul Iaroslav. Amestecat într'o mișcare a studenților dela politehnicul din Petersburg — el a fugit în America, de unde apoi s'a întors și s'a stabilit la Zürich

Om practic, foarte activ, dânsul privea cauza cea mare pentru care cu toții lucram ca o operațiune comercială, și în orî ce pas, în orî-ce acțiune a noastră nu vedea de cât partea pur materială a afacerii. Sufletul afacerii, partea esențială, pentru dânsul trecea nepricepută.

Această insuficiență morală, acest spirit speculativ, acest sânge rece de a calcula, atunci când fie-care cifră era ființă vie, oameni, cari sufăr, cari se jertfesc, mă revolta pe mine om sentimental. Eu nu puteam lua parte la acest fel de aritmetică, nu puteam rămânea nepăsător, văzînd cum se fac socotelile de isbîndă, într'o afacere plină de drame sociale.

De aceia în curînd între mine și Sagin

relațiunile deveniră foarte încordate, aducând după sine chiar ruptura. Causa rupturii a fost întocmirea comitetului dirigent slav, în care eram aleși *ad-hoc* de Mihail Bacunin: eu, Sagiou și F. Lermontof (mort apoi în fortăreața Petro-Pavlovskia).

Intocmirea acestui comitet, făcută pe sub mână și într'un mod arbitrar de Bacunin, fără știrea grupului, mă sili să ies din alianță și să părăsesc pe bacuniști; ceea ce am și făcut fiind urmat de mai mulți tovarăși.

Ieșirea noastră a fost fatală bacuniștilor, de oare-ce rupând relațiunile cu noi, ei perduseră orî-ce legătură cu Rusia, și fură siliți să închidă tipografia și să înceteze orî ce lucrare.

Rupând cu Mihal Bacunin, eu părăsiî Zürichul și mă mutaî la Geneva, unde imediat organisai împreună cu tovarașii mei A. O. și V. H. o nouă tipografie.

IX.

NICULAI JOUCOWSKY.

După ruptura cu bacuniștii am rămas puțini. Mijloacele bănești ne lipseau cu desăvârșire, și la Geneva micul nostru grup s'a găsit izolat de orî-ce relații cu mediul revoluționarilor de la Apus.

Pe acest timp locuia cu familia sa la Geneva vechiul emigrant rus Niculaï Ivanovici Joucowsky, fugit din Rusia pe la sfîrșitul anului 1862.

Trecutul acestul om, activitatea sa în sânul societății internaționale de lucrători, principiile sale politice, și erudițiunea sa, ne făcură pe noi, noi veniți, să căutăm cu asiduitate a ne apropia de dînsul.

Niculaï Joukowsky aparținea unei familii

bune din Rusia; ca student a luat parte la mișcarea de la 1862 din Petersburg, și a fost amestecat într'o afacere privitoare la o tipografie clandestină. Tipografia fiind descoperită, tînărul a fost nevoit să fugă. Mulțumită organizațiunei forțelor revoluționare din Polonia, cari se pregăteau de revoluție, dînsul a trecut granița și s'a adăpostit în Elveția.

Acu în curînd el luă parte activă în mișcarea lumei muncitoare; importanța activității sale, valoarea sa în această măreață mișcare a secolului nostru—sunt înscrise în istoria asociațiunei internaționale de lucrători. La congresele anuale ale acestei societăți, pe cînd dînsa era în floare, vocea lui Niculaî Joucowsky vibra nu numai plină de entusiasm pentru triumful cauzei sfînte ce apăra, dar mai cu seamă aducea lumină și formula concluziuni în cestiunile arzătoare puse la ordinea zilei. Dările de seamă ale acestor asise ale lumei muncitoare sunt pline de rezultatul muncii intelectuale a acestui suflet luminat și erudit.

Voind a face cunoștință cu Joucowsky, mersei la dînsul acasă, dar n'am fost primit. Refuzul de a fi primit se datora dintr'o parte trecutului meu: eram unul din

condamnații în procesul lui Neciaeff, iar Neciaeff era adevăratul *bête noire* a tuturor oamenilor cinstiți din mediul refugiaților politici. Afară de această considerațiune foarte temeinică însă—pentru cei cari nu știau că tocmai eu eram una din victimele lui Neciaeff—mai era și o altă considerațiune, anume, aceia că eram bacuninist. Ruptura noastră cu Bacunin nu era cunoscută lui Joucowsky, și lucru firesc că el mă considera de proselit ardent al lui Bacunin.

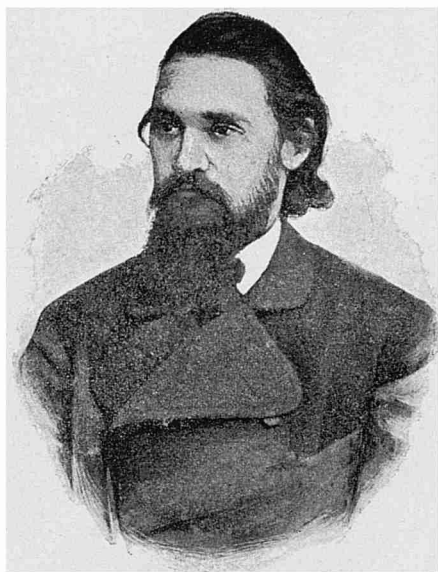
Toate acestea le pricepui foarte bine, și lăsaî ca timpul să limpezească lucrurile.

Tipografia noastră în curând a fost instalată, eu, d. I.... un ofițer de artilerie rus, și Popoff, un refugiat rus ne puserăm pe lucru. Întâia carte care a ieșit de sub presa noastră a fost broșura «*Către revoluționarii ruși!*» apoi cartea *Istoria mișcării* comuniste din 1871,— ambele cărți scrise de mine.

Când aceasta din urmă s'a tipărit, am mers pentru a doua oară la Joucowsky și i-am lăsat un exemplar.

O săptămână după aceasta Joucowsky, care citise cartea mea, mă primi pentru întâia oară.

— Am citit cartea d-le, și am dat-o pe

N. JOUCOWSKY

urmă unor membri ai comunei din Paris, anume lui Lefrançais și lui Arthur Arnould; e bine ca să știe ei modul original de vedere pe care l'ai expus.

După acest compliment vag conversațiunea noastră, lucru firesc, trecu asupra Rusiei

— Desvoltarea istorică a civismului la popoarele cari locuiesc marele platou de la răsăritul Europei, zicea Joucowsky, în secolul IX a mers pe deosebite căi. Istoricii ruși de la Lomonosoff și până la Solovieff ne povestiseră basme oficiale, cum că formele juridice ale actualului stat rus s'au înjghebat de a dreptul din forma federală a vechei Rusii, ei mai adăogară că această înjghebare s'a făcut într'un mod cu totul firesc. Dar acest basm, inventat în sprijinul absolutismului nu e decât un basm, și nimic mai mult. E destul ca să ne aducem aminte că pe când Moscova se semnala mai cu seamă prin barbarie, ignoranță și moravurile cele mai sëlbatice când acolo domneau glorios Knutul și *o-pricinina*, în marele Nowgorod exista deja o cultură, existau cărturari, artiști, poeți populari; alături cu Nowgorodul exista p'atunci municipii ucrainiene și ale Belorusiei, apoi dincolo de vadurile Dniproului

exista deja o republică militară—Zaporojska Sיעi... Acesta e adevărul istoric cunoscut nouă, și tăgăduit de istoricii ruși, dar tăgada lor n'are acum absolut nici o valoare ... n'are valoare nici Zidul de geandarmii cu care Rusia apără granițele sale despre Europa, căci ideile occidentului pătrund mereu printre șirurile dese ale geandarmilor. Revoluțiunea cea mare din secolul trecut a avut și ea resunet în Rusia. Conspirațiunea decembriștilor n'a fost de cât echoul ei, pe malurile Newei. Alexandru I se credea că e liberal, și a creat colonii militare pentru țărani, dar Decembriștii au adus în Rusia din Paris ideile despre drepturile omului, despre constituțiune, despre desrobirea țăranilor. Impăratul Niculai a spânzurat pe poetul Rileeff, pe Pestel, Bestiujeff, Cachovsky, Muravieff-Apostol. Ei au murit, dar ideile lor nu... Herzen, Ogareff, Bacunin, Granovsky, Belinsky au păstrat tradiția Decembriștilor. Ideile revoluționare au primit numai o altă formă, sub presiunea evaluărilor realizate în occident.

— Impăratul Niculai I era un om mărginit, crud, adevărat wachmistru prusian, și nu se ocupa de cât cu cantoniștii și dragunii. Urînd din suflet Revoluțiunea cea

mare, dânsul 'și-a închipuit, că în locul trilogiei de la 1848: «*Libertatea, Egalitatea și Fraternitatea*, pentru Rusia se poate întocmi o altă trilogie absolutistă, și a proclamat-o în: *ortodoxie, absolutism și patrie*. Sub domnia acestui creștin de la un capăt până la altul gemeau toate popoarele vastului seu imperiu, iar dânsul credea că fericirii sale nu-î va veni nici o dată sfârșitul. Deșteptat de bubuitul tunurilor de la Sevastopol și văzând că robi se pregătesc să măcelărească pe nobilii sei—Nicolai luă otravă și muri.

Impăratul Alexandru se urcă pe tron plin de oroare pentru robie. Tînăr—el citise pe Herzen și înțelesese bine că a domni precum a domnit părintele seu este cu neputință. Pătura cultă din Rusia cere imperios reforme radicale, cere desrobirea țăranilor. Polonia, nenorocita Polonie, se scoală în picioare. Lipsit de caracter, speriat, zăpăcit, Alexandru cu o mână sugrumă poporul polon resculat, iar cu alta desrobește țăranii; cu o mână dă libertate relativă cuvântului tipărit, iar cu alta trimete în Siberia pe poetul Mihailoff, pe economistul Cernischewsky și pe alții.

— Tinerimea enervată, dezilusionată în speranțele sale, începe a se mișca, la rîndul

seu. D-ta cu Neciaeff' ați încercat să grupați această tinerime în jurul unui program politic, iar Dumitru Caracozoff, mai expeditiv, a luat revolverul și a tras în împărat.

— Dincolo, la sud, asemenea s'a început o mișcare mare națională; rutenii au ridicat capul și au început să protesteze în contra rusificărei barbare, la care sunt supuși. Poporul rutean are mare dreptate lucrând pentru resturnarea despotismului, și contra centralisațiunei imperiale, care a nimicit libertățile sale căzăcești. Conștiința națională ruteană 'și-a găsit expresiunea sublimă în poetul Taras Șevcenco. Acest poet e unicul poet slav — *poetul țărăni-meș*..... Dar rapsodul poporului trebuia să ispășească marele său păcat de a fi scris în limba ruteană. Țarul 'l-a trimis în exil, unde nenorocitul a murit în mijlocul unui popor strein lui. Vă aduceți aminte poezia lui Șevcenco :

De la Moldoveni și până la finez
 În toate limbile toți tac—caci sunt forciți !

— Această poezie plină de ironie mușcătoare a făcut pe țarul să turbeze, și pentru aceasta poetul a fost trimis ca soldat într'o fortareță de pe marginele Uralului. Aceași soartă a avut-o și un alt rutean—

marele istoric Costamaroff, pentru că a scris un adevăr istoric.

— De la 1860, adică cinci ani numai de la urcarea pe tron a Țarului Alexandru al II-lea, acest despot a început o luptă crâncenă cu tinerimea universitară.

— În ultimii ani această mișcare, precum ved cu plăcere, este însuflețită de ideile mărețe ale asociațiunii internaționale de lucrători; aveți mare dreptate, d-le, că v'ați lăsat de vechea tradițiune a societăților secrete, că nu vă mai gândiți la o resturnare pur politică, la revoluții de palat la punerea mânei pe putere, dictatură, și că în locul acestor metode vechi vă gândiți numai și numai la popor. Aceasta dovedește, că cugetarea voastră a devenit concretă, că programul vostru este logic. Politica, robia femeiei și a bărbatului, dreptul civic, trebuesc privite nu ca cauzele lipsei civismului în societățile umane, ci ca consecința relațiunilor omului către lucru, stabilite de actuala civilizațiune burghesă, ca rezultatul instituirei proprietății individuale, din care decurge exploatarea omului de către om. Cestiunea economică este alfa și omega.

— Luptătorii de frunte pentru viitorul omenirii de mult deja privesc cestiunea

libertății din acest punct de vedere. În Anglia, în Franța, în Germania, după Fourier, St. Simon, Owen, au venit la rând, Lassal, Marx, Engels, și ast-fel concepțiunea clară a socialismului științific a devenit patrimoniul comun al proletariatului. Această concepțiune 'și-a găsit expresiunea fidelă în programul societății internaționale de lucrători. Politica e supusă cestiunei economice, libertatea politică, libertatea reală civică, se consideră de imposibilă fără libertate economică. Libertatea reală a unui popor e strâns legată cu libertatea întregii omeniri. De-aci necesitatea neapărată a unei acțiuni comune, a unei solidarități între proletarul tuturilor țărilor. În fața acestei uriașe opere urile naționale dispar, politica de cuceriri, de invazii trebuie să dispară, fiind înlocuită cu federațiunea națiunilor civilisate. Statele moderne sunt întemeiate pe concurență, pe rivalitate, statele naționale a muncitorimei se vor întemeia pe unitatea intereselor economice; căci, rezultatul muncii omenești, producțiunea, e strâns legată în toate ramificațiunile sale, începând cu agricultura și până la producțiunea manufacturală.

— Și cine poate ridica pe umerii sei o atare operă uriașă? Invederat că nimeni

de cât însiși muncitorii. De aceea trebuie să părăsim ori-ce preocupare de dictatură, comitetele centrale, organizațiunile artificiale cu ajutorul cărora am lucrat până acum, provocând mișcări din sus în jos. Revoluțiunea socială nu se face, ea vine pe calea evoluțiunii, vine fatal, precum apele râurilor curg spre mare. În zadar curentul apelor se oprește, în zadar se construiesc zăgasuri și fel de fel de stăvilare, presiunea apelor, volumul lor propriu rupe zăgasurile, și stavilarele își caută alte căi, crează o altă albie, și tot trece de înainte spre mare. Revoluțiunea socială se face de jos în sus, trecând de la națiune la națiune, până nu va cuprinde omenirea întreagă.

— Altă dată, noi, revoluționarii pe temeiul unor programe pur politice și demagoge lucrând în cercul conspirațiunilor noastre artificiale ceream de la popor o supunere voinței conducătorilor — și atât. Metoda aceasta de a lucra pripit ne a fost fatală, căci chiar aceia din democrați, cari au fost sinceri, și prin urmare cinstiți, au văzut opera lor frustrată de burghezime rapace și fără de conștiință. Apoi din ideologi ne am transformat în socialiști, și acum lucru firesc, trebuie neapărat să isbucim ca poporul muncitor, pentru care lu-

crăm, să nu mai rămână o armă în mâinile noastre, ci să ne urmeze cu deplină cunoştiinţă de cauză, să aibă deplină voinţă, să ştie pentru ce luptă şi — să fie el, iar nu noi iniţiator în tot şi toate.

— În politică, în actualul stat, ficţiunea de stat nimiceşte cu desăvârşire persoana. Raţiunea de stat ca molohul din Fenicia îşi înghite copiii. În organizaţiunea viitoare a societăţii, întemeiate pe munca organizată ştiinţificeşte, fie-care muncitor, fie-care membru al societăţii trebuie să fie în acelaşi timp şi o persoană conştientă de drepturile şi datorile sale; căci în acea societate nu dânsul va exista pentru societate, ci societatea pentru dânsul. Privilegiile vor dispărea.... cugetarea umană, ştiinţa, arta—vor deveni patrimoniul comun.

— Acestea sunt convingerile mele, zicea Niculaï Joucowsky.

Şi la această profesiune de credinţă, eu şi tovarăşii mei, am răspuns, că suntem cu desăvârşire de acord cu dânsul.

O înţelegere asupra principiilor stabilindu-se 'i-am propus să lucrăm împreună. N. Joucowsky primi propunerea, şi cercul nostru din acest moment se compunea din patru inşi: A. O..., V. H... şi N. Joucowsky şi eu. Unindu-ne în curând cu cercul

socialiştilor din Moscova, am întemeiat o gazetă pentru popor «*Rabotnik*», apoi mai târziu am fondat un al doilea ziar «*Obşcina*» destinat pentru lumea cultă.

Acest din urmă însă, fondat cu participarea d. Mihail Dragomanoff şi a mai multor socialişti din Petersburg, în curând a fost proclamat *de organ al întregului partid socialist revoluţionar din Rusia*.

În ziarul *Rabotnik* articolele cele mai substanţiale au fost scrise de N. Joucowsky, şi în aceste articole neuitatul meu amic zicea lucrătorilor din imperiul rus:

«Sunt încă printre țăranii ruși și printre lucrătorii din orașe oameni cari își pun nădejdea în Țar. Țarul, zic acești oameni, ne va scăpa din ghiarele proprietarilor de pământ, și din mâinile rapace a stăpânilor de fabrici și usine.

«Și cine e acest Țar?

«În alte timpuri în Rusia existau mulți prinți (cnezi) cari mereu se resboiau pentru preponderența; și aceste resboaie s'au isprăvit în profitul cnezului Moscovei. Cnezii Moscovei mai mult prin înșelăciune, politica mongolă și ucideri de cât prin victorii pe câmpul de bătae, au izbutit să doboare pe toți ceilalți și să devină stăpâni peste întreaga Rusie.

«Țarului îi trebuesc curtenî; boierii îl
«înconjoară și se fac slugile sale. Sluga însă
«trebuie plătită și Țarii au dăruit boierilor
«pe țărani cu pămînt cu tot. De atunci
«s'a înființat robia în Rusia.

«Actualul împărat Alexandru al II-lea a
«desrobit pe țărani. Poporul a crezut că
«Țarul în advăr îi voește binele. Dar des-
«robirea s'a constatat că e o minciună,
«căci n'a adus poporului de cât mizeria
«cea mai mare. A înșelat deci Țarul pe
«țărani și au pierdut țărani nădejdea în Țar.

«După desrobire printre boeri și printre
«stăpâni de fabrici o nemulțumire mare
«s'a stîrnit. Nemulțumiții voesc *Constitu-*
«*țiune*, iar alții nu se mulțumesc cu atîta
«și cer *Republică*. Și unii și alții zic:
«trebuie ca poporul să aleagă represintanții
«seși, cari ne vor face legi bune. Lucru
«bun. Se pare că în adevăr așa ar fi mai
«bine, dar în realitate vai!.. nu e așa. Po-
«porul votează pentru boeri și stăpâni
«pentru că de boeri și stăpâni depinde,
«Fără constituție domnește în Rusia Ța-
«rul cu boerii, dacă va fi constituțiunea—
«vor domni boerii cu Țarul; iar dacă va
«fi republică—vor domni boierii și stă-
«pânii de fabrici fără Țar; în orî ce caz

«poporul va rămânea sărac, lipsit pământului.

«Cum să facă dar poporul muncitor, ca «să scape de sărăcie, de implatori, și de «inamicii sei? Singura scăpare constă în «unirea într'un gând, într'o acțiune a lumemuncitoare

Iată dar teza, pe care o apăra N. Joucowsky în ziarul *Rabotnik*. Mai târziu N. Joucowsky, adresându-se în *Obșcina* către jumimea universitară, zicea tinerilor:

«Noi scrim și tipărim mii și mii de «cărți și broșuri, pe care voi le răspândiți «în popor și lumea cultă. Procesele politice din ultimul timp dovedesc că victimele absolutismului sunt socialiști.

«Și nu numai tinerimea rusă a devenit «socialistă; tinerimea ruteană se ridică arborând drapelul ideilor democratice. Impărații ruși aveau tot-d'a-una frică de separatismul cazacilor, dar până ce Polonia le era primejdioasă, ei sprijineau pe «cazaci. Dupe peirea Poloniei politica țarilor s'a schimbat: iubovnicul desfrânatei «Ecaterina a II-a a desființat libertățile cazacilor, iar la 1876 țarul Alexandru al «II-lea, urmând politica străbunei sale, a «dat ultima lovitură poporului rutean, desființând literatura ucrainiană. Tinerimea

«din Ukraina s'a ridicat în picioare, sub
«conducerea lui Dragomanoff, dânsa a ri-
«dicat stindarul neatârănărei poporului ru-
«tean—și propaganda ruteană a îmbrăți-
«șat astă-zî două imperii—Rusia și Aus-
«tro-Ungaria!

«În această mișcare e sâmburele mare-
«lui viitor al popoarelor cari zac în robie
«sub călcâiul Țarilor ruși.

«Să nu uităm nici o dată faptul că în
«Rusia actuală *muscalii* sunt numai Ța-
«rul, cinovnicii, boierii și comercianții mari.
«Țarul din Petersburg n'are de cât pe
«geandarmii muscali, pe spioni muscali,
«pe cinovnicii muscali, dar n'are popoarele
«muscale.

«Afară de caucazienii, de armenii, de mol-
«dovenii, de filandezii, pe cari numai un
«Stanovoii rus poate să-î considere de ruși,
«în vastul imperiul muscălesc mai tră-
«iesc 36,000,000 ruși, 14,239,000 ruteni,
«4,749,212 poloni și 4,000,000 beloruși.
«Fie care din aceste popoare mai posedă
«limba sa proprie, obiceiurile sale, modul
«seu de a trăi; fie care din el tinde deci
«firește, a-și croi o viață a sa propriă.

«Muscal, polonez, rutean, belorus sau
«locutor din Siberia, fie care are patria sa,
«limba sa, tendințele și aspirațiunile sale.

«Nici unul din ei nu primește dominațiu-
«nea muscalească de bună voie. Și toți
«cu ură îndură egemonia muscălească.

«De aceia singurul program firesc care
«a putut uni pe toți nemulțumiții din im-
«periul țărilor, a fost și este *federalismul*;
«de aceia tinerimea cultă, formată din vlaga
«tuturilor popoarelor subjugate de Ruși, n'a
«putut și nu poate să accepte o organi-
«zațiune *centralistă* a forțelor revoluțio-
«nare.

«Curmând cu tradițiunea oblăduirei fe-
«ricite a muscalilor, agitatorii, propagatorii
«și revoluționarii din Rusia au făcut bine,
«că n'au priimit modul de a lupta al lui
«Neciaeff și a altor ruși, și au făcut bine
«că s'au organizat în cercuri neatârnatore,
«fără un comitet central, fără o dictatură
«oare care.»

«Ne existența unui comitet, și prin ur-
«mare a unor ordine *ad-hoc*, impune tu-
«tuturilor o unitate de acțiune adânc chibzuită,
«bine cugetată de toți aceia cari de o po-
«trivă își sacrifică viața. Practica a demon-
«strat bine necesitatea unei organizațiuni
«federale a tuturilor forțelor revoluționare,
«această federație s'a și întocmit deja între
«noi, grupul din Geneva, Mihail Dragoma-
«noff cu rutenii, moldovenii cu Arbore, Zu-

«bcu Codreanu, poloni și caucazieni în frunte
 «cu prințul Țițiane, Cicoitze, prințul Cer-
 «kezoft, Cebadarî și alții. Supunerea la un
 «comitet este decî înlocuită printr'o înțe-
 «legere bine chibzuită, și întemeiată pe
 «neatîrnarea popoarelor de diferite nea-
 «muri din imperiul rus. Această organisa-
 «țiune nouă, înjghebată într'un mod firesc,
 «nu artificial, în curînd va avea să treacă
 «printr'o mare criză.

«Criza aceasta este *regimul Constitu-*
 «*țional*.

«O bună constituțiune se ia, dar în Ru-
 «sia a o lua n'are cine; decî constituțiu-
 «nea în Rusia nu va fi *luată* ci *dată*. De
 «aceia chiar de acum ne putem bine în-
 «chipui ce fel de hartă constituțională vom
 «avea. Față cu ast-fel de constituțiune ce
 «rol ne incumbă nouă — federaliștilor?

«Un singur rol: A merge înainte, a lu-
 «cra mereu și pretutindenî în *contra sta-*
 «*tului muscălesc*, în contra imperiului țarilor.
 «Agitația, propaganda prin grai, pro-
 «paganda prin scris, organizarea muncito-
 «rimei, participarea directă în rescoalele
 «țeranilor, în greve și manifestații — iată
 «modul de acțiune. A fi numai propagan-
 «diști de înfrățire, de iubire și a rămînea
 «reci, cînd soldații împuşcă femeî și copii,

«este absolut cu neputință. A rescula pe «țărani sau lucrători înadins, a-i trimite «în contra gloanțelor și baionetelor — este «o crimă; dar a lumina pe cei resculați, «a le arăta, că rescoala fie parțială, fie «generală, fără chibzuință, fără un ideal «bine determinat e o greșală, este datoria «unui om cinstit; a nu lua parte la res- «coalele create prin chiar firea lucrurilor «este o greșală.»

Iată dar modul de a vedea, de a cugeta și de a lucra a lui Niculaï Joukowsky. Acest mod ne a fost comun tuturilor celor din gruparea noastră, și conform acestui mod am lucrat.

Mult, sau puțin am făcut — viitorul va arăta. Un lucru însă e necontestabil—mii și mii de broșuri și cărți am tipărit noi, și am răspândit în imperiul rus. Unele din broșurile noastre au fost răspândite prin popor în zecimi de mii de exemplare, — și cartea cea mai populară, care a avut cel mai legitim succes printre lucrători «*Chitraia Mecanica*» a fost scrisă de un român din Basarabia, d. V.....u.

Am arătat cetitorului cine a fost N. Joukowsky ca om politic, ca cetățean, ca cugetător; nu-l voi putea însă descrie ca amic, ca tovarăș!

Pe lângă o erudițiune mare, acest om avea și o inimă, care palpita de iubire pentru toți, cari suferă, pentru toți, cari luptă pentru binele obștesc. Artist în suflet, muzicant de mare talent, el adese-oră ne ridică curagiul, ne îmbărbăța în momente de restriște cu cântările sale la piano. Și sub degetele lui maiestre, în tăcerea nopților, adese oră osteniți de munca în tipografie, găseam odihnă sufletească, ascultând improvisațiunile sale sau divina muzică a lui Beethoven și Mozart.

Niculaï Joucowsky a murit la Geneva în luna Aprilie anul acesta 1895 în vîrsta de 61 ani. Refugiați politici din nenorocita Polonia, din Rusia, Germania și Franța l-au condus pînă la ultimul locaș. Mie mi-a lăsat răposatul Archiva sa rusească, iar pe cea francesă a lăsat-o lui Elisee Reclus.

X.

ATENTATUL CONTRA SPIONULUI ȘI ARESTAREA MEA.

Pentru a ieși din alianța democratică organizată de Mihail Bacunin, precum și pentru a-i explica cauzele rupturii cu dânsul, am fost nevoit să plec la Locarno unde se afla el. Plecai din Bern și Luzern prin St. Gothard. Pe aceste timpuri linia căiei ferate, care trece prin marele tunel al S-tului Gothard încă nu era construită; de aceea am fost silit să iau diligența, care m'a dus până la Andermat, un sat situat la poalele S-tului Gothard. De aci am trecut cu sania uriașul munte, și m'am scoborît în Airolo, de unde diligența m'a dus prin Bellinzona la Locarno.

Am stat la Bacunin o săptămână. Bătrânul revoluționar nedăjduia să mă convingă că n'am dreptate combătând modul său de a lucra; el 'mă demonstra prin faptele din viața sa, că dânsul a fost tot-d'una pentru distrugerea marelui imperiu rus, și că a lucrat mult pentru desrobirea Poloniei.

Resultatul întrevederii noastre totuși a fost — ruptura. Bacunin 'mă-a dat o scrisoare către tovarășii mei A. O. și W. II., în care dânsul deplângea despărțirea noastră și încheia cu următoarea frază: «să «nădăjduim totuși că lucrarea comună și «viața din trecut nu se vor șterge nici o «dată din inimile noastre. Lucrând fie-care «la o parte, ne vom păstra reciproc stima «și iubirea care ne a legat, când am fost «toți împreună.» *)

La întoarcerea mea m'am oprit la Berna, pentru a consulta un doctor asupra boalei soției mele. De la gară am plecat în oraș, și de oare-ce era prea de dimineață pentru a merge la doctor, intraî într'un restaurant și cerui un pahar de ciai.

Pe când mă așezasem la o măsuță, iată că în salonul restaurantului intră doi gean-

*) Scrisoarea autografa se afla cu multe alte scrisori la *British Museum* din Londra.

darmî elveţienî. Amândoi se apropie de mine, şi unul din ei îmi întinde o hârtie.

Iau hârtia şi citesc cu surprindere: era un mandat de arestare.

— Şi pentru ce sunt arestat? întrebaî surprins.

— Aceasta nu o putem şti! cu multă logică îmi răspunde geandarmul.

— Tot ce ştim este, că trebuie să ne urmaţi.

Lucru firesc că aşa am şi făcut. Pe stradă se grămadise lumea; toţi mă priveau cu ochii holbiţi, iar un prăvăliaş adresându-se către geandarmii mei întreabă:

— Er hat etwas gestohlen?

— Ich bin ein politischer Flüchtling, responseî obraznicului, und solche Leute sind keine Diebe.

Am fost dus în temniţa oraşului Berna, numită *Kefigtum* şi am fost închis într'o cameră cu trei arestanţi.

În camera accia, foarte murdară, erau numai două paturî cu nişte saltele de paie goale; decî, câte doi într'un pat trebuia să dormim.

Tovarăşii mei de închisoare erau: un ţeran din cantonul Bern, un băiat, şi un om de vr'o 40 de ani, îmbrăcat destul de bine, dar care avea fisionomie foarte respingătoare.

Seara toți trei mi se recomandă, fiecare povestindu-mi eremiada nenorocirilor sale.

Băiatul a fost calfă la un bărbier; el a spart tejgheaua și a furat paralele stăpânului. Apoi a fost prins într'o casă de prostituate, când încă abia atinsese banii furați. Lipsit de conștiință, pungășul nu se plângea de soarta sa actuală, ci se văita că n'a avut vreme să cheltuiască banii furați.

Omul cu fața fioroasă mi se recomanda de om cinstit și 'mă-a povestit o istorie plină de persecuții din partea unor dușmani puternici. Privind fața lui repulsivă, ochii săi șireți, vedeai imediat că acest om e plin de vicii și e capabil de orice crimă.

Țăranul meu — era un tip de țăran elvețian. Dânsul îmi povesti întreagă odiseia vieții sale de muncă. Bietul om noaptea întreagă îmi vorbea de căsuța sa din fundul munților, de vechimea acelei case construite acum 400 ani.

— Parcă-i ved pe toți, ofta în tăcerea nopții arestantul, cu care erau culcat în acelaș pat. Iată ușa din odaia de lucru deschisă; în a două odaie, cea curată, șade bătrâna mamă în fotoliul său. În acea odaie avem tot lucruri scumpe, tot lucruri

de familie. Pe pereți sunt atârdate fotografiile rudelor. Pe șifoner stau așezate cești, pahare, sfesnice de bronz, fel de fel de suveniruri. Multe generații din familia noastră au tot strâns la aceste lucruri. — Duminica mama are obiceiul să deschiză dulăpiorul, și toți copii mai măricei, în ciuda și invidia celor mici, cărora nu se permite de a pune mâna pe aceste lucruri de familie, sterg de praf odorurile familiare. Bunica până n'a murit a fost tot d'a-una presentă la această ceremonie. Privind la fie care obiect, bătrâna povestea copiilor istoria sa; sunt însă lucruri, pe cari și dânsa le-a uitat, și nu mai știe nimic; aceste lucruri datează în casă noastră de secolă.

— Pe una din polițele dulăpiorului stă o carte mare legată în piele. Acestea sunt letopisețele familiei. Cine știe de când înscrisa în acea carte cel mai în vârstă din familia noastră toate evenimentele mari, data nașterii fie-cărui membru din familie, banii adunați și cheltuiți, Această carte e sfântă pentru noi toți, și copii n'au voie s'o atingă..... Șase zile am stat închis cu acel țeran elvețian, și povestirea sa nu s'a isprăvit. Bietul creștin era fericit că a găsit un om, care ascultă cu plăcere mono-

toana sa povestire. Crima pentru care el a fost arestat era mare — el a pus foc la casa rivalului său, pentru a face ca acest rival să nu se însoare cu iubita lui.

A şasea zi am fost scos din închisoare, şi dus înaintea judeului de instrucţie. Era un magistrat demn de marea misiune ce 'i-a încredinţat societatea. Fisionomia lui simpatcă, părul alb buclat, privirea lui cinstită, câştigase de la început simpatia mea. Ca om bine crescut, el a înţeles că are aface cu un om educat; mă pofti să şed. Mă aşezaî, îmi dete o ȳgară, pe care însă am refusat, bine înţeles, de a o aprinde înaintea lui: în orî-ce cas eram arestant, iar dînsul judecătorul meu de instrucţie.

— De ce nu aprindeȳ? mă întrebă el.

— O voių păstra, respunsei, ca s'o fumez cînd voių ieşi d'aci pentru a mă întoarce la colegii mei—arestanȳ, ca şi mine.

Bătrînul judecător surîse.

— Sunteȳ acuzaȳ de a fi venit la Berna pentru a ucide pe un oare-care Adolf Stempowsky, supus rus, şi a organisa un atentat în contra vieȳei ambasadorului Rusiei prinȳul Gorceacoff? *) zise judecătorul cu o voce severă.

*) La 1873 — 74 a fost la Berna în calitate de ministru plenipotenȳar al Rusiei fiul repausatului caucelar rus Gorceacoff.

Auzind pentru ce sunt acusat, am rămas un moment uimit, apoi am răspuns judecătorului de instrucție cu toată franchețea:

— Domnule, sunt, precum știți, un refugiat politic din Rusia; decî inamic al guvernului rus. Cu toate astea, permiteți-mi să vă spui, că nu cunosc absolut nici un singur om printre emigranții din Rusia, care să se fi gândit măcar la acest ambasador al Rusiei. Știu că ministrul plenipotențiar al Rusiei este un tînăr, de vr'o 25 ani, că nu se ocupă de cît de petreceri, că nu însemnează în Rusia nimic, de și e fiul cancelarului Gorceacoff. Pentru ce dar să se comită un atentat în contra unui atare om? *C'est un morveux!* domnule judecător?! n'ar merita onorurile unui atentat.

Judecătorul surîse.

— În ceia ce privește pe acest Adolf Stempcowsky, știu că este un spion rusesc, care a predat pe Neciaeff, a fi ucis....

— Merită, ca orî-ce spion; dar eu unul nu pot face aceasta, de oare-ce desgustul m'ar cuprinde, vărsînd sânge, fie și sângele unei canalii, a unui spion.

— Cum puteți profesa ast-fel de teorii! îmi obiectă bătrînul judecător. Merita a fi

ucis, ziceți, deci admiteți uciderea! Dacă tie care membru al societății s'ar crede în drept de a pedepsi, atunci ce ar deveni societatea?

După această admonestațiune, bătrânul judecător îmi povesti că cu o zi înainte la Bern, s'a comis un atentat la viața spionului.—Stempcowsky n'a fost rănit, și a declarat că atentatul în contra vieții sale s'a organizat din ordinul d-tale, care ești secretar al lui Bacunin.

De aceia tocmai, poliția s'a pus la pândă, și m'a urmărit, când mă întorceam de la Bacunin.

Pentru a dovedi că denunțarea spionului Stempcowsky, era mincinoasă, cerui permisiune de a scrie o scrisoare lui Ludwig Fogt, profesor de universitate la Berna și amic intim al lui Bacunin. Cererea mea a fost satisfăcută. Scrisoarea către d. Ludovic Fogt a fost remisă, și peste trei zile profesorul de universitate a priimit un răspuns din partea lui Bacunin, prin care acest din urmă protesta în contra stupidei acuzațiuni făurite de spionișii ruși. Acuzarea privitoare la închipuitul atentat în contra tânărului Gorceacoff, deveni de rîs chiar și judeului meu de instrucție, și rămăsese ca să spulber a două acuzare numai, privi-

toare la participarea mea la atentatul săvârșit contra spionului Adolf Stempcowsky.

Judele de instrucție, după cererea mea personală, ordonă ca să fiu transferat într'o odaie separată de arestanți comuni. La cererea mea, dânsul îmi răspunse cu mirare :

— Cum, voiți ca să vă supun unei închisori solitare? Dar aceasta la noi se consideră de cea mai mare pedcapsă.

— Domnul meu, îi răspunsei, m'am obicinuit la ast-fel de închisoare, de oare-ce în Rusia am petrecut deja doi ani și jumătate, adică de la 1869 și până în toamna anului 1871, în închisoare solitară. Imi este mai greu a trăi în contactul cu niște oameni foarte neplăcuți, cum sunt colegii mei de cameră.

Deci fui închis într'o celulă a parte; mi s'au dat cărți, hârtie, condei. Iar peste o săptămână sosi din Zürich prințul Cropotkin și depuse o cauțiune de 4.000 franci pentru liberarea mea. Cauțiunea a fost primită imediat de către judele de instrucție, care pe o ploaie torențială veni în persoană în temniță, pentru a-mi reda libertatea. Batrânul magistrat luându-și rămas bun de la mine îmi întinse mâna, și cu lacrimi în ochi îmi zise :

— Sunt trist că în asemenea împrejurări am făcut cunoștință cu d-voastră. Luptați, luptați pentru libertatea patriei voastre ! Aveți toată dreptatea !....

I-am strâns mâna cu stimă și iubire.

La ușa închisorii o bandă de nemernici sub conducerea spionului Adolf Stempcowsky mă întâmpină cu «huido,» dar judele de instrucție porunci santinelei să împrăștie pe miserabili. Și spionii ambasadei ruse se împrăștiară ca niște potârnicii.

Câte-va zile după aceasta guvernul federal din Berna a expulsat pe spionul Adolf Stempcowsky, dovedit ca instigator printre polonezi, pentru întemeierea unei fabrici de bancnote austriace.

Cu ast-fel de oameni are obicei să se servească guvernul rusesc !

Ieșind din temniță făcusem o vizită d-lui Adolf Fogt, căruia i-am mulțumit pentru binele ce a făcut pentru mine.

— Eram dator s'o fac ! îmi răspunde profesorul, odată ce știam cine sunteți.

Pentru a isprăvi cu acest episod din viața mea din exil, voiă adăoga, că după ce s'a isprăvit ancheta privitoare la stupida acuzare în cestiune, am fost chemat la Berna pentru a ridica cauțiunea. După legea elvețiană am priimit și câte 5 franci

pentru fie-care zi de întemnițare preventivă, odată ce instrucția a dovedit nevinovăția mea. Lege foarte dreaptă! Am dăruit acei bani pentru săracii orașului Berna, lăsându-i în mâile procurorului. Procurorul primindu-i mi-a cerut în același timp să scriu o hârtie în toată regula, și s'o iscălesc. Ceia ce am și făcut.

XI.

IARĂȘI LA HOTARELE BASARABIEI. CONTRABANDIȘTII OVREI.

La Geneva mă așteptau mai multe scrisori din Rusia, mă așteptau tovarășii de muncă, mă aștepta tipografia.

Cercul revoluționarilor din Moscova, într'o scrisoare transmisă mie prin intermediul lui Eugeniu Lupu din Iași, cerea grabnic ca să-i expediez 10,000 de «*Chitraia mehanica*», 10,000 de «*Patru frați*», o poveste tendențioasă pentru popor, 10,000 bucăți din scrierea lui Flerovsky «*cito eto brattî*» și o a doua edițiune din cartea mea despre «*Comuna din Paris*». Lucru firesc, că o așa mare comandă ca să fie

executată într'un timp foarte scurt, era absolut imposibil. Primo din cauză că la tipografia noastră n'aveam de cât trei lucrători culegători; secundo, că ne lipseau mijloacele necesare pentru tipărirea unei așa mari cantități de cărți și broșuri. După o sfătuire cu amicii grupului «*Rabotnik*» am luat hotărârea de a tipări numai pe jumătate comanda făcută, iar în ceia ce privește a doua edițiune a cărții «*Comuna din Paris*», eu unul am refusat categoric de a o retipări de oare-ce, precum aceasta foarte des să întâmplă, m'am convins despre mediocritatea scrierei mele, deși dânsa în public a avut un mare succes. Așa dar, comanda micșorată într'un mod așa de simțitor putea să fie executată la termen.

Ne am pus pe lucru și lucrând câte 14 ore pe zi — am dat'o gata. Dar abia am expediat cele 15,000 de broșuri pentru popor spre granițele Basarabiei și mă pomenesc cu o depesă din Iași:

Suis Jasy, envoyez immédiatement transports, adresses
«comme reçu, cinq transports, repondez telegraphiquement

Rju

Neînțelegând ce fel de cinci transporturi cere de la mine delegatul grupurilor din Moscova, telegrafiai imediat lui Eugeniu Lupu, cerând lămuriri. Drept lămuriri pri-

miî o scrisoare peste patru zile; această scrisoare era din partea lui Zdanowici, care mă chiâma la Iaşi pentru afacerile privitoare la organizarea nouă a transporturilor noastre peste graniţa Prutului. Mai multe amănunte în această privinţă, cerea în adevăr prezenţa mea.

Aşa dar trebuia să plec. Pentru a trece prin Austria şi mai cu seamă prin graniţa de la Suceava îmi trebuia un paşaport; ce-eace ca refugiat politic, nu aveam. Luaî un paşapor elveţian şi plecai via Cernăuţ.

La Iaşi găsiî pe Zdanowici, şi împreună cu dînsul am aşteptat sosirea transporturilor de cărţi. Când coletele cu cărţi au sosit, ne am ocupat de confecţionarea pachetelor, în greutate de 20 kil. fiecare; apoi le am transportat cu carele la Sculenî.

Aci am găsit lucrurile foarte schimbate, contrabandistul ovreî, prin intermediul căruia transportam cărţi până acum, murise; trebuia prin urmare să găsim un alt jidan. Cu ajutorul lui Eugen Lupu am avut din Iaşi recomandaţiuni de la nişte ovreî către un ovreî din Sculenî; meraserăm la dînsul.

Spuindu'î ce ne trebuie, ovreiul ne dete un răvaş către un coreligionar al seu din Sculenîi Ruseşti.

— Acest om are să vă facă tot! zise el.

— Și putem să fim siguri de dânsul? întrebai.

— Ai vei-mir! ca d'un rabin. Este un ovreu cinstit și are un cap așa de cuminte, așa de cuminte, în cât toți ovreii îl cunosc.

A doua zi, împreună cu Zdanowici, trecurăm granița Prutului prin vad, având de călăuză pe un țăran român. La Sculenii rusești fără nici o bătae de cap am găsit pe ovreul nostru Moise Vorobjit.

Era în adevăr un tip de ovrei, uscat, înalt, nervos, cu barba roșie și niște ochi negri plini de expresiunea unei energii fără seamăn.

Moise Vorobjit merită ca să-i fie povestită biografia. Născut în blagoslovita Polonie, înainte cu trei-zeci de ani el a părăsit satul seu natal, și a plecat în lume, căutând locuri mai mănoase pentru a-și face carieră. Părăsindu-și satul, el n'avea cu dânsul de cât doi desagă, plini cu fel de fel de cârpe, cămăși rupte, lădița cu rugile și o veche carte ovreiască cabalistică numită «*Zogar*».

Vorobjit își îndreptă pașii spre Basarabia, pământul făgăduinței pentru ovreii vagabonzi din Galiția.

Moisele din chiar fragedaî copilărie fă-

găduia deja mult, așa că cahalul local îl privea ca pe un luceafăr, ca pe un viitor rabin, și înscușit tălmăciu al legilor talmudiste. În vârsta de nouă ani băiatul înota ca un pește în apele tulbure ale Talmudului, cu ușurință dezlega problemele cele mai încurcate, șaradele, concepțiunile cele mai paradoxale și cele mai caziustice, explica cuvintele cele mai neînțelese ale vestiților rabinii etc. În vârsta de 13 ani Moisele a pronunțat un discurs strălucit în marea sinagogă a târgușorului vecin în prezența unor renumiți cunoscători ai Talmudului, făcând cu această ocaziune citațiuni numeroase din tractatele cele mai renumite ale Talmudului din Ierusalim Babilon și a celor 40 de comentatori a acestei cărți sfinte. Privind pe acest băiat uscat, palid, slab, care gesticula îmbrăcat în talasurile albe ca zăpada, Sura-Chaia, mumă-sa, plină de mândrie, zicea :

— Moisele meu va fi conducătorul poporului ales de Dumnezeu!

— Fiul teu, Sura-Chaia, ziceau bătrânii ovrei va fi *hoan* !

Când băiatul a împlinit 16 ani, ovrei cei mai avuți de prin vecinătate, cârciumarii, arendașii comercianții de grâu îl priveau ca pun bun mire pentru fetele lor.

În acest timp Moise Vorobjit plecă cu tatăl seu la Niloviț, unde în fața întregului sinclin de oameni învățați trecu strălucit examenele pentru gradul de rabbin. Gradul însă nu l-a căpătat, de oare-ce nu-i crescuse încă barba. Trebuia deci să mai aștepte și să se căsătorească. Și Moişele s'a căsătorit.

— Soția mea, ne povestea Moise Vorobjit, era dintr'o casă bogată, tatăl ei avea două cârciumi și o dugheană la Niloviț. După contractul de căsătorie aveam să primesc un săculeț de *cherbeli*, un ceasornic de aur cu lanț, două perechi de haine de atlas, și mai aveam dreptul să trăiesc patru ani în casa socrului meu. Afară de asta mama mea a mai primit o sută de fiorini pentru a cumpăra măgarele și inele pentru nevasta mea.

Soarta fie-căruî om e în mânele providenței. Bietul Moise n'a fost fericit cu soția sa, care era cu patru ani mai mare de cât dânsul, și nu-l iubea de loc. După căsătorie tînăra femeie descoperi multe cusururi în persoana soțului ei. Moise era p'atunci un băiat slăbuț, anemic, care nu corespundea de loc tinerei femei pline de sănătate. Înainte de toate atât dânsa, cât și muma ei s'au încercat să-l vindece. L-au

îndopat cu tot felul de medicamente, 'l-au descântat pe la rabbini și pe la babe — dar totul a fost în zadar. Moise Vorobjit era un talmudist puternic, dar un om slab de corp.

În satul său natal, din fundul Galiției, toți ovreii erau *misnagezi* adică inamicii *Cabbalei*, și din contra, prozeiții *Talmudului* pur și simplu. Chassizi, adică prozeiți ai misticismului, cari propovăduiesc că lucru principal nu constă în Talmud ci în credința arzătoare în Dumnezeu, nici că existau p'acolo Din nenorocire Moise se interesa tocmai de Cabbală. Un ovrei oare care 'i-a dăruit mai multe cărți cabalistice apoi el a mai cumpărat «*Koranul*» și a început să studieze misterele științelor cabalistice.

— Imi aduc aminte, ne zicea Vorobjit, de acel timp când mă ascundeam într'un unghiu al sinagogei noastre umede și întunecoase, și mă cufundam în citirea cărților cabalistice, nădejduind de a descoperi toate tainele pe cari îngerul Raziel le-a transmis lui Adam. Apoi de la cabbala contemplativă am trecut la cabbala activă, aveam de gând să fac miracule: să transform petrii în aur, să învii pe morți, să mă fac nevăzut etc.

În curând faptul că Moise a devenit chasid a fost descoperit de comunitatea ovreiască. Misnageții se ridicară în picioare, femeia sa ceru divorț, și bietul tînăr a fost dat afară din casele socrului său; apoi s'a văzut silit să părăsească și satul său natal.

Trecând pe furiș granița rusească Moise Vorobjit nu s'a oprit de cât în Basarabia, și anume la Sculenî.

— Acî m'am oprit, ne povestea ovreiu, pentru că a fost *șabăș*. M'am adăpostit la această cărciumă, pe care o ține un ovrei bun. Am fost primit bine, Dumnezeu să fie în mîzericordia sa pe stăpînul acesta. Am fost flămînd și m'a ospătat, am fost ostenit și m'a odihnit. La masă, stăpînul meu, după ce am mîncat bine, din *cughel* și din *țimes* 'mî-a dat vin.

— Bea vin cât poțtești, îmi zicea el, la noi vinul e eftin.

— Ce țară bogată și frumoasă! ziceam eu atunci.

— Sunt un ovrei fără carte, zicea apoi stăpînul, dar totuși vîd că d-ta ești un cărturar și om învățat. Dacă vrei, rămîi la mine în calitate de *melamed* (profesor). Aron și Leiba sunt băeți măricei și trebuie să înceapă a învăța.

— Apoi după ce am primit propunerea jupânului, el m'a mai întreat dacă am drept de a fi *șohet*, căci în acel caz aş putea să locuiesc la cârcima sa de pe drumul cel mare, spre Lopusna, şi cu mine vor trăi şi băetii lui, Aron şi Leiba.

— Am dreptul să fiu nu numai *șohet* dar şi rabbin! îi respusesem eu, şi 'i-am arătat certificatul meu.

— D'atunci am rămas aici.

Aşa dar rabbi Moise a fost guvernor şi *șohet* adică măcelar ovreiesc. În calitate de pedagog şi duhovnic el trăia ba la Sculenî, ba lângă Sculenî pe şleachul cel mare care duce spre Lopusna,—de cinci ani deja.

În aceşti cinci ani de zile rabbi Moise s'a transformat: a devenit sănătos, s'a întărit fiziceşte, de şi a rămas uscat, din cauza temperamentului său nervos. Cârciumarul în casele căruia locuia el era un ovrei de rënd, şi de aceea mult se mândrea având un cărturar şi om învăţat în casă; jupâneasa, soţia cârciumraului, se închina dinaintea lui Moise, care 'i-a mărturisit că cunoaşte misterul de a isgoni spiretele rele, şi de a vindeca femeile de sterilitate. Ambii soţi considerau pe rabbi Moise de patronul lor, şi mulţumeau providenţei că a adus la pragul lor această minune. Incetul cu

încetul cârciumarul începu să se sfătuiască cu profesorul copiilor săi în toate daraverele sale, încredințându-i misterele afacerilor ambelor cârciume.

Amândouă aceste cârciume din Sculenă își aveau mușterii lor!

Rabbi Moise mult timp nu pricepea de unde vine avuția jupânului cârciumar. Mai cu seamă cârciuma solitară de pe marele șleach, nu producea nimic. Din când în când apăreau pe acolo niște mutre suspecte care aduceau herghelii întregi de cai, apoi beau și mâncau la cârciumă zile întregi, și în fine dispăreau, luând une ori cu ei și pe jupânul cârciumar. Rabbi Moise se hotărî să pătrundă misterul. La început jupâneasa îi explica multe, iar la urmă jupânul în persoană îi încredința secretele. Rabbi Moise a aflat că ambele cârciume sunt centre pentru hoții de cai, care se adună venind din Bucovina și România. La cârciuma de pe șleach caii furați sunt asortați; cei mai buni sunt vânduți în Podolia, iar restul se trece în guvernământul Herzon.

Aflând Moise secretul, ca om cuminte încetul cu încetul începu a face cunoștință, cu hoții de cai, care în curând deveniră prietini ai săi, pentru că au descoperit că el este vrăjitor. Pentru prorociile sale ca-

balstice Moise primea cadouri în bani. În curând după aceasta rabbi Moise deveni un fel de Pithia, transformând cârciuma din Sculenî într'un fel de templu delfic, în care dînsul era adevăratul oracol. Studiind afacerea și împrejurările, cunoscând oameni, el a devenit în urmă conducătorul contrabandiștilor și a hoților de cai, și toți contrabandiștii de pe malul Prutului îl cunoșteau bine.

În vremea când 'l-am cunoscut eu, Moise Vorobjit era deja o persoană importantă la Sculenî; vameșii ruși, ofițerul de geandarmi și chiar Stanovoi îl salutau, iar subofițerii îi dau mâna și îl întrebau de sănătate.

Rolul seu a ajuns în Sculenî la 1873—74 la apogeu; influența acestui ovrei p'atunci era în adevăr nemărginită atât printre contrabandiși, cât și printre autoritățile locale rusești; caii de la trăsura lui Stanovoi erau cumpărați de la Moise, stofa de mătăsă pentru rochiile cocoanei lui Stanovoi erau de la Moise, ceasornicul de aur al căpitanului de geandarmi Agaŋonoff era dar de la Moise, și așa mai departe.

Mintea talmudistă a lui rabbi Moise pe aceste timpuri schinteia de planuri originale, cu ajutorul cărora dispăreau de pe la pro-

prietari herghelii întregi, iar granița de lângă Sculenî ferbea de mărfurile austriace de contrabandă. Iată dar cu ce oameni trebuia să avem a face, pentru a introduce cărțile noastre în Rusia.

Dar să isprăvesc cu interesanta persoană a lui Moise Vorobjit, a căruia viață a avut un final foarte tragic. Sunt sigur că cetitorul nu va fi supărat de această parantesă în desvălirea peripețiilor vieții mele în exil. Figura contrabandistului Moise este și ea o trăsură caracteristică în torentul evenimentelor dramatice de cari e bogată viața unui proscris.

La 1876 cârciuma din apropiere de Sculenî, accia de pe șleachul dinspre Lăpușna a ars până în temelie. Unde au dispărut locuitorii săi — nimeni nu știa pe atunci. Această disparițiune a vătămat mult dăruverile noastre cu cărțile, și din acest an am fost siliți a schimba granița, făcând transporturile pe la Galați.

Mult timp după aceasta ovreiî noștri din Iași nu știau unde se află Moise Vorobjit. Se povestea însă că cârciuma de lângă Sculenî a fost arsă de cârciumarul în persoană, care împreună cu Moise a aflat că a sunat ora când israeliții trebuia s'o părăsească, de oare-ce se pregătea sosirea Fa-

raonilor cu poliția. Moise Vorobjit, ca anticul proroc Moise, trecu Prutul prin vad, și se mută în România. La Târgu-Frumos, la Podu-Iloaei, aparițiunea sa în calitate de țadic a produs mare impresie printre ovreime.

Pe la sfârșitul anului 1876 unul din amicii mei din Chișinău 'mă-a povestit următoarele :

— Știi unde se află acum vestitul Moise Vorobjit?

— În Romania, am auzit, răspunsei eu.

— Așa!!..... L-am întâlnit la Chișinău, unde trăiește sub numele de Moșca Paikelfinger, supus român, având și pașaport român în toată regula.

— Ce zici? Și cu ce se ocupă?

— Trăește într'o stradă de lângă vechiul Bazar, și pe fereastra locuinței sale este lipit următorul anunț, scris cu mâna în jargon ovreiesc : *Da wohnt Rabbi Mosche Paikelfinger*. La noi, la Chișineu — toți îl cunosc. Dacă se face în oraș sau în împrejurimile orașului vr'o hoție, furt sau tâlhărie, păgubașii merg direct la Moise și 'i plătesc după taxă, și Moise găsește perfect unde se află calul furat, sau banii și lucrurile furate. Taxa pentru vrăjitorie este proporțională cu valoarea lucrurile furate.

— Și poliția ce zice despre această vrăjitorie.

— Nimic! Am auzit că chiar polițmaistrul din Chișinău, când nu poate descoperi pe tâlhări și are necesitate de a se recomanda superiorilor săi, recurge la vrăjitoria lui Moise, și tot-d'auna în acest cas lucrurile furate se găsesc.

La 1879, adică după răsboi, auzisem în fine că 'i s'a înfundat lui rabbi Moise. În acest timp Basarabia devenise adevărata pădure din Vlăsia. Hoții și tâlharii din cele mai îndrăsnețe se succedau una după alta. În fine într'o zi niște tâlhari au omorât pe un popă catolic. Mulțumită energiei unui tânăr judecător de instrucție s'a dat de urma unor lucruri furate de la popa, și aceste lucruri s'au găsit chiar în locuința lui rabbi Moșca Vorobjit. După ordinul guvernorului general, afacerea imediat a fost transferată la consiliul de răsboi, și inculpații au fost judecați de tribunalele militare. Dovezi că Moise Vorobjit ar lua parte directă la hoții și omoruri — nu s'au descoperit, dar s'a dovedit că vindea lucrurile furate.

Când rabbi Moise apăru dinaintea judelei de instrucție, avea un aer foarte degajat.

— Mărturisește, că tu ai omorât pe preotul catolic! îi zicea magistratul.

— Eu!? Când am fost șohet, îmi venea scârbă să tai o găină, și d-ta voești să fiu capabil de a omori un om! Ce crezi d-ta, n'am frică eu de Dumnezeu?!

— Dar atunci știi cine l-a omorât.

— Știu..... Au făcut rău, căci eu i-am oprit de a omori.

— Atunci denunță-l. Pentru tine e mai bine, căci știi bine, că tribunalul militar te va condamna la moarte.

— Ai weî mir!.... Cu toate astea, nu pot să-l denunț, căci am făcut jurământul cel mare, și am sărutat cartea «Zogar» și nu pot acum să-mi calc jurământul.

Aceste amănunte din procesul lui Rabbi Moise le copiez din ziarul «*Basarabskie Wiedomosti*» de pe acel timp. Mai jos ziarul din Chișinău a tipărit următorul epilog din viața lui Vorobjit:

«Azi, pe la orele 4 dimineața, în curtea temniței a fost executat vestitul criminal «Moșca Vorobjit, condamnat de tribunalul «de război la spânzurătoare. Cu o jumătate «de oră înaintea săvârșirii pedepsei, la arestant a sosit rabbinul pentru a-l pregăti «la moarte. Arestantul însă în' loc de a «asculta pe duhovnicul său, intră cu dâ-

«sul într'o discuție teologică, și să încercă
«a demonstra rabbînului că după Cabbală
«ovreii sunt datorî a crede într'un Dum-
«nezeu în trei hipostase. După această dis-
«cuție arestantul concediase pe rabbîn, zi-
«când directorului temniței:

«— Rabbînul ăsta e un *am-oaratz* (ig-
«norant !)

«Spre locul de execuțiune condamnatul
«a mers ferm, și când calăul l'a îmbrăcat
«cu lînțoliul și i-a pus ștreangul, arestan-
«tul 's'a adresat către procurorul militar
«zicând cu o voce tare :

«— Domnule procuror, să știți că n'am
«ucis pe popa catolic ... Nu sunt tâlhar !»

Așa și-a isprăvit viața Moise Vorobjit,
șeful contrabandiștilor din Sculenî.

Și acum să închidem parantesa, și să
revenim la firul povestirei noastre.

Ne-am înțeles foarte bine cu Moise Vo-
rojbî, și trecînd cu ajutorul lui îndărăt pe
pămîntul României, a doua zi chiar am
transportat, fără nici un accident, întregul
nostru transport de cărți.

Indeplinind în așa mod sarcina, Zdano-
vici plecă spre Chișinău, iar eu, după o
ședere de câte-va zile la Iași, mă întorsei
iară-și la Geneva.

XII.

DOCTORUL NICULAI ZUBCU-CODREANU. ROMÂNII DIN BASARABIA.

La Geneva găsiî mult de lucru. În anii 1875—76 activitatea partidului nihilist în Rusia luase deja un mare avânt, îmbrăţişând cu organizaţiunea sa federalistă pe grupuri aproape întreaga Rusie.

Acţiunea membrilor partidului pe această vreme în întregimea sa se concentrase asupra propagandei prin scris şi grai. Nihiliştiî propagau atât în mijlocul societăţii culte, cât şi în mijlocul poporului de prin sate, fabrici şi uzine idei contrarii regimului absolutist, contrarii stărei actuale politice şi sociale a statului rusesc.

Guvernul absolutist din partea sa își desfășura întreagă activitatea pentru a distruge această organizațiune; arestările cu sutele și cu mii în curând făcură să se umple de arestanți toate temnițele imperiului.

La această prigonire, a oamenilor cari propagau *frăție* și *iubire*, și nu se dau la nici un act de violență, revoluționarii nu răspundeau de cât cu cuvinte de iubire și de resemnare față cu suferințele temniței, și față cu condamnările crude la ocne și la exil în Siberia.

Martirologul partidului revoluționar din imperiul rus a înscris deja pe paginile sale de doliu procesul grupului Dolgușin, a căruia crimă a fost că ar fi propagat prin popor idei socialiste; apoi au venit rând pe rând procesele ferarului Marc Malinowsky, a studenților Diakonoff și Serakoff, condamnați la ocne pentru a fi distribuite broșuri socialiste printre soldați, a lui Alexandru Osipoff, a fetei Butowsky, o copilă de 16 ani, condamnată la 4 ani de muncă silnică pentru că a dat unui lucrător câte-va numere din ziarul *Rabotnik*, a lui Donetsky, care a fost arestat la graniță tocmai pe când transporta broșura mea «*Către revoluționarii ruși*» și a fost

condamnat la șase ani de muncă silnică ; a avocatului Șemanowsky, pentru că a apărat pe socialiști etc. etc.

Cu toate aceste condamnări crude, partidul revoluționar din imperiul țarilor rămăsese neclintit în modul său de a lupta—adică, fără a recurge la comploturi, fără a conspira, fără a atenta la viața despotului, propaga *iubire și frăție* prin scris și grai în mijlocul maselor ignorante ale poporului de jos !

Grupul socialiștilor din Moscova la rândul său organizează după aceeași metodă o vastă propagandă socialistă. Aproape toți membrii săi : Prințul Sando Țițiani, un tânăr din Caucas, ai căruia străbuni au fost țari în Georgio, Sofia Bardina, Georgii Zdanovici, Ioan Djabadari, Mihail Cekoidzi, Lidia Figner, Barbara Alexandroff, Olga Liubatovici, Vera Liubatovici, Eugenia și Nadejda Subatin, Caminskaia și mai mulți alții în număr de 50—toți tineri cu carte, bine înzestrați de natură și plini de entuziasm pentru ideile socialiste—au plecat *în popor* atât prin fabricile din guvernământul Tula, cât și în mijlocul poporului din Ivano-vo-Vaznesensk și Moscova, propagând prin scris și prin grai ideile scumpe lor.

} Ocupațiunile noi ale lui Zdanovici silin-

du-l acum să rămână mereu la Moscova, grupul a hotărît de a însărcina cu granița de la Prut pe un alt om. Pentru a găsi un atare om grupul din Moscova s'a adresat către cei din Petersburg, și tovarășii lor din capitala țarilor au recomandat pe doctorandul în medicină, studentul Academiei medico-hirurgicale, d. Niculaî Petrovici Zubcu-Codreanu.

Niculaî Zubcu-Codreanu e o figură senină din mișcarea revoluționară a tinerimei noastre Basarabene, de aceea mă opresc aci, ca să fac cunoscut cititorului pe acest înflăcărat patriot român, și om cinstit în întreg înțelesul cuvîntului.

Niculaî Zubcu-Codreanu s'a născut la 1850 în satul Nisporeni, județul Chișinău, în Basarabia. El a fost fiul lui Petru Codreanu, diacon la biserica din satul răzășesc Nisporeni. Afară de dînsul părinții sei mai aveau încă un fiu mai mare, și două sau trei fete.

O grădină cu o vișoară, o sfoară de pămînt și o casă proprie împreună cu cea ce dedea biserica -- iată întregul avut al familiei. Bani rar ereau în casă, numai toamna când diaconul vindea la Chișinău vr'o două poloboace de vin, eșeau ceva parale; dar dacă paralele lipseau, cel puțin

mălai și vin din propria viă și din când în când câte o bucată de carne nu lipseau familiei.

Mama lui N. Codreanu a fost o femeie bună, care își jertfise viața pentru copii. Surorile lui toate au murit.

Copilăria lui Codreanu a trecut în mijlocul familiei, precum trece copilăria ori căruî băiat din sat. Amicul meu, Codreanu, până la moarte păstrase cu sfințenie amintirile cele mai dulci din viața sa, în acești ani senini din copilărie. Serî întregi, dînsul îmi povestea mereu-mereu despre satul său natal Nisporenî, despre poporul nostru român din Basarabia, despre viața plugarului nevoiaș, despre starea economică de altă dată a rîzașilor, precum și despre ruina lor și mizeria din timpurile de acum.

O ură puternică ferbea în sufletul lui Codreanu în contra dușmanilor poporului român din Basarabia. Din naștere aparținînd clasei duhovnicești, N. Codreanu disprețuia popimea ; și cauza acestui dispreț adînc au fost călugăriî-grecî, cari adminis-trau pe timpul copilăriei sale moșiile închinat sf. Mormînt, dintre cari moșiî unele își au hotarele lângă Nisporenî. După călugăriî-grecî, cari sugeau sângele țeranilor români din Nisporenî, mai erau și alți exploa-

tatori și mai sălbatici: Rușii. Unul din acești venetici a isprăvit prin a aduce la sapă de lemn pe răzașii din Nisporeni, și azi moșioarele răzășești aparțin unui oare care Seleanicoff.

La vârsta de 10 ani Niculai Zubcu-Codreanu intră în clasa întâia la seminarul din Chișinău, ca extern. Părintele diacon închiria pentru fiul său o odăiță la mahala, plătind în natură pentru întreținerea lui ceva mălai, sare, slănină etc. Locuința era posibilă pe vremea când proprietarul caselor nu începea a se da la băutură; dar când începea cheful, care dura săptămâni întregi, provisiunile aduse pentru iarna întreagă treceau în deposit la cârciumă și bietul băiat era silit să postească. Pentru a nu muri de foame nenorocitul elev seminarial se vedea silit să recurgă la mila vecinilor, cari îi dau câte o bucată de pâine. Pe timpul vacanțelor băiatul se întorcea acasă, unde ajuta tatălui său la munca câmpului.

Tatăl doctorului Codreanu, aparținea încă acelei generații viguroase de diaconî români, care acum încetul cu încetul dispare. Diaconul Petre Codreanu, după spusele fiului său, a fost un român cu minte sănătoasă, care se deosebea de enoriașii sei țe-

ranî numai şi numai prin faptul că cunoştea psaltirea. Traiul seu, portul şi obiceiurile sale, erau aceleaşi pe cari le are ţăranul român, şi de aceia interesele ţărănimii erau interesele sale proprii.

Greu a dus-o Niculaî Codreanu la seminar; amară îi părea învăţătura scolastică a seminarului, amară era viaţa seminaristului şi plină de lipsuri.

Dar şi în zidurile seminarului din Chişinău a pătruns soarele; câţi-va profesori bătrâni au murit şi în locul lor au venit alţi tineri. Sunetul palmelor, şueratul vergelor, plânsurile şi suspinele copiilor maltrataţi au încetat, toate aceste metode pedagogice vechi ajungând la archivă. Împreună cu această schimbare radicală în viaţa internă a seminarului, pe lângă retorică, poetică, omiletică şi scolastică în seminar pătrunseră şi luminele unei ştiinţe mai vii. Alături cu teologia seminariştii începură a citi opere de critică literară ale lui Belinsky, operele economice ale lui Cernischewsky, isteţul comentator al lui Stuart Mill; operele lui Herbert Spencer, etc. Şi printre tinerii cari citeau era şi Niculaî Zubcu Codreanu.

Mult regretatul meu amic adese-orî îmi repeta că datoreşte desvoltarea sa intelec-

tuală mai ales unuia din profesorii de la seminarul din Chișinău; numele acelui profesor 'l-am uitat. La Chișinău acel profesor se bucura de o reputație mare, mai cu seamă îl iubea poporațiunea de jos română, și elevii sei. O moarte prematură 'l-a răpit din sinul tinerimei, care foarte mult a învățat de la dânsul.

După moartea profesorului iubit, N. Codreanu împreună cu mai mulți tovarăși ai sei de la seminar urmează a se ocupa serios cu filosofia și literatura. Mulțumită lecturii, în curând tăgada și îndoiala cuprinsă spiritul seminaristului; sub presiunea acestei tăgade, căzură în dărâmături concepțiunile vechi, tradițiunile teologiei scholaristice, o luptă înviersunată s'a început în sufletul tinerului — între tradițiune și critică. Și fără a se face ateist, N. Codreanu s'a văzut silit de a părăsi orî ce idee de a îmbrățișa cariera duhovnicească. Era prea cinstit pentru a fi ipocrit.

Din acest moment seminaristul caută să-și zidească o credință nouă, menită a înlocui pe cele vechi. La orî ce idee nouă la orî ce achizițiune nouă în domeniul intelectual, dânsul adăuga focul sacru al entuziasmului, și, ca tîner, era gata de a pri-

mi cele mai mari chinuri pentru apărarea ideilor sale.

La 1870 Niculaî Codreanu şi-a isprăvit studiile în seminar, şi s'a înscris la Academia medico-hirurgicală.

Viaţa unui student sërăc e bine cunoscută lumii culte. După o luptă în sînul familiei, care nu voia ca tînărul să îmbrăţişeze altă carieră de cât cea duhovnicească, veni lupta cu mizeria cea mai cumplită. La Petersburg Niculaî Codreanu a ajuns fără o lăscăe în buzunar, şi devenind student îşi agonisea viaţa ca meditator, primind o plată mai mult de cât ridicolă pentru orele de meditaţie. Dar de şi viaţa materială la Petersburg a fost mult mai anevoioasă pentru Niculaî Codreanu de cât chiar la Chişinău, turpitudinile mizeriei treceau mai uşor, din cauză că sufletului seû tiner s'au deschis toate comorile unor speranţe roze. Planuri măreţe de un viitor plin de satisfacţiuni morale se succedau unul după altul în imaginaţia sa. Setos de a cunoaşte, el s'a dat cu totul cărţilor, şi s'a dedat cu pasiune ştiinţei. Fiind încă tînăr, plutea fără busolă pe oceanul neîtermurit al ştiinţelor, ba citea cu aviditate operele istorice, ba studia pe filosofi germani, ba lucra în laboratorul de

chimie, fisiologie și patologie. Încetul cu încetul însă tendințele și aspirațiunile sale începură a se fixa... și Niculaî Codreanu a devenit un socialist convins.

Ziua scurtă de iarnă îi trecea între zidurile Academiei, seara se aduna cercul intim al tovarășilor-studenți, și mica locuință a studentului se umplea cu fum de tutun. În acea odăiță, în aburii samovarului, se făceau discuții aprinse, se construiau planuri, se împărtășeau reciproc îndoelile cari frământau cugetarea, se resolvau cestiunile arzătoare ale zilei, în acea odăiță se forma viitorul luptător cu absolutismul moscovit.

Cercul din Petersburg al repausatului meu amic, a fost format din proseliți ardenti ai științei. Acești tineri iubeau știința nu pentru știință în sine, dar fiind-că fie care din ei era convins că știința singură este aptă de a da răspunsuri categorice la toate cestiunile vieții sociale; că, rezimându-se pe știință numai, omul modern poate nădejdui să biruiască minciuna lumii și să strivească nedreptatea.

În ultimii ani ai vieții sale de student N. Codreanu a luat parte activă la mișcarea revoluționară din Rusia.

Convins de dreptatea propagandei noas-

tre și de necesitatea unei lucrări luminate în mijlocul poporului de jos, el părăsi academia pentru un timp oare-care, și primi a face parte din gruparea revoluționarilor din Moscova. Aceasta îi convenea cu atât mai mult, cu cât acea grupare se compunea în majoritate de tineri din sudul imperiului muscălesc.

În anul 1874 N. Zubcu-Codreanu părăsi Petresburgul și se întoarse la Chișinău, unde în curând a isbutit să formeze un cerc de tineri români, cari începură a face propagandă socialistă printre jumimea studioasă; în același timp el se puse în relații cu studenții din Iași, și făcu cunoștință cu mult regretatul Eugeniu Lupu.

În toamna anului 1874 eu primisem o scrisoare din partea lui Zdanowici prin care eram avisat despre înlocuirea sa prin N. Codreanu la granița Prutului, dar tocmai în acest timp amicul meu s'a îmbolnăvit, și a fost nevoit să intre în spitalul din Petersburg.

Pe când el zăcea în spital, la Moscova poliția a descoperit depositul de cărți revoluționare, apoi din investigațiuni în investigațiuni a dat de urmele grupărei și a arestat pe prințul Saneo Țițianî și pe tovarășii sei. Când s'a arestat Zdanowici și

cei-l-alți, poliția găsi adresa lui Codreanu, dar negăsindu-l acasă n'a putut descoperi existența sa la spital. Prevenit la timp N. Codreanu a putut să părăsească spitalul în grabă, și a fugit din Petersburg la Chișinău, de unde apoi cu ajutorul lui Eugeniu Lupu a trecut Prutul.

Așa dar, împrejurările nenorocite pentru astă dată îl aruncă pe pământul patriei-mume, în calitate de refugiat politic. Este bine cunoscută soarta amară a unui refugiat politic, a unui proscris, dar și mai amară e aceea soartă a unui român de singe, când el se adăpostește pe solul ospitalier al patriei-mume.

În Elveția, în Anglia, — țeri cunoscute prin ospitalitatea lor pentru refugiații politici, un proscris găsește în general acea căldură sufletească, acea întîmpinare frățească, care ca un balsam încheagă rănilor dureroase ce sângerează mereu în inima proscrisului.

În România ... vai! un refugiat din Basarabia nu găsește de cât o primire indiferentă, ba chiar ostilă uneori. Această ostilitate ce e drept e întemeiată pe o greșală istorică, care a făcut cel mai mare reu României, și care chiar în momentul de față este împărtășită de o mare parte

a lumii noastre semi-culte. Românii cu ceva carte au simpatii pentru Rusia oficială, nădejduind din partea acestei Rusii un sprijin în tendințele și aspirațiunile lor naționale; cred că cu ajutorul țarilor vor vedea împlinit visul lor măreț de unirea Transilvaniei cu patria-mumă! Greșeala aceasta decurge, firește, din ignoranța lor atât în ceea ce privește istoria țerei, cât și absoluta necunoaștere a Rusiei oficiale.

Acești români, fiind rusofili — privesc dușmănește pe orî-ce român din Basarabia, ca pe un protivnic al lor.

Și întru cât-va au dreptate.

Niculaî Zubcu-Codreanu a emigrat în România tocmai în anul 1875, adică atunci când la cârma țerei era d. Lascar Catargi. Lucru firesc, că proscrisul a fost nevoit să se ascunză de ochii autorității, ca nu cum-va să fie alungat peste graniță pe cale administrativă.

Prima impresiune ce a produs asupra lui Codreanu tinerimea noastră universitară, precum și literatura noastră, a fost cât se poate de tristă. La București, în inima chiar a patriei-mume, el, român proscris, s'a simțit așa de isolat, așa de părăsit de toți, în cât se credea în exil colo... în fundul Si-

beriei. Nicî un om împrejurul său, nicî o linie cinstit scrisă în literatură!

În presă — fraze pompoase, superficialitate, ignoranță și în loc de patriotism — șovinism drept mască.

În tinerime — pasiunea pentru reușită cu orî-ce preț, idealuri înguste de isbîndă pentru un trai ușor, pentru cariera lucrativă, fără pic de iubire pentru patrie, pentru poporul român.

« — Aci, la noi, îmi scria el la Geneva, «nimeni nicî măcar cu știință nu se ocupă «serios. Singurul om de știință în înțelesul «european al cuvîntului — e Hasdeu, dar «și el e Basarabian.»

Aceasta era starea morală alui N. Codreanu în cel dintâi an al vieții sale în România.

Voind a-și continua studiile, el s'a înscris la universitate, dar și aci a întîmpinat greutăți. Ministerul de instrucție refuzându-i echivalarea diplomei sale din seminar cu bacalaureatul, iar universitatea ne echivalându-i cei cinci ani de inscripții de la Academia Medico-chirurgicală din Petersburg, — N. Codreanu a fost silit să se înscrie la Universitatea din București ca student în anul al cincela la facultatea de medicină, — și să isprăvească studiile sale cu diploma de licențiat în medicină.

Din București N. Codreanu îmi scrisese o scrisoare la Geneva, prin care mă anunțase de sosirea sa, și de sarcina ce 'și-a luat în cea ce privește granița de la Prut. Fiind deja avisat din Rusia, despre înlocuirea lui Zdanowici prin Codreanu, am expediat un mare transport de cărți la București. Acest transport, precum și multe alte transporturi ulterioare, au trecut Prutul lângă Galați, fără absolut nici un accident. Tactul și dibăcia lui N. Codreanu în a trece cărți, erau cauzele acestor izbânde. Pentru înlesnirea operațiunilor D-ru Zubcu-Codreanu adeseori supraveghea în persoană pe contrabandiști.

În anul 1876 pozițiunea s'a schimbat într-o-cât-va. Împrejurul său s'a format un grupuleț de tineri, cari au început a se interesa de literatură, de știință, într'un mod conscient. N. Codreanu le-a dat cartea capitală a lui Karl Marx, scrierile lui Bacunin, ale lui Spencer, Taine, Lefrangais și altele. Interesul ce purtau acești tineri la orî ce ideie nouă, îl bucurau mult. Încetul cu încetul din acești tineri s'au format cetățeni buni și patrioți cu dor de țeară.

Trăind însă la București, și apoi în județul Tutova, N. Codreanu nici pentru un moment nu uită pe nenorociții săi frați

din Basarabia; cu fie-care transport de cărți revoluționare în limba rusă, polonă și rutenă, el expedia la Chișinău cărți românești: zecimi de exemplare de «Răsvan Vodă» alui Hasdeu, operele lui Alexandri, Bolintineanu, Bălcescu, aritmetice, cărți de citire pentru școlari, geografii, evangeliile românești, letopisețele lui Mihail Kogălniceanu, cumpărate cu bani seși, le trecea de se respândeau în Basarabia. Iată, de pildă, ce 'mă scria dânsul la anul 1876, în Februrie 20, la Geneva:

«Dragă amice, în Basarabia noastră avem peste un milion de Români, și noi cu tine nimic n'am făcut încă pentru poporul nostru. Un Român ca tine a scris o mulțime de broșuri pentru poporul rus, editează un ziar rus pentru poporul rus, ai scris cărți groase în limba rusă, dar nimic, absolut nimic pentru Românii din Basarabia. Singura «*Chitraia mechinica*,» scrisă de un român. a avut zecimi de ediții și s'a distribuit în Rusia în zecimi de mii de exemplare. Nu crezi oare, că suntem culpabili de a fi uitat poporul nostru?! Nu crezi oare, că împinși de a dărâma imperiul rus, am pierdut din vedere și nu ne ocupăm de loc pentru a pregăti pe românii din Basarabia, de a

«se folosi de isbânda noastră? Eu cred că «suntem mari culpabili față cu țeranul din «Basarabia, cu munca și cu sudoarea căruia am crescut și ne-am educat..»

Ca răspuns la această scrisoare 'i-am arătat că direct pentru țeranul român nu putem face nimic. Singura armă cu care ne luptăm este cuvântul tipărit, dar vai!... țeranul român din Basarabia nu știe carte, guvernul muscălesc nu permite să se învețe la școală limba română, și că singurul lucru care îl putem face este să *deștepăm simțul de naționalitate* în tinerimea cultă din Basarabia, care tinerime formând un partid național revoluționar în sânul partidului nihilist, să se federeze în lupta cu muscalii, cu polonii, rutenii și caucazienii, că tocmai la aceasta lucrez, și tocmai pentru aceasta sunt unit într'un singur gând cu Mihail Dragomanow, cu poloni și caucazieni ca Țițiani, Cebadari, Ciocoidze etc.

În anul 1877 N. Codreanu a căpătat un loc de medic de plasă în județul Argeș, apoi a trecut ca medic al spitalului militar din Pitești.

Aci, pentru a nu depăși cadrul cronic al povestirii, sunt nevoit a întrerupe biografia lui N. Zuben-Codreanu, rămânând ca să reviu asupra ei mai în urmă.

XIII.

ARESTAREA REVOLUȚIONARILOR DIN MOSCOVA.

Pe când eu cu N. Zubcu-Codreanu eram, unul la Geneva, iar altul în România pentru a ajuta la luminarea popoarelor nenorocite din imperiul țărilor, poliția din Moscova dă de urmele unui deposit de cărți revoluționare; mai mulți din amicii mei politici fură arestați, și între cei arestați a fost și prințul Sandu Țițianî, Cicoïdze, Zdanowici Gheorghe și fetele Subotina și Bardina.

Toți acești tineri fură acușați de a fi complotat în contra siguranței statului, propagând idei socialiste în popor cu ajutorul unor scrieri tipărite la Geneva.

Procurorul departamentului de Casație d. Jucoff în rechizitorul său lung și amănunțit a formulat acuzarea contra amicilor mei în următorul mod:

«După o instrucțiune amănunțită, care «a durat trei ani de zile, s'a constatat că «acusații au format o societate secretă, a- «vând ramificații în mai multe guverna- «mente ale imperiului, având de scop răs- «turnarea ordinii stabilite și distrugerea «imperiului, pe ruinele căruia trebuie să «se întocmească o federațiune după națio- «nalități.

«Societatea aceasta s'a format sub con- «ducerea și influența (*vlieanie*) unor per- «soane cari au părăsit Rusia și s'au sta- «bilit în străinătate..... Mijloacele de cari «s'au servit acuzații, pentru a realiza sco- «pul lor criminal au fost propaganda prin «grați și scris a unor idei subversive, în «mijlocul lucrătorilor de prin orașe și a «țăranilor de prin sate.

«Pentru acest scop acuzații se îmbrăcau «în haine ordinare, cum poartă lucrătorii «și țărani, se angajau ca simpli munci- «tori pe la fabrici și la țară, ca argați, «trăind cum trăiesc lucrătorii, și muncind «cum muncesc ei».

Iată dar crima, iată mijloacele, cu aju-

torul căroră amicii mei politici tindeau la consumarea crimei proiectate.

Și pentru această crimă un tribunal *ad hoc* numit de împăratul Alexandru al II-lea a condamnat pe Alexandru Tițianî, un tânăr de 25 ani, la muncă silnică pe termen de 10 ani, pe Petre Alexeeff țeran din guvernământul Smolensk la 10 ani munca silnică, pe George Zdanowici la 6 ani și 8 luni munca silnică, ~~pe d-ra Sofia Bardina, d-rele Vera Limbatowici și Olga Liubatowici~~ la câte 9 ani de muncă silnică, iar restul de acușați, în număr de 50 au fost trimiși în exil în Siberia.

Cu fruntea sus, cu disprețul pe buze au întâmpinat acușații crudul verdict al judecătorilor. Nici unul n'a voit să se apere în contra rechizitoriului procurorului, nici unul n'a făcut recurs pentru grațiere. Și toți acești martiri ai absolutismului muscălesc erau niște tineri și tinere în vîrstă de 18 — 25 ani. Viața plină de farmecul tinereții îi chiamă la sine, dar ei au respins de buna lor voie toate darurile cu cari natura i-a înzestrat și au ales la banchetul vieții cununa de spină a martirilor, temnița, ocnele Siberia!

Puținî foarte puținî din acești tineri sublimi sunt încă în viață astăzi. Unii au

murit în fundul ocnelor, cu lanțuri la picioare, alții au înebunit între zidurile fortărețelor, alții s'au stins în pustietățile acoperite de zăpadă ale Siberiei, iar cei rămași în viață lâncezesc în exil.

FELICIA SCHEFTEL

XIV.

FEMEIA — NIHILISTĂ

Și acum cetitorule..... *decouvre-toi!* Am să-ți vorbesc de femei nihiliste!

Multe sunt ele, despre cari aş voi să-ți vorbesc, dar cadrul acestui volum mă silește a circomscrie povestirea mea în marginile unui plan foarte restrîns, și apoi sunt atâtea femei și fete sublime între acestea, în cât 'mă-e cu neputință de a-mi aduce chiar aminte de toate.

Cel care va voi să le numere, să vorbească de toate aceste martire ale tiraniei Țarilor, va trebui să precurgă cu memoria Siberia întreagă, de la munții Ural și până la Camciatca, va trebui să se scoboare în fundul ocnelor siberiane, să tragă

zăvoarele, să deschiză ușile fortărețelor ru-sești, să pătrunză în toate temnițele și închisorile imperiului rusesc.

Și pretutindenă, la fie care pas al său, în acest vast imperiu, el va călca peste o seminte de ale femeilor și fetelor martire ale libertății popoarelor; necăjite, spânzurate, sugrumate, strivite de împărații Rusiei,—de pretutindenă el va auzi suspinele nenorocitelor închise de vii în mormintele umede din fortarețe și din temnițe...

Fiori reci îi vor trece prin corp, când memoria îi va dicta martirologul întreg al femeilor nihiliste.

Martiriul femeiei-nihiliste — a fost o aldevărată urgie pentru Țarul Alexandru al II-lea și pentru Alexandru al III-lea. Judecătorii numiți *ad-hoc* de acești doi împărați aducându-și aminte de procesele politice la care au luat parte, până acum își ling buzele și-și resfiră mustățile Instinctul feroce al fiarelor sălbatice!!....

În procesul revoluționarilor din Moscova am pomenit câte-va nume de femei. Să vorbesc dar de acele femei, pentru ca cititorul să-și poată face idee precisă despre femeia nihilistă.

Am zis că d-ra Sofia Bardina a fost con-

damnată de tribunalul *ad-hoc* la 9 ani de muncă silnică în ocnele Siberiei.

Am cunoscut personal pe această copilă.

Sofia Bardina prin naștere și educațiune aparțineva stratului privilegiat al societății ruse—nobilimeii. S'a născut la 1854 în orașul Tambof, unde a isprăvit studiile primare. Apoi a intrat în institutul de fete nobile, unde a isprăvit cursul, fiind promovată cu medalie de aur. La 1872 ea venise la Zürich, cu scop de a intra la universitate.

Cetitorul își va aduce aminte, că tocmai acesta era timpul când la Zürich trăia concentrată întreaga noastră colonie de refugiați politici din Rusia. Ca fată de inimă, Sofia Bardina n'a putut să rămâne indiferentă la propaganda noastră, și în adevăr înscriindu-se ca studentă la universitate, dânsa începu a studia cu ardore cestiunea lumei muncitoare. În curs de doi ani de zile ea a citit tot ce s'a scris în această privință, făcându-și o idee precisă de starea lucrurilor în Europa. La 1874 dânsa s'a întors în Rusia, și imediat a intrat ca membră a grupeii revoluționare din Moscova. În calitate de simplă lucrătoare ea s'a angajat la fabrica comercianților Lazareff, sub numele fals de Ana Zaiteva.

Alt fel, firește, o copilă nobilă nici c'ar fi putut fi primită la fabrică.

Activitatea acestei sublime copile s'a mărginit la propaganda printre lucrătoare și lucrători a ideilor socialiste, la respândirea broșurilor revoluționare, și ridicarea nivelului moral a lucrătorilor de fabrică.

Influența sa a fost mare asupra muncitorilor, ceia ce s'a dat pe față în curgera desbaterilor procesului.

În ziua de 4 Aprilie 1875, pe temeiul unui denunț făcut de lucrătorea Daria Scvortzof, ea a fost arestată la Moscova, și după doi ani de închisoare preventivă, în ziua de 21 Februarie 1877, a fost judecată împreună cu alți 49 socialiști. În fața unui tribunal întocmit pe sprânceană, Sofia Bardin a pronunțat următoarea pledoarie în apărarea sa:

„Domnii mei! Din punctul meu de vedere eu una nu mă găsesc întru nimic culpabilă, de oare-ce n'am pricinuit și nici n'am avut vr'o dată în gând de a pricinui vre un rău sau vr'o vătămare societății. Procurorul ce e drept, mă acuză, precum acuză și pe tovarășii mei, de a fi avut tendința de a distruge bazele sfinte ale *proprietății, familiei, religiunii*, de a fi voit a distruge statul, de a fi voit

«a ridica o résccoală, și de a fi voit să pro-
«ducem anarhie în sinul societăței. Toate
«acestea, ar fi ele foarte teribile, dacă ar
«fi adevărate.

«Domniî mei! *Eu nu neg proprietatea.*
«Din potrivă, îmi permit a crede că toc-
«mai eu apăr principiul proprietăței, de
«oare-ce sunt de părere că orî ce om are
«dreptul la proprietate, la fructul muncēi
«sale, și fie care om trebuie să fie stăpân
«deplin peste produsul total al muncēi sale.
«Ei bine, dacă aceasta este convingerea
«mea, vĕ întreb sunt oare capabilă de a
«submina temelia principiului sfînt al pro-
«prietăței? Eu sunt oare dușmană propri-
«etăței, sau acel fabricant care plătind mun-
«citorului $\frac{1}{3}$ din valoarea muncēi sale, pune
«în buzunar restul de $\frac{2}{3}$ din produsul
«muncēi omului? Eu sunt dușmană a pro-
«prietăței, sau acel speculant care jucând
«la bursă, ruinează miî de familii, îmbo-
«gățindu-se fără a fi produs ceva? Comu-
«nism, ca un ce obligatoriu, nici eu, nici
«tovarășii mei n'am propagat; noi n'am
«făcut de cât să arătăm lucrătorilor drep-
«turile lor asupra totalităței produsului mun-
«cei lor.

«Domniî mei! *Eu nu neg familia.* Din
«potrivă, părerea mea este că tocmai acela

«care silește pe femei și pe copii de a
«părăsi căminul familiei și de a merge la
«lucru la fabrică, unde și femeia și copiii
«se demoralizează, tocmai acela neagă fa-
«milia, — care silește pe femei să devie
«prostituată, considerând prostituția ca o
«instituție necesară pentru salvagardarea fa-
«miliei; tocmai acela neagă principiul sfânt
«al familiei, iar nu eu, care voiesc ca orî
«ce om să aibă o familie apărută de mi-
«zerie, care este sorgintea desfrîului și a
«tuturilor relelor sociale.

«Domnii mei! *Eu nu neg religia!*
«Din potrivă, cred că tocmai eu am ră-
«mas și rămân credincioasă adevăratului
«spirit al religiunei creștine, credincioasă
«principiilor ei fundamentale în toată puri-
«tatea lor, adică așa, precum aceste prin-
«cipii au fost propagate de chiar întemeie-
«torul creștinismului, Isus Christos. Atrag
«în această privință atențiunea judecători-
«lor mei, că nici un martor n'a zis că eu
«sau tovarășii mei am propagat ateismul, am
«negat existența lui Dumnezeu. Martora
«Daria Scvorțova singură a zis: «Pe Dum-
«nezeu în ceruri ei îl recunosc, dar persoana
«sa nu o admit, adică nu admit ca Dum-
«nezeu să aibă barbă, mustăți etc. precum
«este zugrăvit în icoane.»

«Aşa dar, vedeţi că acuzările privitoare
«la proprietate, familie şi religiune — sunt
«nişte neadevăruri!

«Despre crima de a fi voit să distrug
«actualul stat, nu pot să fiu bănuită mă-
«car. Sunt, domniî mei, de părere, că o
«beată fată în vîrsta de abia de 20 de ani
«nu poate comite asemenea crimă.

«Dacă se întîmplă une ori că statele
«se distrug, aceasta se întîmplă numai a-
«tunci, când germenul distrugător distruge
«forţele vitale ale statului. Aşa de pildă,
«statele antice au perit din cauză că au
«fost întemeiate pe robie. Asemenea, dacă
«un stat este întemeiat pe robia politică,
«economică şi intelectuală, a popoarelor sa-
«le, când aceste popoare zac în mizerie,
«iar o mână de privilegiaţi se înavuşeşte
«pe spatele acestor popoare, când atît pă-
«tura cultă, cât şi poporul muncitor dege-
«nerează, unii de trîndăvie, alţii de mize-
«rie, atunci, domniî mei, acest stat este
«osândit la peire, şi peirea sa nu va fi
«causată de prorocii cari o vor prezice,
«ci de cei cari au adus popoarele la sapă
«de lemn. Dacă statul e sănătos, dacă po-
«poarele sale trăesc în belşug, moraliceşte
«şi intelectualiceşte propăşeşte—atunci, do-
«mnii mei, cei cari prezic peirea unui ase-

«menea stat, vor fi desmințiți de chiar pro-
«gresul statului, și vor fi considerați de
«proroci mincinoși.

«Domnii mei, sunt acusată că am voit
«să produc rescoale. Când? Unde? Nicî un
«fapt în sprijinul învinuiei. Voiți să știți
«părere mea în ceea ce privește ațîțarea la
«rescoale? Sunt de părere că revoluția
«este rezultatul firesc al evenimentelor is-
«torice, și nu se poate face într'un mod
«artificial de către niște ațîțători; rescoala
«de asemenea nu se produce când vor a-
«țîțătorii, ci când nevoile asupritilor sunt
«așa de mari, în cât ei perd orî ce răb-
«dare și sunt gata de a muri mai bine
«decît a trăi tot așa înainte. Ucideri, văr-
«sări de sânge — eu una nu voi, căci
«n'am, domnii mei, acele instincte feroce,
«cu cari m'a înzestrat d-nul Procuror. Eu
«sunt de părere că revoluțiunile sunt niște
«rele neînlăturabile, cari mai de vreme sau
«mai târziu vor dispărea... Eu aparțin, domnii
«mei, acelei grupări socialiste, care este cu-
«noscută sub numirea de socialiști pacinici,
«de simplii propagandiști ai ideilor socia-
«liste. Scopul pe care îl urmărim noi este,
«a deștepta în conștiința poporului tendința
«tenace către dreptate și libertate, și prin

«urmărire epitetul de revoluționari pe care
«ni-l dă procurorul, nu e potrivit.

«Domnii mei, dacă noi am fi fost revo-
«luționari, atunci am fi avut de scop un
«*coup d'état* politic. Din contră, ce am fă-
«cut noi? Am mers în popor, am mers
«la fabrici, prin sate, pentru a ridica ni-
«velul cultural al poporului, pentru a-l în-
«văța, a-l povățui pe popor. Dacă am fi
«fost revoluționari, ne am fi ocupat cu alt
«ceva, am fi conspirat și complotat.

«Așa dar, vedeți domnii mei, că nu sunt
«vinovată întru nimic de crimele de cari
«mă acuză procurorul, cu toate astea însă
«declar sus și tare, că orî ce soartă mă
«va aștepta, eu una, de la voi, judecătorii
«mei, nu cer nici o îndurare, nici o milă..

«Pedepsiți-ne, persecutați-ne, eu sunt con-
«vinsă, adînc convinsă, că mișcarea care
«a îmbrățișat imperiul întreg este resulta-
«tul firesc al lucrurilor, și că această miș-
«care nu o veți opri cu ajutorul represă-
«liilor. Eu sunt ferm convinsă, că în cu-
«rînd va suna ora cînd chiar și societă-
«tea rusă se va descepta, și sculîndu-se
«în picioare, nu va permite ca frații noș-
«tri, surorile și fii, să fie trimiși în Siberia
«pentru niște idei. Va suna, domnilor, ora
«rîșbunăreii!... iar pînă atunci prigoniți-ne

«căci azi sunteți mai tari. Din partea voastră e forța materială, din partea noastră «forța morală, forța istorică a progresului, «forța groasă a ideilor... și ideile, domnii mei... vai, nu se pot aresta, zăvorî, «străpunge cu baionetele!»

Pentru această cuvîntare d-ra Sofia Bardina a fost condamnată la muncă silnică pe termen de 9 ani. Sublima martiră a plecat în Siberia, unde cu resemnățiunea apostolilor creștinătății a dus crucea sa până la urmă.

Intr'un moment de desperare, când caliciul cu amărăciune a fost golit până la ultima picătură, Sofia Bardina 'și a sburat crierii cu un glonț de revolver.

Și ce crimă groasă a comis această fecioară sublimă?

În calitatea mea de redactor al organului partidului nihilist «*Obșcină*» am primit în anul 1878 un mic caiet scris de mîna d-nei E Brejcovska. În acest caiet d-ra Brejcovska a descris pe larg cu toate amănuntele crima pentru care a fost condamnată la muncă silnică în ocnele Siberiei, de judecătorii Țarului Alexandru al II lea.

Același lucru 'l-a făcut și Sofia Bardina. Iată acea spovedanie :

«În mijlocul poporului eu una am trăit
«numai trei luni și jumătate. Am trăit ca
«o simplă țerancă, îmbrăcându-mă, mân-
«când și muncind cum fac țerancele. În cur-
«gereă acestor trei luni am cutreerat trei
«guvernameinte din sudul Rusiei. Limba ru-
«teană nu o știam, și de aceia treceam
«drept o rusoaică, cum aveam și portul.
«Nu-mi prefăcusem modul de a vorbi —
«cum vorbesc țeranii, dar întrebuițam ex-
«presiuni poporane. Pretutindenii am fost
«cunoscută de femeie de treabă, și care știe
«carte.....

«În convorbirile mele cu țeranii, eu tot-
«d'a-una am vorbit ca un om convins.
«Vorbeam aprinsă, cu covingere, și nici o
«dată nu mi s'a întâmplat ca țeranii să fi
«zis de mine:

«— Ce'ți bagî nasul unde nu'ți ferbe
«oala.

«Din potrivă, tot-d'a-una țeranii discutau
«cu mine ca cu un om matur, egal lor, și
«nu mă luaū în zefleMEA, că sunt femei
«tinăRă și nu 'mî ar șdea bine de a mă
«ocupa cu ast fel de lucruri.....

«De obicei, fără târcoale abordam în
«convorbirile mele cu țeranii cestiunea de
«a dreptul. Și cu toate astea, nici odată
«nu mi s'a întâmplat ca țeranii să mă fi

«bănuir că nu sunt țărancă, și că apar-
«țin clasei nobile (dvoreanca). Ei nu gă-
«seau straniu că picioarele mele neîncăl-
«țate sunt albe, că mâinile mele n'au bătă-
«turi, că sunt slabă din fire — până într'
«atâta că nu puteam aduce de la fântână
«două vedre de apă de-odată. Ce e drept,
«nici eu nu mă dedeam de femei care
«știe munci la câmp, ci treceam drept o
«bună cusătoreasă. În unele locuri treceam
«drept vânzătoare de pânză, și de lucruri
«țărănești brodate....

«În general am constatat că țeranii în-
«timpină foarte bine pe un om modest,
«care se poartă cu ei cinstit, și nu-l bă-
«nuesc întru nimica rău, chiar în cazul
«când observă ceva care e cu desăvârșire
«străin moravurilor lor.

«Îmi aduc aminte, că odată mă stabili-
«sem într'un sat cât se poate de nefavo-
«rabil pentru propaganda ideilor socialiste.
«Satul era mare, situat pe o principală cale
«județeană; populațiunea sa se compunea
«dintr'o parte din țărani fruntași, cu dare
«de mână, din alta de o mulțime nevoiașă,
«ajunsă la sapă de lemn. Printre acești
«din urmă erau fel de fel de oameni: sol-
«dați-reserviști fără gospodărie, țărani fără
«pământ, oameni cari nu se mai ocupau

«cu munca câmpului, și tăiau lemne sau
«se îndeletniceau cu un meșteșug oare-care.
«Această mulțime nevoiașă, adusă la sapă
«de lemn, avea groază de perceptori, căci
«lucrul cel mai greu pentru dânsa era plata
«birurilor grele, cu cari în Rusia e înpo-
«vorată familia țărănească.

«Procedura de a ridica birul în aceste
«locuri e cât se poate de originală, și me-
«rită să fie menționată. Odata pe când șe-
«deam acasă și coseam, iată că se des-
«chide ușa, și intră vr'o cinci țărani. Unul
«din ei era primarul satului, altul notarul,
«ajuns din soldații în concediu; al treilea
«un țăran, care ținea în mână o dohotniță,
«plină cu dohot. Primarul mă întrebă cine
«sunt, și îmi porunci să merg la primărie
«și să aduc răvașul meu de drum.

«Arătându-i documentul meu, făcut pe
«numele unei țărance dintr'un guvernământ
«depărtat, eu îl întrebam ce însemnă pro
«cesiunea asta cu dohotnița; și iată ce
«mi s'a răspuns: Primarul cu o suită a-
«leasă din oamenii zdraveni umblă din casă
«în casă, îndemnând pe țărani la plata bi-
«rurilor; în cas când țăranul la data fixă
«n'a plătit birul, atunci primarul cu oamenii
«săi năvălește în casa omului, și face acolo
«tot feliul de stricăciuni: ușile să mânjesc

«cu dohot și chinoros, sobele se dărâmă,
«lăturile găsite în curte, sau aiurea, se varsă
«pe podele, zidurile să sparg.

«Această metodă de a aduna birul se
«întrebnințează în Ucraina, unde poporul
«e foarte curat și ține la curățenie. Căsu-
«țele țărănești curat văruite, și podelele
«proaspet lipite cu lut — într'o clipă se
«transformă, cu ajutorul perceptorilor, în-
«tr'o grămadă de noroi și lături....

«În mijlocul acestei sărăcii îmi era im-
«posibil de a mai rămâne, și am fost ne-
«voită să mă mut într'un târgușor, unde
«poporațiunea în general se compune din
«lucrători de uzină. M'am stabilit în mij-
«locul acestui element de muncitori. Pă-
«rinții lor au fost țărani; dar proprietarul
«pe timpul robiei încă i-a luat cu sila de
«prin satele lor și i-a mutat aici, dând
«fie-cărei familii câte o bucată de pământ
«pentru siliște, și transformându-i din a-
«griculțori în lucrători de uzină. De atunci
«a crescut o nouă generație, care de și
«blestema soarta sa, dar nici după desro-
«bire n'a putut scăpa din ghiarele uzinei.

«Am făcut cunoștință cu lucrători mai
«inteligenți, și mai puțin apăsăți. Cunoș-
«tințele în general le făceam nu la uzină,
«unde 'mă-a fost imposibil de a mă anga-

«gea, ci acasă, în calitate de boiangeasă
«și cusutoreasă. Seara, când se isprăvea
«lucrul la uzină, lucrătorii umblau și se-
«deau în grupuri pe uliță, unde se fac și
«cunoștințele.

«Am observat că lucrătorii ascultă mai
«cu seamă cu plăcere când se vorbește
«despre partea negativă a vieții lor. Le
«pare bine când se găsește un om cu min-
«tea sănătoasă, care nu numai că înțelege
«chinurile lor, simpatisează cu ei, dar mai
«cu seamă e capabil să le arate cauza, is-
«vorul acestor chinuri. Acești lucrători în-
«țelegeau chiar și foloasele unei greve, dar
«pricepeau tot-odată că fără organizație o
«grevă este absolut cu neputință.

«Organizațiunea lumii muncitoare după
«calapodul european fiind la noi imposi-
«bilă, nevoită eram să arăt lucrătorilor că
«mai exista și alt mijloc mai radical.—În
«acest cas însă, se dau pe față toate acele
«piedici, cari opresc lumea muncitoare de a
«lucra într'un mod conștient pentru eman-
«ciparea sa; orî-ce lucrător, ca orî-ce om,
«se sfiește de a sacrifica persoana sa pro-
«prie pentru o fericire, de care se vor fo-
«losi numai nepoții sau chiar strănepoții
«săi. Frica de a perde viața asta misera-
«bilă, jertfiind'o pentru un viitor depărtat

«al omenirei — paralisează tot; apoi mai
«cumpănește și îndoiala de forțele proprii,
«și lipsa de credință în popor.

«Mai des de cât cu cri care am vorbit
«cu un țeran, Ivan C... om cu multă min-
«te sênătoasă, deștept și bun părinte de
«familië. Acest om mai cu seamă se tân-
«guia de starea mizerabilă a lucrătorilor
«de uzină. Ivan C... înțelegea foarte bine
«nedreptatea relațiunilor dintre proprietarii
«uzinei și lucrători; pricepea ce flagrantă
«e exploatarea muncitorilor, și une-orî își
«punea chiar întrebarea, dacă o asemenea
«stare de lucruri poate să dureze tot-d'a-
«una. Mult, și pe larg am vorbit cu dên-
«sul despre toate astea, și într'o zi 'i-am
«dus niște cărți privitoare la cestiune. Im-
«presiunea ce au produs aceste cărți asu-
«pra lui a fost foarte mare. Ivan nu cre-
«dea că există în lume asemenea cărți, că
«sunt cărturari cari se ocupa de soarta
«lumei muncitoare. Intreaga noapte acest
«om a fost gata să asculte citirea ce-î fă-
«ceam, și cu chiu și vai 'l-am convins, că
«e târziu și mâne e zi de lucru. Când am
«isprăvit cetirea, Ivan, cu ochii înflăcărați
«mă-a zis cu un ton solemn:

«— Vezi ce babo, când în rândul tre-
«cut am vorbit cu tine, mă gândeam: are

«dreptate femeia astă, dar deh..... așa-î lu-
«mea, așa a fost și așa va rămânea! Acum
«însă vîd, că este cu neputință ca să fie
«tot așa, și că neapărat, da, neapărat lu-
«crurile se vor schimba. Acum înțeleg că
«de la noi depinde, ca să se schimbe, și
«nimeni altul de cât noi lucrătorii trebuie
«să ne punem pe lucru, ca să ne des-
«robim».

«A doua zi, când m'am întâlnit cu Ivan
«C....., am fost surprinsă de aerul său cam
«jenat.

«D-ta trăești de mult aici, 'î-am zis,
«decî cunoști bine lumea, arată-mî pe cei
«mai buni din lucrători, cu cari merită să
«vorbesc, și să mă înțeleg cu ei despre
«cele vorbite....

«— Nu cunosc pe nimeni aici, 'mî a
«răspuns Ivan C..... Și lucru despre care
«am vorbit—e periculos!.... Zicînd aceste
«cuvînte omul luă căciula, și fără a-mî zice
«remas bun, ieși din casă. Am înțeles că
«îi este frică! Cu toate astea nu m'am lă-
«sat, și zilnic citeam lucrătorilor cărți so-
«cialiste. Auditorul meu tot-d'a-una mă as-
«cultă cu mare atențiune, cerînd explicații
«și analizînd cele citite.....

«Auzind mult de la lucrători despre lo-
«cutorii unui sat vecin, cari toți sunt sec-

«tanții unei religii noi protestante, m'am
«hotărât să merg acolo, ca să văd dacă
«printre sectanți nu voi găsi un teren bun
«pentru ideile mele. Ajungând în sat, nu
«m'am oprit la un țeran proslit al nouiei
«religii, ci la un pravoslavnic. Intrebând
«pe stăpânul casei despre sectanți, acesta
«m'i a zis :

«— Sunt niște oameni foarte de treabă,
«buni gospodari, ospitalieri, și nu beau vin.
«Iată vecinul meu chiar e de aceia ; mergi
«la dînsul, îți va spune multe și mărunte
«despre religia lor.

«Des de dimineață, luând cu mine lu-
«crul de mână, am mers la acel vecin. Sec-
«tantul Stepan vântura grâu în mijlocul a-
«riei ; eu m'am așezat pe o claic de paie
«cu lucrul meu în mână. În curînd Ste-
«pan isprăvi de vînturat, și se apropie de
«mine :

«— Salutare soro, bine ai venit ! mă
«întîmpină el cu blîndețe.

«— Salutare frate ! rîspunsei eu.

«După aceia s'a început între noi o con-
«versațiune. Stepan îmi declară că imediat
«ce m'a văzut a priceput că sunt una din
«acele femei cari caută adevărul, și că
«dînsul e vesel de a mă putea călăuzi
«spre descoperirea acestui adevăr. Apoi

«mă invită în casă, unde 'mă-a arătat e-
«vanghelia scrisă în limba ruteană, și mai
«multe cărți rutenești scrise de Drago-
«manow.

«— Multe chinuri am suferit noi pen-
«tru religia noastră, 'mă-a spus Stepan. Am
«fost bătută cu vergi, ne au spânzurat, tre-
«cându-ne funia pe subsuoară și atârână-
«du-ne de copaci la arșița soarelui. Așa
«ne au ținut zile întregi, — credeau să ne
«silească a renega religia noastră și a ne
«întoarce la pravoslavie.... Toate le am în-
«durat, dar nu ne am lăpădat de credință,
«și ei s'au lăpădat de noi!»

«În adevăr persecuțiunile nu numai că
«n'au avut nici un efect asupra acestor
«sectanți, dar încă i-au îndârjit mai tare,
«și au făcut ca propaganda să se lățească
«și mai mult. Cei trimiși de guvern în Sibe-
«ria trec acum printre acești sectanți drept
«niște sfinți mucenici.

«— Noi am construit o școală, îmi po-
«vestea Stepan, pentru ca copiii noștri să
«învețe carte și să poată citi singuri sf.
«scriptură; dar guvernul a închis școala,
«și copiii noștri nu știu carte.

«După ce Stepan îmi povestea în ce con-
«stă religia lor, eu la rëndul meu îi zisei,
«că nu numai copiii lor cresc fără carte,

«ci copiii întregului popor rutean și rus,
«că nu numai pe ei îi persecută guvernul,
«ci persecută pe întregul popor, care tră-
«ește mai mizerabil de cât trăesc ei—sec-
«tanți, de oare-ce beția și lipsa de ajutor
«reciproc îl face și mai puțin resistant față
«cu nevoile vieții, și față cu dușmanii sei.
«Stepan, ca om cuminte, a priceput ime-
«diat încotro duc vorba eu, și începu a mă
«combate cu citații din Sf. Evangheli. A-
«tunci m'am înarmat și eu cu aceleași ar-
«gumente, și începu a cita cuvintele Mân-
«titorului. *«Acesta este ordinul meu ca
«să vă iubiți unul pe altul. Mai mare
«dragoste de cât aceasta nimenea nu
«are, ca să-și pună cine-va viața sa
«pentru alții.»* Așa a poruncit Christos, și
«așa trebuie să facem.

«A două zi când m'am întâlnit cu Ste-
«pan, el mi a zis: «Soró, nu știu cine ești
«tu, dar eu cred că trebuie să fii din viță
«împărătească!

«— Cum așa? exclamaî eu surprinsă.

«— Pentru că este scris în Biblie, că
«hula în contra Țarilor și a puterei, din
«neamul împărătesc va ieși.

«— Așa este, am răspuns, dar tu ai uî-
«tat că aceasta stă scris în vechiul testa-
«ment, iar în cel nou hula în contra re-

«gilor și a puternicilor a fost deja pronun-
«țată de Christos, care a ieșit din neamul
«lui David, regele iudeilor.

«Cu acest mod am scăpat din încurcă-
«tură.... Peste câte-va zile am părăsit a-
«cel sat, convingându-mă, că între sectanții
«ocupați cu principiile lor abstracte, nimic
«nu e de făcut....

«Din satul sectanților am plecat spre
«apus, și în curând m'am oprit într'un tîr-
«gușor mare. Mergând ca să-mi cumpăr
«ceva din piață, lăsaî desagii într'o casă
«mărginașă, unde am închiriat o odăiță. Pe
«uliță am fost oprită de Stanovoi (polița-
«iul), care trecea în trăsură.

«— Cine ești? Unde mergi? Pentru ce?
«strigă el supărat.

«Mai târziu am aflat că dînsul plecase
«tocmai ca să mă vadă în căsuța unde
«mă oprisem, și iată pricina acestei visite
«grabnice. De obicei țăraniî mărginași de
«prin târgurile rutene sunt oameni foarte
«cinstiți, și când închiriază o odaie cui-va,
«nu sunt curioși de a vedea ce calabalic
«are chiriașul; de aceea eu m'am obișnuit
«de a lăsa lucrurile mele fără nici o tea-
«mă că stăpâniî vor scotoci prin ele. Astă
«dată însă am pățit'o rău. Stăpâniî mei a-
«veau o slujnică tîneră, care tocmai în

«acea zi când am închiriat cu odăița a fost
«concediată, și 'și-a găsit loc de slujnică
«la polițai. Înainte de a pleca la noul său
«loc, dânsa, voind de sigur să 'și apro-
«prieze ceva din lucrurile mele, în absența
«mea scotocise prin desagi, și a descoperit
«acolo niște cărți, pe cari ca una care știa
«citi, le și resfoise. Cărțile erau tot revo-
«luționare, și slujnica povesti imediat în ca-
«sele lui Stanovoi despre sosirea unei femei,
«care poartă cu sine niște cărți în contra
«Țarului.

«Ne știind absolut nimic despre toate
«astea, eu răspunsei polițaiului cine sunt,
«și unde merg.

«— Urcă-te pe capră! porunci el.

«Mă urcai, și plecarăm spre locuința mea.
«Aci lucru cel dintâi a fost că dânsul s'a
«năpustit asupra desagilor mei, scoțând una
«câte una toate cărțile, și proclamațiunile.
«Cum a dat polițaiul de aceste lucruri, i-
«mediat s'a schimbat față cu mine, nu 'mă
«mai zicea «tu», ci «d-ta», nu mă mai
«brusca, ci din contră m'a poftit să șed.
«Avea și dreptate să fie cel puțin politicos
«cu mine, căci doară eram pentru dânsul
«un chilipir mare, și aveam să plătesc cu
«viața mea urcarea sa pe treptele ierar-
«hice ale carierei sale polițienești. Omul

«instinctiv simțea că-mi datorește acea po-
«liteță, cel puțin.

«Văzând că sunt perdută, am refusat să
«răspund la cestiunile sale, și m'am așezat pe
«un scaun, mâncând mere, ce cumpărasem
«în piață. Polițaiul chemă imediat mai mulți
«martori, față cu cari începe a citi cu voce
«tare proclamațiunea găsită S'a strâns multă
«lume împrejur, și toată asculta citirea cu
«mare interes. Când Stanovoiul ieșise pen-
«tru un moment din casă, unul din mar-
«torii adresându-se către alții a zis :

«— Bine e scrisă hârtia aia!... că adi-
«cătelea pământul să fie aceluia, care îl
«muncеște cu brațele sale, că boerii, aren-
«dașii, și de-al de ăștia nu trebuiesc... nu-
«mai un lucru n'am înțeles... stă scris că
«nu trebuește Țarul. Ei ! Apoi fără Țar, cum
«se poate ?!

«Cum s'au strâns și mai mulți împrejurul
«casei, Stanovoiul a trimis după popă, și
«când acesta a sosit, a început pentru a
«doua oară să citească proclamația. Lumea
«care-l înconjura a crezut de cuviință să-și
«descopere capul, ca și cum s'ar fi citit
«cine știe ce manifest.

«Țăraniî cari mă înconjurau, dau din cap,
«jălindu-mă și veătându-se de soarta mea ;

«femeile mă consolau, sfătuindu-mă ca să
«mă resemnez și să mă supui soartei mele.

«Apoi a venit un jude de instrucție, și ia-
«ră-și s'a citit proclamația mea, pe care unii
«o știau deja pe din afară. Spre seară sosi și
«ispravnicul, care la rëndul seu a citit procla-
«mațiunea, apoi ordonă să fiu dusă la arest.

«După trei zile de arest în acest târgu-
«șor am fost transportată în temnița ju-
«dețului Impreună cu mine în acea tem-
«niță a venit și știrea ridicolă, colportată
«de țărani, că s'a arestat o principesă de
«neam împărătesc, care are cu dânsa un
«Ukaz al Țarului, și o carte de aur.

«Această știre într'atâta a zăpăcit pe unii
«din arestanții din acea temniță, în cât
«mă-au adresat mie niște plângeri în con-
«tra autorităților, rugîndu-mă ca să dau
«ordin să fie puși în libertate.

«Din partea sa nici autoritatea nu se
«jena de mine. Imediat ce am fost adusă,
«m'au și pus la carcer *cu lanțuri la*
«*măini*, iar ca să n'am absolut nici o co-
«municațiune cu lumea din afară, un sol-
«dat păzea în permanență ușa mea. Noroi,
«aer infect, parasiți — îmi făcură viața de
«nesuferit în acea groasnică temniță. Nu-
«mai peste o lună am fost transportată în
«fortăreață....

Aci întrerup citațiunile din memoriul d-nei E. Brejcovska, Partea citată pune în relief *groasnică crimă* făptuită de această martiră a ideilor altruiste. Crima d-nei Brejcovska e aceeași pe care a comis-o Sofia Bardina, și sūtimī de fete și femei nihiliste.

De aceea mare dreptate a avut un poet rus, când într'o poezie plină de colorī, și dedicată judecătorilor acestor martire, a pus în gura sublimelor ființe următoarele cuvinte: «Păcatul meu cel mare, crima mea «cea groasnică judecă-o judecătorule, dar «mai iute, fără procedură de paradă, fără «mască de fariseu, fără discursuri de apă-«rare. Am îmbrăcat sdrențe țerenești, în «loc de rochie, și desculță am mers acolo «unde suferă poporul meu, unde pururea «se aud suspine și plâns. Pe locul crimei «am fost prinsă și n'am să neg. Ce mă «mai întrebī? privește vinovăția mea e pe «față: umerii mei sunt acoperiți cu suman «țērănesc, picioarele mele sunt goale, mâ-«nile mele sunt acoperite cu bătături.... «Forțele mele, de muncă grea sunt sleite. «Dar aci uīte, în fundul sufletului meu, «mai e încă o dovadă, cea mai groasnică «din toate: dovada aceea este iubirea pen-«tru popor! Lovește dar! Să știī însă, că

«orî cât de culpabilă sunt eu, totuși tu
«judecător n'ai nici o putere asupra mea.
«Biruitoare voi ieși eu, și nu tu. Condam-
«nă-mă la muncă silnică pe viață, ce-î vi-
«ața mea, când deja în pieptul meu se
«ascunde o boală care mă va duce grab-
«nic la mormânt... Da, voi muri iubind po-
«porul meu nenorocit, și chiar temnicherii
«descoperinduse înaintea mea, vor scăpa
«din mâinile lor cheile închisorei, și vor
«plânge!»

Fermecătoare, frumoase sunt, ca icoane
aceste femei sublime! Una câte una trec
umbrele lor dinaintea memoriei mele, și
rămân cuprins de admirație pentru aceste
fete și femei cándide, modeste, iubitoare,
carî toate au murit în floarea vîrstei.

În procesul celor 50 de socialiști din
Moscova, au mai figurat împreună cu So-
fia Bardina, o ovreică de 17 ani, Beti Ca-
minska, și Maria Subotina.

Să vă vorbesc de ele, căci le am cu-
noscut personal.

Maria Subotina s'a născut la 1854 în
guvernamentul Orel. Ea a crescut și s'a
educat acasă, sub supravegherea directă
a mumei sale; tatăl ei a murit, când mi-
titica avea abia 5 ani. Sistemul de educa-
ție cu ajutorul guvernantelor i-a fost com-

plectată de mamă, care ținea mult ca copiii ei, trei fetițe, să se obișnuiască din frageda copilărie la gospodăria casnică, la o viață simplă și plină de muncă roditoare. Mama sa se folosea de toate împrejurările pentru ca fetele sale să facă cunoștință de aproape cu manifestațiunile vieții sociale, cari le înconjoară; de aceea alătura, și în același timp cu învățătura, cu piano, fetele învățau gospodăria casnică și agricultura, căci trebuia să moștencască o avere în moșii de peste două milioane lei; alătura cu predarea regulilor de buna cuviință fetițele aveau voie să se joace cu copiii din sat, și iarna Maria scurta lungile scrii ascultând la cuhniă povești și cântece bătrânești, povestite sau cântate de slugi. În vîrsta de 13 ani Maria ajuta deja pe mama sa la administrarea moșurilor, ținea cheile de la pivniță și hambare, supraveghea arăturile și sămănăturile, umbla cu mama prin sat, lecuind pe țărani bolnavi.

Așa dar viața Mariei n'a fost întru nimic croită după calapodul vieții pline de *far niente*, a unei domnișoare. Ea era o copilă blajină, modestă, dar foarte impresionabilă și serioasă. Rare ori se întâmpla ca dînsa să dea prilej la dojenire, rare ori era dînsa cauza vre unei certe. Nervoașă

din fire, avea deja un caracter așezat. Ru-dele sale îi prorocau o viață lină, găsind în caracterul ei toate calitățile necesare pentru ca din fetiță să se desvolte încet câte încet un om cinstit, o bună soție, o bună mamă. Soarta ei însă a deszis această prorocie.

La vîrsta de 13 ani Maria Subotin cu mama și cu surorile sale s'au mutat de la moșie la Moscova, pentru a intra în școala secundară de fete. Aci în curînd viața ei s'a schimbat cu desăvîrsire. Fiind dintr'o familie bogată, copila începu a ieși în lume, a lua parte la sindrofii, baluri, teatru. Dar viața aceasta plină de sgomot nu era făcută pentru firea ei, pentru sufletul ei.

Cavalerii cu *flirt*, domnișoare cu complimente ușuratece, n'o făceau să suriză măcar, și în curînd toți aceia cari o înconjurau își făcură o părere cronată despre copilă, crezînd-o lipsită de orî ce pasiune, rece și indiferentă. Când Maria a trecut în clasele superioare ale liceului de fete, a făcut cunoștință cu câțiva studenți, oameni foarte de treabă. Din acest moment în salonul mamei ei resună conversațiuni privitoare la starea țăranilor în Rusia, la cestiunea muncitorimei în genere, la procesul politic al lui Neciaeff, etc... Aceste conversații,

citirea de cărți și mișcarea studenților, care deja începuse a se da pe față, deșteptară în sufletul copilei compătimirea pentru cei cari sufăr. În curând dânsa împreună cu una din surorile sale s'au hotărât să plece în străinătate, pentru a urma acolo studiile universitare. Ambele fete aflaseră deja despre ceia ce se petrece la Zürich.

Sosind la Zürich Maria Subotin s'a înscris la facultatea de medicină, și în curând a făcut cunoștință cu cercurile refugiaților politici, apoi s'a împrietenit cu Sofia Bardina, și cu mai multe alte fete studente.

Maria Subotin, precum am zis, a fost o fată bogată; cu toate astea dânsa nu-și permitea să-și cheltuească bani pentru lucruri de lux, pentru capricii de ale omului avut, și din contră, în conformitate cu principiile sale morale, măricelele venituri și le cheltuea în profitul grevelor de muncitori din străinătate, cu tipărirea cărților și a ziarelor socialiste franceze și germane, și în profitul societății internaționale de lucrători. Inbolnăvindu-se de pneumonie, dânsa a refuzat chiar să plece la Niza, unde o trimeteau doctorii, pentru îndreptarea sănătății sdruncinate.

Maria Subotin în această privință era

aşa de neglijentă întru tot ce privea persoana sa, în cât adese ori amicii seî crau siliţi să o certe şi să o convingă, că face rău chiar causei pentru care doreşte să lucreze, neîngrijindu-se de sănătatea sa.

La 1872 guvernul rusesc pentru a scăpa fetele şi femeile din Rusia de sub influenţa refugiaţilor politici a emis un Ukaz special, prin care se porunceă tutulor supuşilor ruşi să părăsească Zürichul, şi să iese din universitatea de acolo; celor cari nu se vor supune ordinului dat de guvernul din Petersburg, le refusa paşapoartele, şi îi ameninţa cu secestrarea averii Acest Ukaz a avut de efect că peste câte va zile aproape întreaga tinerime studioasă—femei şi băeţi, au părăsit în grabă Zürichul, şi chiar Elveţia.

Maria Subotin plecă la rëndul său la Paris, unde s'a înscris ca studentă în medicină. In acest timp însă mişcarea revoluţionară în Rusia luase deja proporţiuni mari; guvernul rus, pentru a pune capăt mişcării, se năpustise asupra tinerimei cu toată furia regimului despotice, şi temniţele imperiului se umplură cu arestanţi politici. In curënd din Rusia sosi la Paris trista ştire că mama şi surorile Mariei sunt arestate pentru propagandă socialistă printre

sătenî. Primînd această ştire, Maria nu mai putea rămîne la Paris, dînsa plecă grabnic în Rusia. Abia întoarsă, ea a fost arestată sub motiv că a scris o scrisoare insultătoare pentru Ţar. Nenorocita sa mumă a zăcut 9 luni de zile în închisoare, şi apoi, după ce instrucţia n'a putut să găsească nici o vină în contra sa, dînsa s'a văzut internată sub supraveherea poliţiei în oraşul Kursc. În tot timpul cât a fost arestată mumă-sa, Maria se prăpădea de grijă ; apoi, când mama a fost liberată, biata copilă a căzut rău bolnavă de friguri. Temniţa, umiditatea, lipsa de aer, grijele pentru al sîi—făcură ca sănătatea ei deja atît de sdruncinată, să fie periclitată cu desăvîrşire. Rigoarea temniţei, cruzimea guvernului faţă cu arestanţii politici, cinismul odios al temnicerilor, brutalitatea geandarmilor, au făcut imposibilă viaţa acestei delicate fiinţe.

Intr'o zi, şezînd tăcută în celula sa solitară, Maria aude un sgomot, care venea dintr'o celulă vecină; apoi se aud strigăte şi lovirî, plîns. ... Evident că cine-va din temniceri maltrata pe un arestant politic. Revoltată Maria începe a bate cu pumnii în uşa zăvorîtă, cei-l-alţi arestanţi fac acelaş lucru. Temnicerul lasă victima sa, şi

se apropie de ușa ei, poruncindu-i să se liniștească, apoi deschide ușa și vrea să intre în celulă; Maria speriată că bestia asta are de gând acum s'o maltrateze pe dânsa, sare pe un scăunel și ia în mână un vas cu apă ferbinte pentru ceaî. Temnicerul atunci se retrage. A doua zi nenorocita copilă, pentru această amenințare, a fost transferată într'o celulă fără ferestre, unde a zăcut o lungă lună de zile în mijlocul unui întuneric neînterupt. Era destul; într'un moment de desperare copila se hotărî să moară. Seara, când temnicerul a adus lampa în celula sa întunecoasă, Maria a resturnat lampa peste salteaua de paie, și gazul s'a aprins umplând celula cu flacări.

Graznică moarte!!!... Dar vai! incendiul în curând a fost stins și desperata victimă a tiraniei rusești e scăpată din mijlocul flăcărilor, pentru a îndura noi chinuri.

Maria Subotina a petrecut în temniță, ca și mumă-sa, 9 luni de zile, apoi după ce a fost liberată, poliția a arestat-o din nou, pentru ca să apară pe banca acusătorilor în procesul celor 50 socialiști din Moscova. Justiția Țarului neputând-o condamna pentru o crimă politică, a expediat-o pe cale administrativă în Siberia.

Aceasta era ultima lovitură ce-i au dat calăii.

Organismul delicat slăbit în temniță, n'a mai putut îndura mult timp; pe când geandarmii o duceau într'o *chibitca* (căruță acoperită) spre Novouzensk din Siberia, densa abia se mai ținea pe picioare. După trei luni de chinuri în Siberia, în ziua de 8 Februarie 1875 — Maria Subotin a încetat din viață în vîrstă de 24 ani.

Iată dar povestea dureroasă a acestei martire!

O altă fată, Beti Caminskaia, tovaroșă de proces cu Maria Subotin, nu era o nobilă, nu era o fată dintr'o familie avută, ci fiica unui mic comerciant ovreî. Perzînd pe mumă-sa la vîrsta sa fragetă, densa a ramas singură-singurică acasă. Ziua întreagă, pe când tatăl său lipsea de a acasă, fetița lăsată în voia întâmplărilor, petrecea afară, pe stradă, cum petrec toți copiii sîraci. Pe când copilița creștea, comerciantul ovreî făcea parale, și în curînd mulțumită unor afaceri bune deveni un om cu o mică avere, care punea la adăpost de orî-ce mizerie pe unica sa copilă. În acest timp la Melitopol, orașel unde locuia Beti cu tatăl său, veni un fiu al unui unchiu al fetiței, băiat desghețat, elev de liceu, care făcu cunoștință cu verișoara sa, și începu a-î da fel de fel de cărți pentru

citit. Beti Caminska ştia citi numai ru-seşte; sub îndemnul vărului său dânsa s'a pus pe învăţătură, şi deşi fără nici un sistem, ajunsese totuşi să capete oare-care cunoştinţe de istorie, ştiinţe naturale şi literatură. Cartea transformă pe Beti, şi dintr'un copil sburdalnic, ea deveni o fetiţă serioasă, timidă, sentimentală. Două trei cărţi bune, cari 'i-au căzut în mână, deşteptară cugetul ei, şi dânsa începu a face comparaţie între tendinţele sufletului său spre bine şi spre frumos, şi viaţa vulgară plină de nedreptate, mizerie şi viciu. Inimioara sea cerea simpatii, cerea amicitie, iubire, de care simţea atâta lipsă din cauză că n'avea mamă. D'aci idealisarea, ca consecinţă firească. Descoperind vr'o trăsură de caracter bună la vr'o rudă a sa, Beti imediat se entusiasma, şi în imaginaţia sa pasionată de jidaucuţă, înzestra acea persoană cu toate calităţile posibile, începând a o admira. Natural, că idolul, creat pe dintreg de fantazie, în curând cădea de pe pedestalul său — şi biata fetiţă, desilusionată, se simţea lovită în inimă şi rămănea şi mai nenorocită, şi mai izolată de cum era în realitate. Tata o iubea mult, de şi în sufletul său de gheşefar mic dânsul nu o putea înţelege, nu putea pri-

cepe ce dor nespus frământa crierul copilei sale; din partea lor, cele l-alte rude ale ei, văzând ardoarea cu care fetița se ocupa cu cartea, o proclamară de fenix, de fenomen nemaî auzit. Această admirație a oamenilor din prejur, de sigur c'ar fi putut avea un efect dăunător asupra fetei, dar n'a avut nimic rău; natura sa bună din fire a salvat-o, și în sufletul ei curat nu s'a prins sămânța orgoliului, dorința de a arunca pulbere în ochi, de a concura la premiul întâi în cariera vieții. Din contra, puțin preocupată de mica sa persoană, Beti Caminskaia era pătrunsă de dorința de a ajuta pe nenorociții mizerabili din coreligionarii săi. Dar cum să le ajute? Cu niscai-va acte filantropice!? Îi se părea puțin; și apoi dânsa pricepea deja perfect că mizeria nu se poate vindeca cu ast-fel de mijloace. Atunci pentru a găsi un mijloc eficace pentru toate mizeriile, pentru a lovi răul în rădăcina sa, Beti crezu în știință. Știința are răspuns la toate! zicea ea, și nu se poate, nu se poate, ca dânsa să nu 'mî dea răspuns la această mare cestiune.

Ea se hotărî decî a intra la universitate, pentru a studia, și luând pașaport la vîrsta de 17 ani, plecă la Zürich.

Acolo o lume nouă o întâmpină; peste o sută de fete, venite din toate unghiurile imperiului rus se adunară la Zürich, cuprinse de acelaş dor de a face binele, de a fi folositoare, de a rupe lanţul robiei, cu care fiinţa femeiască de secolî e încătuşată la căminul părintesc. Făcând cunoştinţă cu unele din aceste fete, Beti Caminskaia găsi în unele din ele «idealul» ei. Din acest moment dînsa începu a trăi, precum dorea să trăiască.

Beti Caninskaia şi amicele sale deveneră proselite ardente ale socialismului.

Toate aceste fete n'au fost însă dintr'acei oameni, a căror temperament se mulţumeşte cu teoria, drept busolă în viaţă, fără ca această busolă să fie întrebuinţată în calea vieţii. Teoria nu le interesa, de cât ca răspuns la cestiunile arzătoare ale vieţii, de aceea alătura cu ocupaţiunea pur teoretică, în aceste capete tinere se combina deja un plan anume determinat pentru aplicarea socialismului în viaţa lor în Rusia.

În aceste vremuri tocmai, refugiaţii politici din Elveţia, noi, toţi cari ne am strâns la Zürich, propagam idea de a merge *în popor*, în calitate de simpli muncitori.

Priimind ideia noastră, aceste fete ştiau

bine ce dificultăți groasnice vor întâmpina. Dar nimic nu le mai putea opri. Ele au părăsit universitatea, știința, pe care o iubeau, viața liniștită în Elveția liberă, și s'au întors în Rusia — pentru a lucra, a munci și a trăi cu poporul, în popor și pentru popor.

În toamna anului 1874 Beti Caminska s'a întors în Rusia, iar în primăvara următorului an dânsa a fost deja zăvorită în temniță.

Scurtă, dar plină de focul sacru al martiriului a fost activitatea sa. În propaganda ideilor socialiste această admirabilă jidovcuță a pus aceeași ardoare, cu care s'a dat științei. La Moscova, pe când pietrele crăpau de ger, Beti Caminska, îmbrobodită ca o lucrătoare, cu frica în sin, percurgea capitala pe la 4 ore de dimineață de la un capăt la altul, grăbindu-se la fabrică, pentru a nu întârzia, și a nu fi dojenită de stăpân.

Intâia fabrică la care dânsa s'a angajat, cu un pașaport fals, pe numele fictiv de Maria Crasnoff, era o fabrică de cârpe. Această fabrică e situată pe malul râului Moscova, într'un cartier înfundat. La fabrică lucrau peste 60 de femei și fete, înghesuite în două camere, unde ele coseau câr-

pele una la alta, șezând pe niște podele umede și murdare. Acrul era plin de praf, și eshalațiunii nesalubre din cârpă; praful astupa ochii, nasul, urechile, și lucrul se începea pe la 4 oare de dimineață, pentru a se isprăvi la orele 8 seara. Pentru mâncare lucrătoarele aveau 15 minute răgaz. Mâncarea nenorocitelor se compunea din pâine neagră de secară, castraveți murați, și Kvas (o băutură acră rusească), pe care lucrătoarele o cumpărau dintr'o prăvălie vecină.

La orele 8 seara lucrul se isprăvea, și lucrătoarele intrau în odăile lor de dormit. Aceste odăi erau un fel de sub-soluri întunecoase și umede, având niște ferestre mici, la nivel cu caldarâmul, cari abia dedeau lumină destulă ziua, pentru trebuința ființelor cari locuiau în aceste pivnițe. De alungul zidurilor mergea un etagiu de lavițe, cari serveau de pat; asemenea servea de pat și podeaua sub-solului. În fiecare din aceste vizuini dormeau peste 20 de femei. Drept pat fie-care avea câte-o rogojină, iar cârpele serveau de perină.

Înainte de a se culca, lucrătoarele aveau obiceiul să se certe, după ceartă toate cădeau obosite, și adormeau. Dar nu dormea una din ele—aceasta era biata Beti.

Inimioara ei, bătea iute-iute, resuflarea 'i devenea dificilă în acel aer infect, și când copila ațipea în fine, obosită, sdrobotită de muncă, — vocea stăpînului resuna în cameră :

— Sculați-vă, babelor, la lucru !

Și Beti Caminska sărea în picioare, și se punea la lucru. Munca n'ar fi fost tocmai grea, dacă lucrătoarele n'ar fi fost obligate să transporte colete cu cârpe de la fabrică la depou. Această din urmă muncă nu era făcută pentru micuța și slăbuța Beti. Fiecare colet avea o greutate de peste 30 kilograme, și cu o atare greutate în spate trebuia să urce o scară, ale cărei trepte iarna adese ori erau acoperite cu polei. Biata copilă aluneca, și cu chiu și vai ducea povara sa. Trei săptămâni de zile a lucrat Beti la această fabrică, și după acest termen s'a văzut silită din cauza sătății să o părăsească, angajindu-se la fabrica de postav a comerciantului Nosoff (tot la Moscova). Această fabrică e bine cunoscută în Rusia, acolo lucrează peste 4000 de lucrători de ambele sexe, și de toate vîrstele, de la 7 ani și până la vîrsta de 50 ani.

Beti s'a angajat aci în calitate de tunsătoare. Munca ei consta în următoarea operațiune: două lucrătorese se așază la

două capete ale răsboiului, peste care stă întinsă o bucată de postav deja gata; pe suprafața acestui postav trece de la un capăt la altul un cilindru de aramă, mecanismul căruia e făcut așa, că dânsul tunde pîrul de pe postav. Când cilindrul ajunge până la capăt, lucrătoare 'l oprește, și apoi scoate de pe resboi bucata de postav, puind în locul ei o altă bucată. Această operațiune durează 14 ceasuri pe zi. Paî-spre-zece ceasuri de muncă stînd în picioare, cu ochii mereu ațintiți asupra mișcărilor cilindrului. Picioarele se unflă, capul amețește! Se întîmpla une-orî că Beti se gîndea la ceva, uita pentru o clipă cilindrul, și mașina se oprea; atunci ține-te la rîsetele lucrătoarelor, și la dojenirile șefului de atelier. Roșie ca racul, biata copilă 'și dedea cuvîntul de a nu se mai gîndi la nimic în lume de cît..... la acel *perpetuum mobile*, care transformă de secolî sudoarea muncitorilor în aur și bancnote, ce încasează stăpîniî capitalului.

După ce se isprăvea lucrul la fabrică, lucrătoarele mai erau nevoite să mătore și să curățe atelierile; odată pe săptămână o echipă de femei mergea să spele rufele angloaiților de la fabrică; spălarea albiturilor se făcea pe malul rîului. Iarnă, cînd ge-

rul la Moscova ajunge până la — 32° R. mâinile nenorocitelor femeî crăpau de frig și se umflau.

Toate le-a îndurat, toate le-a suferit Beti Caminska.

«Vuctul monoton al mașinelor, povestea «dênsa, produce un efect somnifer; pentru «a nu adormi te încerci a cânta, dar în «curênd 'ți lipsește vocea, atunci te clatinî «în cadență pe picioare și devii un șurub al «mașinei, care se învârtește, se tot învârtește. Când oboseala le doboară în fine, «lucrătoarele ies din atelier sub pretext de «trebuință și..... adorm în privată.»

Iată viața, pe care *de bună voie* 'și a ales-o Beti Caminska.

Și în condiții așa de oribile, căzênd sub povara unei munci fizice la care nu era obicinuită, Beti Caminska totuși găsea destulă tărie de suflet, pentru a face propagandă socialistă în mijlocul lucrătoarelor. Entusiastă, fanatică, ea uita de somn, uita mâncare — jertfind timpul liber propagandei.

Cuvântarea sa caldă producea o mare impresie asupra lucrătorilor și lucrătoarelor. În acele momente dênsa era în adevăr de o frumusețe bătătoare la ochi: o braji seî ardeau de emoțiune, marii ei ochi

căprui străluceau ca doi luceferi; în vocea sa de fecioară se auzeau niște note, cari pătrundeau până la inimă.

Beti Caminska a isbutit în fine să alcătuiască un cerc puternic de lucrători socialiști. Această isbândă a fost triumful ei, și despre acest triumf dânsa comunică tutulor amicelor politice. Fericirea sa însă a fost de o durată scurtă. Atât dânsa, cât și tovarășele sale Olga și Vera Linbatouici, Lidia Figner și Sofia Bardina, au fost arestate în ziua de 3 Aprilie 1875.

Aruncată într'o temniță solitară, Beti Caminska, această copilă slăbuță, delicată, impresionabilă, căzu prada unei boale psihice. În luna a doua a întemnițării sale o melancolie liniștită a coprins'o; dânsa refușă de a lua alimente, apoi refușă de a vorbi.... În curând nenorocita devine victima unor halucinațiuni: vedea monștri, auzea plâns și strigăte de durere.

Guvernul despotic a mai ținut'o în această stare zece luni de zile, apoi nenorocita a fost remisă părintelui seu, pe cauțiune.

Adusă acasă, la Melitopol Beti Caminska începu a se îndrepta; rațiunea parcă'i revenea, dar o nenorocită împrejurare a fost că dânsa iară-și a recăzut în melancolie,

care n'a mai cruțat'o. Intr'o zi un ziar îi căzu în mâini, și în acel ziar era publicat verdictul crud, prin care aũ fost condamnate la muncă silnică tovarășele sale din procesul celor 50 de socialiști din Moscova. Citind groasnicul verdict, Beti începu a plânge, apoi disolvă mai multe cutii de chibrituri, și bėu otravă. Trei zile a durat agonia.

În ultima zi dēnsa chemă la patul său pe tată și'l întrebă :

— Au venit scrisori pentru mine? Spune tată, ce au de gând ei să facă cu noi?.... O, mai bine să mor!

— Liniștește-te Bcti, te vei îndrepta, ești tineră, vei trăi! o consola bietul părinte.

În ultimul moment, când dēnsa mai păstra ultima rază de conștiință, luând mâna tatălui său strigă cu o voce înecată de lacrimi :

— Pentru ce să mai trăesc! Fără ei!... Lidia, Olga!....

Spre dimineață Beti a murit.....

Lung, foarte lung e martirologul femeii nihiliste. Vor trece ani, și zecimi de ani —și cu cât timpul va depune mai multă pulvere peste faptele de ură, de barbarie, de cruzimi și infamii omenestii, cu atât mai

strălucit va luci aurcola pe fruntea acestor martire sublime ale omenirii.

N'am vorbit, de cât de două-trei femei nihiliste; am amintit numai pe acele fete, cari au căzut victime absolutismului rusesc în procesul celor 50 de socialiști din Moscova — și cetitorul deja are înaintea sa icoana adevărată a *femeii nihiliste*. N'am exagerat întru nimic; și am descris într'un mod obiectiv.

Orî ce om, care simte și cugetă cinstit, care în vârtejul vieții n'a gonit pe Dumnezeu din sufletul seu, care posedă noțiunile frumosului, care are în sine un ideal în viață—nu poate să nu cază în genunchi și să nu se închine înaintea acestor sfinte martire!

Impresiunea ce au produs aceste fete-nihiliste în procesul celor 50 de socialiști din Moscova a fost zdrobitoare pentru absolutismul rusesc. Cu toată inerția societății semi-barbare ruse, toți din pătura cultă au avut ochii țintiți asupra condamnatelor și condamnaților; ziarele ruse în cursul procesului se citeau cu aviditate, de și dărilor de seamă tipărite în acele ziare au fost forfecate bine de cenzură. Până la acest proces — suflarea luminată din imperiul rus puțină importanță dedea mișcării

revoluționare nihiliste, iar după proces — toți caută să puie mâna pe vr'o broșură sau carte socialistă, pentru a face cunoștință mai de aproape cu tendințele și aspirațiunile socialiștilor.

Firește, că majoritatea acestor oameni se compunea numai și numai din simpli curioși, dar, totuși, eu unul imediat după proces am primit numeroase scrisori în Geneva din partea unor oameni, cari numai socialiști nu erau.

O doamnă avută, din aristocrația rusă, o adevărată principesă, 'mă a scris o scrisoare entuziastă și pe lângă scrisoare 'mă a trimis o sută de ruble, pentru răspândirea cărței «*comuna din Paris*»; o altă doamnă, care de plăcere călătorea prin Italia, a remis amicului meu Axelrod o brățară și niște cercei de diamant în valoare de 2000 fus, în folosul propagandei socialiste. Exemplele acestea peste puțin au devenit un lucru de toate zilele.

Tinerimea universitară, partea cea mai curată, cea mai puțin atinsă de cangrena corupțiunei societăței moderne, a fost mai cu seamă impresionată de mărețele figuri ale condamnatelor și condamnaților; poesii entusiaste dedicate Sofiei Bardina, Caminskăi și Subotinei circulau pretutindeni.

Și în ziua de 6 Decembrie 1876, adică mult înainte de judecata și condamnarea celor 50 de socialiști, o mulțime mare de studenți și de lucrători s'a adunat la biserica Cazan din Petersburg, cu scop de a asculta un serviciu divin, comandat pentru amintirea celor ce zac în temnițe și ocne pentru sfânta cauză a popoarelor nedreptățite. După ce sf. Leturghie s'a oficiat, tinerimea comanda un *Te-Deum* pentru sănătatea lui Diecuișwsky, condamnat la muncă silnică. După *Te-Deum* enoriașii, în număr de peste o mie de oameni au ieșit din biserică și s'au oprit în piața din fața templului. Din mulțimea aceasta a ieșit un tiner și a rostit către popor următoarea cuvântare:

«Prietenii! Am ascultat serviciul divin
«oficiat pentru amintirea celor ce zac în
«temnițe pentru sfânta cauză a poporului.
«Voi toți aci prezenți lucrători trebuc să
«știți în fine că, Cernișewsky, femeile Bar-
«dina, Caminska și altele, cari zac în tem-
«nițe și ocne, sufer pentru voi, pentru cauza
«voastră. Toți aceia, pe cari guvernul i-a
«osândit deodată cu Caracazoff, Neciaeff,
«Dulgușin — toți pentru voi au perit! De
«aceia voi și noi datorii suntem de a zice
«acestui guvern că solidari suntem cu acești

«martiri, că drapelul lor — al nostru este, «căci p'acest drapel stau scrise cuvintele: *«libertate și pământ pentru țăranii. Să trăiască dar Zemlea i Volea!*

Această mică cuvântare a fost întâmpinată de mulțime cu strigăte entusiaste de «Ura!» și Trăiască *Zemlea i Volea!* Ca răspuns mulțimei, se auziră șuerăturile sinistre ale gardiștilor, cari începură a se aduna și a impresora publicul

În acest moment o fată de 16 ani, frumoasă ca un înger, arboră peste capetele mulțimei falnicul drapel roșu al muncitorimei. Pe acest drapel stau scrise cuvintele: *Zemlea i Volea.*

Aceasta a fost întâia dată, când în capitala Țarilor a fâlfăit superbul drapel al lumei muncitoare.

Un «*Ura!*» asurzitor umplu aerul și întreaga mulțime încunjură drapelul, ținut de sublima copilă. Rândurile se mișcă, și valurile mulțimei se îndreptară spre prospectiva Nerska. Aci procesiunea a fost oprită de generalul Trepoff, prefectul de poliție a capitalei Țarilor. Odiosul Trictan al împăratului Alexandru al II-lea era urmat de plutoane de gardieni.

— Pe ei! Pe polonezi! vocifera Trepoff.
Și sbiriî se năpustiră asupra manifestan-

ților. O învălmășeală mare s'a iscat, tesacele soldaților lucrau la dreapta și la stânga; sergenții de oraș arestau oameni cu dușumul! Femei și fete fură călcate în picioare, lovite, maltratate. Iar sëlbaticul Trepoff, cu ochii închegați de sânge, sbera și înjura mulțimea.

Printre cei arestați a fost și fata cu drapelul roșu.

Arestată împreună cu vr'o 60 de tineri inițiatori ai manifestațiunei, dênsa a fost aruncată în temniță, unde a zăcut un an de zile, până în fine a fost adusă înaintea unor judecători numiți *ad hoc* de către Țar.

Acea fată era — Felicia Șeftel.

Născută la 1860 la Voronej, dênsa după ce a isprăvit studiile în liceul din orașul său natal, a venit la Petersburg pentru a se înscrie la medicină. Din cauză însă că nu avea 16 ani împlniți, ca minoră, a fost respinsă la înscriere. Făcând cunoștință cu alte fete studente, dênsa în curând deveni o ferventă discipolă a socialismului. Revoltată de cruzimile Țarilor, Felicia Șeftel luă parte la manifestația în contra absolutismului, și în ziua de 6 Decembrie 1876 în fruntea a o mie de lucrători și studenți ridică drapelul muncitorimei.

Pentru această groasnică crimă, Țarul, care turbase de mânie ca un taur la vederea unei stofe roșii, a condamnat-o la muncă silnică pe termen de 15 ani.

Această condamnare a unei minore a produs așa impresiune mare în capitala imperiului rus, în cât după pronunțarea verdictului împăratul a fost nevoit, pentru a potoli rumoarea publică, să micșoreze pedeapsa.

Micșorarea s'a făcut după voința Țarului, într'un mod obicinuit a tiranului; munca silnică de 15 ani a fost înlocuită cu exil în fundul Siberiei pe viață.

Și eroica copilă, în vârstă de 16 ani, a fost transportată din Petersburg în Siberia. Urcarea groasnicei Golgote s'a început în luna Septembrie, și abia la Noiembrie 1877 sublima martiră a ajuns în fine la locul de destinație: orașelul Bezeof, pierdut între ghețuri și zăpada Siberiei. Viața plină de lipsuri, clima groasnică, asprimea supravegherei polițienești, în curând au sfârșit acest organism tiner; bolnavă dânsa a fost transportată în orașul Curgan.

Exilul a durat trei ani și jumătate; la 1881, după moartea împăratului Alexandru al II-lea, Felicia Șeftel a fugit din Siberia, și mulțumită unor împrejurări feri-

cite, a trecut granița și s'a stabilit în Europa.

Au trecut ani—și sublima eroină de la 6 Decembrie 1876, martira absolutismului muscălesc—s'a căsătorit, și astăzi e mama a patru copii.

Copiii unei asemenea femei—vor fi demni de mama lor.

Și acum, înainte de a încheia acest capitol din amintirile mele, dedicat specialmente femeii-nihiliste, cred necesar de a atrage atențiunea cetitorului asupra trăsăturii generale a mișcării revoluționare din Rusia până la 1877.

Mișcarca aceasta, precum am arătat'o, nu s'a manifestat la început de cât printr'o activitate liniștită, care avea de scop propagarea ideilor socialiste în popor. Această propagandă se făcea prin grai și prin scris. Nici un act de violență, nici o picătură de sânge n'a mănjit această mișcare, afară de sângele pe care'l vărsă guvernul Țarului, condamnând pe propagatori la muncă silnică, la ȣemniță pe viață, la exil în Siberia.

Cuvinte de iubire, apel la înfrățire!
Iată *moto* acestor socialiști!

Drept răspuns la acest apel guvernul muscălesc, în cap cu împăratul, persecutau

pe propagatori, arestându-i și torturându-i. Asprimea pedepselor, chinurile, tortura, creșteau treptat.

Toate acestea întăreau caracterele, oțelindu-le, fanatisând oamenii și deșteptând în inima lor simțimentul legitim de ura în contra dușmanului.

Ora răsbunărilor se apropia!

În loc de cuvintele *de iubire* avea să resune sgomotul exploziunii dinamitei, în loc de apel la *înfrățire* avea să se auză verdictul *de moarte pentru moarte*, în loc de organizațiunea federativă a grupurilor avea să se înființeze comitetul executiv, central, care va osândi la moarte pe împăratul Alexandru.

A cui dar a fost vina, că propagatorii iubirei și a înfrățirei s'au transformat în teroriști?!

A Țarului și a guvernului său.

Alt-fel nici că se putea.

La 1877, când împăratul Alexandru al II-lea domnea în Rusia, pe la toate tribunalele sale *ad hoc*, pe la curțile cu jurați abia introduse, la consiliul său de stat — pretutindeni unde în vastul său imperiu magistrații condamnau pe nihilști în numele ordinei, familiei și proprietății, se

Înaltă atârnată de asupra capului judecătorilor o cruce.

Firește, când judecătorii intrau pentru a'și ocupa locurile, involuntar ochii lor trebuia să se oprească asupra acestei cruci, și atunci, sufletul lor avea neapărat să simtă o neliniște, îndoială mare, redicându-li-se din fundul inimei.

Colo sus, ei vedeau pururea p'acela, care plutind de asupra a XX secole strigă de pe crucea sa lui Caiafa și lui Pilat, adică justiției omenești:

— Te poți înșela judecătorule! Căci tu care condamni ești poate cel culpabil, iar acela pe care'l osândești—e om drept!..... Privește.... Acest mizerabil fiu al pescarului din Nazaret era și dânsul învinovățit de sacrilegiu, de rebeliune, de excitare în contra autorităților stabilite, de ultragiu preoților, de fapte calificate de crime... Acest mizerabil, pe care judecătorii seî 'l-au trimis la moarte pe cruce, a fost Christos!!!. Agonia Sa, suferințele, chinurile Sale groasnice, s'au transformat ca prin minune într'un pedestal din înălțimea căruia osânditul la moarte a bine-cuvântat popoarele ce au îngenunchiat la picioarele crucii Sale...

Christos!... Și El era criminal, era rezervătorul tovarășilor vagabonzi, al sêracilor,

mizerabililor din Iudea... Și din momentul când Pilat a zis: «luați-l și-l restigniți» din acel moment Christos a devenit nemuritor.

Și ce era pentru Christos condamnarea la moarte!?

Din înălțimea crucei Sale, în mijlocul chinurilor supreme, El privea deja viitorul... privea cum din secolî în secolî propaganda Sa de iubire se transmite din generație în generație, până ce în fine omenirea întreagă învățând la izvorul cuvîntului Seu sfînt va mărturisi:

— Acest om a fost Dumnezeu!

Și dacă caliciul amar ar fi trecut pe dinaintea buzelor sale, dacă, precum s'a rugat în grădina maslinilor, într'un moment de slăbiciune trupească el ar fi slăbit zicând: «*treacă dela mine acest pahar*», dacă el n'ar fi fost restignit; dacă Caiafa cu Sanhedrinul seu 'l-ar fi lăsat în grădina olivelor, Isus... n'ar fi devenit Mântuitorul, n'ar fi împlinit dumnezeiasca Sa misiune... și ca mulți proroci ai Iudeei ar fi perit necunoscut!!..

Și acum voi toți—preoți, magistrați, oameni cu idei înguste, fanatici ai casuisticei și a scolasticei, farisei de toate timpurile și de toate neamurile—priviți p'aceasta *Incomparabilă victimă* în numele căreia îndrăs-

niți a judeca și condamna, priviți'l restig-
nit, cu cununa de spini pe frunte!.....

Nu auziți oare voi, cum de secolî fie-
care picătură de sânge, ce curge din mâ-
nile și picioarele Sale pironite vă strigă de
pe cruce :

— Cine sunteți voi, cari condamnați
în numele Meu, cine sunteți dacă nu ur-
mașii lui Caiafa și ai lui Pilat!!

XV.

LUCRĂTORUL PETRU ALEXEEFF

Împreună cu Sofia Bardina, Caminska Subotin, și ceilalți, în procesul din 1877 a fost pe banca acusaților și Petre Alexeeff.

Figură măreață a muncitorimei!

Petru Alexeeff era un simplu lucrător, abia eșit din țărnimea guvernamentului Smolensk. Născut în satul Norvinska, dânsul n'a fost nici într'o școală; și dacă știa carte, apoi mulțumită sieși și unor împrejurări particulare, cari 'l au făcut să facă cunoștință cu niște studenți de universitate.

Petre Alexeeff era lucrător de fabrică. Arestat pentru propaganda ideilor socialiste printre lucrători, dânsul n'a avut altă vină

de cât aceia că a fost prins în momentul când citea lucrătorilor o broșură socialistă.

Adus înaintea judecătorilor, Petre Alexeeff a refuzat să 'și ia apărător, zicând că n'are trebuință de a se apăra. Când a venit rândul seu de a vorbi, Alexeeff a rostit următoarea cuvîntare:

«— Noî, milioane de muncitori, d'abia ieșind din fașe, suntem deja aruncați în voia întîmplărilor. Părinții noștri robi ai muncii, n'au timp să se ocupe de educația noastră; noi nu știm ce e școala, învățătura, și de abia cunoaștem ce e mîngăierea unei mume. În vîrsta de 7 — 9 ani suntem goniți din casă, căci trebuie să începem deja a ne agonisi o bucată de pâine. Ce ne așteaptă dincolo de pragul căsuței părintești? — Fabrica, unde stăpînul-capitalist, cu ajutorul vergelor și ghionturilor, ne va învăța a munci. Suntem hrăniți rău, respirăm aer infect, dormim pe scînduri goale, tremurînd de frig, nespălați, nepeptănați, cu lacrimi în ochi, noi creștem ca niște condamnați la ocne. Și care e vina noastră? Suntem vinovați—că ne am născut! În inimile noastre de copii, firește, se naște și crește încetul cu încetul o ură mare în contra capitalistului, în contra stăpînului, care exploatează munca noastră de co-

pii. Ura aceasta dacă nu izbucnește, dacă rămâne ascunsă în fundul inimei noastre — apoi, domnilor, este numai și numai de frică! Frica, numai frica menține ordinea stabilită, și în momentul când disperarea înăbușe frica — ordinea voastră e amenințată!»

Dupe aceste cuvinte Petru Alexeeff povesti judecătorilor seî starea în care se află lucrătorii de fabrice la Moscova, apoi zise :

«— Dar ce vă pasă vouă, domnilor, de toate astea; ce vă pasă că lucrătorul nostru muncește 17 ore pe zi pentru un salariu de 40 kopeici (85 bani) Eu știu, domnilor, cum trăiește lucrătorul în Europa. Rea e starea sa, dar incomparabil mai bună de cât a noastră; acolo lucrătorii nu mai sunt persecutați așa precum suntem persecutați noi; acolo, cel puțin seara lucrătorul e liber, și poate să citească o carte, poate să se instruiască, să tindă de a deveni și dânsul om ca lumea.

«Dar noi, lucrătorii din Rusia, avem oare un moment liber în viața noastră de robi? Sunt oare școli pentru copiii noștri? Ne învață cine-va? Sunt oare cărți scrise pentru noi? Unde, cum și când un lucrător la noi poate să se instruiască? Știți, dom-

nilor, înși-vă, că la noi în Rusia lucrătorii sunt opriți de a citi, sunt persecutați pentru citirea cărților. Stăpânii noștri când ne ved cu carte în mână, ne zic: ce lucrător ești tu, dacă citești!!.. Și credeți d-v. că noi nu știm că stăpânii noștri ne desprețuesc, ne consideră de bețivi, leneși, stupizi? Bețivi? — Dar ce să facă lucrătorul Dumineca când nu lucrează? Leneși? — Dar cine muncește atunci, cine produce toate cele în Rusia? Stupizi? — Da, sunt stupizi, aveți dreptate! Căci dacă n'ar fi stupid, n'ar fi lucrător. Cu toată stupiditatea sea, însă, domnilor, să știți că lucrătorii noștri știu bine de unde vă vine avuția voastră, știu bine ce mâini, și a cui sudoare a produs averea voastră.»

«Suntem fiii țăranimoi, domnilor. În ziua de 19 Februarie 1861 Țarul a desrobit pe părinții noștri. Acea zi e sfântă pentru noi, căci în naivitatea și ignoranța părinților noștri s'a crezut că Țarul în adevăr ne voiește bine Dar vai! A perit ilusia ce am avut; liberi, am rămas fără pâine, cu o sfoară de pământ lutos, netrebnic. Am fost siliți să părăsim acest pământ ingrât, și să mergem la fabrică. De aceia, domnilor, comercianții și industriașii proslăvesc pe Țarul, iar nobilii 'l dojenesc — că ne a des-

robit. Am fost robii nobililor, acum suntem robii industriaşilor. Robi suntem, domnilor! Dovadă, că n'avem dreptul de a părăsi fabrica, n'avem drept de a face grevă. Şi când sleiţi de muncă şi foame facem grevă, suntem împuşcaţi ca câinii sau expediaţi în Siberia

«Grea e soarta lucrătorilor, şi altă ieşire din starea mizerabilă în care trăesc ei, eu unul nu ştiu, de cât aceia ca singuri să se încerce a'şi croi o altă soartă. Să nu aştepte lucrătorul ca cine-va să 'l ajute.... ajutorul nu'î va veni, de cât din partea generoasei noastre tinerimi, din partea acestei tinerimi culte.....»

Aci preşedintele tribunalului strigă, ridicându-se de pe fotoliu :

— Opriţi-vă! Vă poruncesc să tăceţi!

Dar Petru Alexeeff după o pauză urmă cu voce tare:

«— Dênsa singură ne a întins mâna; dênsa singură a auzit suspinele noastre, dênsa singură a simţit cât de amară ne e soarta, dênsa singură nu poate să vază chinurile noastre, suferinţele noastre.... sub jugul greu al despotismului. Tinerimea cultă, ca amic sincer a venit în ajutorul nostru, ea a despica pieptul nostru şi a scos din el inima noastră de rob, puind în lo-

cul inimii fricoase un cărbune aprins..... ea a atins cu mâini diafane și delicate, de fata sublimă, ploapele noastre închise, și ochii noștri au văzut lumină, ea a mers în popor și cu cuvântul ei ne-a arătat calea spre mântuire..... și densa va merge mână în mână cu noi, până ce nu se va ridica mâna musculară a milioanelor de muncitori!.....

— Tăceți! Tăceți! strigă președintele.

«— Și jugul despotismului, apărat de baionete, va fi zdrobit!» strigă Petru Alexeeff.

După aceste cuvinte Alexeeff a fost ridicat cu sila de pe banca acusaților. Magistratii stând în picioare priveau cum geandarmii 'l tireau afară din sala tribunalului. Publicul present la desbaterile procesului, cuprins de emoțiune șuera și desaproba pe judecători. Președintele ordonă evacuarea salei.

Petru Alexeeff a fost condamnat apoi la 10 ani de muncă silnică la ocne. Transportat în Siberia acest curagios reprezentant al muncitorimei a trăit până la 1891.

În anul acesta, 1891, densul a perit acolo, omorât într'un mod foarte barbar. Iată epilogul acestei vieți sfinte, pe cari le

extrag dintr'o scrisoare, priimită din fundul Siberiei încă în anul 1892:

«Petru Alexeeff a fost mișelește omorât de către doi iacuți. Unul e Egor Abramoff, altul primarul Fedot. Acest din urmă, sub cuvânt că drumul către satul Ciaranciu e mai scurt prin pădure, a invitat pe Alexeeff *) să meargă cu dînsul. La distanță ca de două kilometre de *Ulus* (sat în limba iacuță) ambiî călători au întîlnit, ca din întîmplare, pe iacutul Abramoff. Iacuții vorbeau între ei, iar Alexeeff aștepta călare pe cal. În acest moment Fedot 'i a zis că învingătoarea de la șea a slăbit și că trebuie să se scoboare de pe cal, ca s'o îndrepte. Ne bănuind nimic, Alexeeff sări de pe cal și, întorcându-se cu spatele către iacuți, începu a îndrepta învingătoarea. Tocmai în acest moment Fedot îi înfige cuțitul în spate. Alexeeff s'a întors, a apucat pe asasinul său de guler și 'la întins la pămînt, dar miserabilul a reușit să 'i mai dea încă o lovitură de cuțit în pînteci. Apoi s'a încins o luptă desperată între ambiî asasini și victimă. Într'un moment Alexeeff isbutise să rănească cu cuțitul său pe

*) La 1891 Alexeeff ispravind termenul osîndei de 10 ani a fost liberat din ocnă, și internat pe viață în Siberia printre salbatici iacuți.

unul din asasinii, dar la urmă, slăbit de răni, căzu jos. Asasiniî măcelăriră pe nenorocita lor victima, și despoind-o de lucruri și de parale, au dispărut.»

Așa a perit Petru Alexeeff, exilat în pustietățile Siberiei.

XVI.

VERA ZASULICI

Pe când poliția muscălească înghesua temnițele Rusiei cu floarea tinerimei, ruptă din sînul popoarelor subjugate de muscălime, eu unul împreună cu tovarășii mei din exil, eram nevoit a rămîne la postul meu din Geneva, scriind și tipărind cărțile, broșurile și ziarele partidului

Treceau anii, și martirologul amicilor mei de luptă se tot lungea, ușile zevorite ale temnițelor și fortarețelor, în care și eu altă dată am petrecut anii, nu se deschideau acum de cât pentru a da drumul coșciugilor în care se odihneau cei pe care moartea i-a slobozit din ghiarele absolutismului moscovit. Știri tot mai grave, tot

mai lugubre, 'mă veneau la redacția ziarului *Rabotnik* și *Le Travailleur**) și înregistruând aceste știri, adese-oră 'mă venea să plâng de ură contra dușmanilor țerei mele, a Poloniei, Ucrainei și Caucazieni.

În curând după procesul amicilor mei din Moscova o știre groasănică veni la tipografia mea din Geneva. O barbarie teribilă a fost făptuită la Petersburg de către prefectul de poliție generalul Trepoff.

Iată ce s'a întâmplat:

În ziua de 13 Iulie 1877, des dimineață, ușa temniței arestanților preventivi s'a deschis cu mare alai, și în curte a intrat generalul Trepoff, urmat de o suită. Șeful sbirilor Țarului veni să facă inspecție, de și n'avea nici un drept de a o face, căci temnița aceasta destinată numai pentru cei în prevenție e direct pendentă de ministerul de justiție. În curtea temniței în acest moment nenorocit se plimbau trei arestanți politici: Petropavlovsky, Bogoliuboff și basarabianul nostru Cadiano. Apropiindu-se de prefect cei trei arestanți, l'au salutat, și s'au dat la o parte.

Trepoff s'a oprit în loc, apoi țipă ca

*) Acest din urmă ziar l'am redactat în anii 1877—78 împreună cu mai mulți amici politici ca Jucovsky, Elisée Reclus, Dr Oelsnitz și alții.

turbat, adresându-se către directorul temniței:

— Pentru ce acești arestanți se plimbă împreună? De ce nu supraveghiați ca să se plimbe fie-care a parte?

Directorul, de frică, începu a mormoi niște scuze, iar Bogoliuboff voind a'l scăpa de încurcătură, într'un mod cât se poate de cuviincios, a răspuns sbirului, că tovarășii seî de plimbare nu se judecă cu dînsul în același proces politic.

— Nu vorbesc cu d-v; am să vă închid în carceră! sberă infamul, și adresându-se către director porunci:

— Să 'l închizi în carceră!

Bietul tîner a fost înhățat și dus la carceră, pe drum însă, de oare-ce carcera era în aripa stîngă a temniței, Trepoff iarăși a întîlnit pe Bogoliuboff.

— De ce nu 'l-ați dus la carceră? țipă fiara sêlbatica, am poruncit ca să fie închis!

Directorul explică, că tocmai 'l duc în carceră, dar Trepoff, turbat de mînie, cu spume pe buze, bătea din picior, gesticula ca un epileptic, și înjura pe arestant în gura mare.

— Canalie!.... Pălăria jos!...

Bogoliuboff rêmase neclîntit.

— Pălăria jos!

Și cu aceste cuvinte, bestia se năpustește asupra nenorocitului, și cu o lovitură îi aruncă pălăria.

Toată scena aceasta s'a petrecut înaintea ferestrelor camerelor unde erau închiși arestanții politici. Unii din acești arestanți, revoltați de cea ce văzură, începură a striga :

— Afară, afară pe calăul!

Trepoff deveni roșu ca racul, și luând'o la fugă, porunci ca lui Bogoluboff să i se *deie 50 lovituri de knut.*

Pedeapsa a fost imediat după plecarea prefectului executată, chiar înaintea ferestrelor arestanților preventivi.

Las pe cititor să judece ce impresiune trebuia să facă această teribilă pedeapsă asupra nenorociților închiși în prevenție! Norvii sdruncinați deja prin regimul penitenciar n'au putut îndura groaznica privești. Un sgomot asurzitor umplu aierul: unii din arestanți începură a striga, a lovi cu pumnii în uși, alții au spart geamurile, alții, și mai cu seamă femeile, plâneau.

Atunci s'a început un adevărat măcel. Administrația temniței, adunând pe toți servitorii și soldați, a intrat în coridoarele edificiului, oprindu-se la fie-care ușă din ce-

lulă. Unii din arestanți au fost duși în carceră în liniște, dar cea mai mare parte a fost bătută cu tesacul, schingiuită, călcată în picioare, umplută cu sânge.

Amicul meu Covaleff, unul din cei 50 osândiți în procesul din Moscova, a fost înhățat în celula sa de 15 soldați; unii 'l au apucat de picioare, din care cauză omul a căzut pe podeauă. Atunci mizerabili se aruncară asupra lui și începură a 'l snopi. O lovitură dată lui drept în obraz 'i-a sfărâmat ochelarii și l'a orbit de un ochiu. Sub pumnii soldaților nenorocitul a leșinat.

Un alt arestant preventiv Sergiu Goloușeff, speriat, când în celula sa au năvălit sbiri, începu a se apăra. Un ofițer de poliție 'i aruncă atunci cearșaful peste cap, și soldații leagă acest cearșaf împrejurul gâtului lui. Bietul nenorocit mai n'a fost înăbușit. Loviturile ce 'i s'au dat apoi în cap au făcut ca sângele să 'i țîșnească din urechi. Și pe când soldații 'l omoreau, directorul temniței striga:

— De ce 'l omoriți, nu vedeți că omul nu se opune!

Un alt arestant preventiv Felix Volhovskoi, care a petrecut deja *șase ani* în închisoarea preventivă și din această cauză

și-a pierdut sănătatea, a devenit surd și anemic; nu știa nimic din cele ce se petreceau. În tăcerea mormântului seu, el se plimba liniștit de a lungul celulei sale, când zăvoarele scârțeară, și intrară în odaie temnicerii. Lovituri de pumni în cap, ghionturi, și în fine lovituri -cu tesacul în inimă, făcură pe nenorocitul să piarză conștiința. Tîrât în carceră el a fost aruncat în ea leșinat.

Acești arestanți bătuți, acoperiți cu sânge, fără haine pe ei — au fost închiși în niște morminte întunecoase, umede, pline de excremente și vermi—camerile acestea se numesc carcere. Bogoliuboff și repausatul meu prieten Niculaî Dicescu*), arestat în prevenție, au fost închiși în niște carcere renumite prin grosnicia lor. Aceste carcere sunt construite alătura cu niște cazane mari de spălătorie. Temperatura carcerilor e peste 30 ° R. Această temperatură scade numai spre dimineață, iar de la 7 ceasuri deja se fac focuri sub cazane și temperatura începe treptat să se urce. Când temperatura trece peste 20 ° arestanții din carceră nu mai pot sta nici în cămașă, așa

*) Niculaî Dicescu, după patru ani de închisoare a fugit în România, unde a murit la Ploesti în anul 1889. Boala contractata de dînsul în temnițele Țarului 'l-a culcat în mormînt

e de nesuferită căldura. Niculaï Dicescu care suferea de viciul coidului, era nevoit să se culce gol pe podeauă, pentru a se răcori. Culcat aude în întunericul carcerii un sgomot straniu—ceva se mișca împrejurul seu. A cincea zi nenorocitul nostru român din Basarabia a fost vizitat de procurorul, căruia dînsul îi spune de sgomotul straniu ce se aude în carceră. Procurorul poruncește a se aduce lumină și... oroare! a văzut că pe podele mișue mii de vermi lungi. Acești vermi s'au prăsit din cauza excrementelor arestanților, pe cari autoritatea nu-î scoate afară pentru satisfacerea trebuințelor naturale, și răcorire de căldura din spălătorie.

După ce Bogoliuboff a primit cele 50 de lovituri de knut, nenorocitul a căzut în epilepsie *) și a fost transportat din carceră în *Litovski Zamoc*. **) În locul seu, în carceră cu Niculaï Dicescu a fost închis scumpul meu amic Sando Țițianî. Aruncat în această carceră infectă, prințul Țiți-

*) Celebrul literat rusesc Dostoewsky, asemenea din cauza loviturilor de knut, care 'i s-au administrat în Siberia, pe când dînsul zacea în ocnalele statului a contractat epilepsia, din care cauza a și murit apoi la Moscova.

**) Vezi descrierea acestei închisoare în *Temnița și Exil* apărută la 1894 în editura Gazetei Sateanului la Rîmnicul-Sarat

anî, care suferea de piept, în curând a început a se sufoca. Dicescu 'l a prevenit despre existența viermelor și mormanelor cu excremente. Bolnav, bietul Țițianî ceruse apă; temnicerii 'i au adus un ulcioraș, zicând că li s'a poruncit a nu da mai mult de cât câte un ulcioraș de apă pe zi. Noaptea, a doua zi, a venit un sub-chirurg, și deschizând ușa camerei a fost isbit de aierul infect, și, înspăimântat a fugit. Când puțtoarea înăduși pe ambii arestanți, N. Dicescu a spart ferestruica de la ușă, și cu mâinile goale a început a arunca excrementele afără în coridor.

În fine, numai a șaptea zi veni doctorul, care însă, intrând în cameră, imediat s'a simțit rău, și mai n'a leșinat. Esculapul a găsit pe Țițianî în delirul frigurilor, iar pe N. Dicescu cuprins de o groasnică palpitație. De teamă ca ambii să nu moară, el făcu raport către ministru de justiție. După aceasta ambii arestanți au fost transportați în spital.

Pe când asemenea grozăvenii s'au întâmplat în temnița destinată pentru bărbați, în temnița femeilor asemenea s'a aflat de aplicarea *cnutului* lui Bogoliuboff. Auzind suspinele victimei, femeile începură a plânge și a țipa. Vera Liubatovicî căzu în

sincopă, isteriea a cuprins pe Maria Subotin.

Știrea despre cele întâmplate în temnița arestanților preventivi chiar a doua zi s'a răspândit prin capitală. Rudele arestanților, îngrijiți pentru ai lor, alergară la ministru de justiție, comitele Palen; și se zice, cum că chiar Țarul Alexandru al II-lea a aflat despre toate.

Dar dacă opinia publică a fost revoltată de cele petrecute, dacă chiar în cercurile înalte se desaproba brutalitatea sbirului Trepoff, totuși nici o satisfacție a conștiinței omenеști, așa de crud lovită, nu s'a dat.

Despre barbariile comise, imediat ce 'mă a venit știrea la Geneva, am tipărit o broșură intitulată «*Bași-Buzuciă din Petersburg*» și am încheiat acea broșură cu următoarele cuvinte: «O noapte neagră ca bezna domnește peste imperiul rus—tot ce e plin de vlagă, tot ce e viu și cînstit, înmormântat zace în temnițe și în fortărețe.

«Calăi Impăratului Alexandru al II-lea domnesc în plină libertate. Din sînul lumеi culte acești calăi zîlnici 'și aleg jertfe noi—pier lucrătorii, pier studenții cei mai buni, pier fete, copii! Și societatea de sclavi tace, presa infamă aruncă cu noroi în martirii popoarelor robite.

«Iar noi—dușmanii neîmpăcați ai acestui absolutism, inamicii acestei societăți de lachei, noi, devotați până la moarte libertății, egalității și solidarității ce facem? Cum răspundem noi dușmanului nostru pentru sângele care curge? Jertfindu-ne pentru *emanciparea lumii muncitoare*; noi, parcă am abdicat cu desăvârșire de dreptul omului la apărarea persoanei sale.

«Și iată că calăii răpesc din sinul nostru pe soțiile noastre, pe soții noștri.

«Iar noi tăcem!

«Calăii aruncă pe surorile noastre în niște temnițe umede și întunecoase.

«Și noi tăcem!

«Calăii trimit pe frații noștri la ocne.

«Iar noi tăcem!

«Calăii bat cu cnut și verge, torturează, batjocoresc pe amicii noștri, al căror nume singur ne e sfânt.

«Și noi tăcem!

«Să fie oare cu putință ca și pe noi să ne fi atins sclăvia seculară, în care s'a născut și crescut societatea noastră, să fie oare cu putință ca și noi să nu mai fi păstrat nici germenul de demnitate omenească măcar! Să fie oare cu putință, ca pentru atâtea chinuri și atâtea suferințe noi să n'avem de cât lacrimi?!

«Ne lipsește oare forța pentru a amenința, pentru a ne răsbuna? Dar atâta forță posedă chiar lupul, care 'și apără lupoica, rândunica, care 'și apără puii, iar noi suntem oameni, și încă oameni culti și erudiți; în mâinile noastre sunt toate armele —arme teribile.»

Pe când eu la Geneva scriam aceste linii și tipăream o broșură specială cu privire la grozăviile întemplate la Petersburg, colo în fundul unui orășel pierdut din guvernământul Costroma, o tinăra fată, exilată încă la 1871, perzând răbdarea de a suferi chinurile exilului, fugi din orășelul în care a fost internată și merse la Petersburg.

Această fată—era Vera Zasulici.

La 1869, când zăceam închis într'o temniță din Petersburg*), într'o zi venise la temnița mea o copiliță de 16—17 ani, și declarându-se de sora mea a cerut voie să mă vază. Directorul temniței permisesese întrevederea, așa de blajină și de candidă 'i-a părut acea copiliță. Scos din celula mea și adus înaintea «surorii mele»—am recunoscut pe Vera Zasulici. O cunoșteam, căci ca student locuiam în aceeași curte, în care locuia dânsa cu bătrâna sa mamă.

*) Vezi *Temnița și Exil*, anul 1894, Râmnicul-Sarat.

Această sollicitudine pentru noi arestații, această dorință de a ne visita în temnițele noastre, de a ne aduce ceva merinde, albituri, de a ne înlesni cu ceva—a atras atențiunea poliției asupra blajinei fete.

O dojeneam noi — zicând, că se compromite, dar copila se înroșea de supărare, și ne răspundea:

— Ce să facă ei cu mine? Doară nu sunt primejdioasă pentru stat, eu o fată de 16 ani. Ce crimă mare fac, când vă aduc niște portocale!

Nu ne a ascultat. Poliția o arestează mai în urmă, și fără nici o judecată o trimite în exil; de atunci biata copilă 'și văzu viața sfârâmată. Internată în niște orașele ca Șenkurscul, dânsa știa că o soartă crudă o așteaptă. Exilații administrativi, adecă aceia, cari sunt trimiși în exil numai pe temeiul unei simple hotărâri polițienești, sunt uitați și, în general, rămân în exil viața lor întreagă.

Vera Zasulci venise în ajunul barbariei comise de Trepoff, în temnița arestanților în prevenție. Dânsa nu cunoștea pe nenorocitul Bogoluboff, dar cu toate astea, inima sa palpita de oroare, când a auzit despre cele întâmplate.

Biata copilă știa deja ce chinuri și ce suferințe îndură în Rusia un arestant po-

litic; ştia bine, că paharul plin de amărăciune, pe care 'l beau aceşti martiri, e plin până la margini, fără ca un sbir ca Trepoff să aibă nevoie a'l mai umplea.

Şi cuprinsă de oroare, pentru fapta comisă de Trepoff, dânsa se hotărî să-l pedepsească!

În ziua de 25 Ianuarie 1878 în palatul prefectului de poliţie din Petersburg s'a auzit sgomotul unui glonţ, slobozit dintr'un revolver.

Acest foc de revolver a resunat dintr'un capet al vastului imperiu al Țarilor până la capătul cel-l-alt; de la Marea Albă şi până la Marea Neagră, 'l au auzit ruşii, rutenii, polonii, caucazienii şi moldovenii din Basarabia.

'L a auzit şi Europa întreagă.

Lumea egoismului strîmt, lumea gheşefurilor, jucătorilor de bursă, lumea speculanţilor, lumea indiferentismului, a deschis ochii mari, cuprinsă de mirare.

O fată, fără frică de răsbunarca despotului crud şi barbar, a ridicat mîna sa curată de fecioară, pentru a pedepsi p'acela, care călcase în picioare demnitatea de om a unui nenorocit, pe care dânsa, sublima resbunătoare, nici că 'l cunoscea.

De o faptă aşa de eroică, oameni de

rând au oroare! Un atare fapt îi face să măsoare abizul fără fund a nemerniciei lor. De aceia tocmai vulgul se încearcă, în asemenea împrejurări, a'și apăra nemernicia cu tot felul de sofisme.

Dar faptul de rezbunare a Verei Zasulici era afară din cale excepțional, prea clar, prea bătător la ochi!

Icoana sublimei fecioare, scăldată într'o aureolă de lumină strălucitoare—apăru măreață înaintea ochilor sufletești a tutulora.

Și lumea întreagă îngenunchie înaintea acestei icoane!

Ca toți oamenii superiori, în adevăratul înțeles al cuvântului, Vera Zasulici era o fată modestă, timidă, și care nu prețuia de loc mărimea sufletului seu. Eroismul ei se asemena mult cu eroismul sublimei Charlotte Cordey.

Ca și eroina Marei revoluțiuni franceze, Vera Zasulici, sub pretext de a da o petiție a fost admisă în audiență la acela, care trebuia să-și ispășească păcatele, lovit de mâna unei fecioare.

O copilă de statură mijlocie, cu părul negru, cu trăsuri simpatice, cu ochii mari câprui, modest îmbrăcată, se apropie de generalul Trepoff, urmat de o suită de ofițeri și adjutanți. Ea ținea în mână o hârtie.

Calăul întinse mâna după hârtie, fără a privi măcar pe femei.

Dar iată că hârtia cade din mâinile tremurânde ale solicitatoarei, și ea se pleacă, ca s'o ridice.

Calăul suride.... e vesel.... 'i place că dânsul produce așa emoție, că toți tremură apropiindu-se de el.

Vai!... Copila se redică, mâna sa se întinde amenințător, și sgomotul unei lovituri de foc se aude; peste o clipă o a doua detunătură.

Calăul se clătină și cade grămadă la picioarele sublimei fecioare.

— Sunt ucis! Sunt ucis! strigă calăul, și lumea se repede ca să 'l ridice.

Trepoff a primit două gloanțe în piept. Leșinat, el a fost transportat în apartamentele sale particulare.

Vera Zasulici a fost arestată și închisă în fortereța Petro-Pavlovskaja.

După două luni de zile ea apăru înaintea unei curți cu jurați. Impăratul Alexandru al II-lea, fiind convins că această eroică fată va fi neapărat condamnată, n'a crezut necesar a mai alcătui un tribunal ad hoc. Apoi, mai era și altă cauză, care silise pe despot de a face ca Zasulici să fie judecată de o curte cu jurați;—causa

aceasta era Europa, și opinia publică. Intreaga presă europeană vestejise purtarea barbară a lui Trepoff cu condamnații politici, această presă rîdea sarcastic de Rusia oficială, care se declara revoltată de cruzimile turcilor în Bulgaria răsculată.

Indignarea Rusiei oficiale în aceste împrejurări—în adevăr era ridicolă! Barbară, crudă, sêlbatică acasă, în Polonia, la Caucaz, în Ucraina, în Basarabia -- Rusia se înduioșase de suferințele poporului bulgar.

Lacrimi de crocodil, care, precum povestește legenda, plînge înainte de a sfârșia și înghiți prada sa.

Adusă înaintea justiției, Vera Zasulici refuză de a se apăra. Apărătorul ei, avocatul Alexandroff, într'o pledoarie superbă, arată juraților ce a suferit această copilă în viața sa, fără de a avea vre-o vină; apoi, trecând spre cauza care a împins'o să aten-teze la viața prefectului de Poliție, descri-sese în colorii vii grozăveniile întâmplăte în temniță.

Sub impresiunea acestei pledoarii, ini-mile juraților ruși, amorțite în sclavie, se desghețară, și printr'o pornire spontanee conștiința lor le dictă un verdict cinstit....: Zasulici fu achitată în unanimitate.

Acest verdict a fost primit de public cu

aplause frenetice. Mulțimea impresoră pe fecioară sărutându-î mîna, acea mîna sfîntă, care a resbunat demnitatea omului, călcată, batjocorită.

Guvernul își perdu capul. Ne așteptându-se la așa ceva, zăpăcit—dênsul porunci imediat ca Zasulici să fie arestată.

Dar la asemenea inichitate se aștepta partidul revoluționar; totul a fost deja pregătît pentru a răpi pe Zasulici imediat ce dênsa va fi condamnată; verdictul de liberare înlesni reușita scăpărei.

În ziua procesului, în sala tribunalului n'a fost admis de cît un public ales, așa că din revoluționari n'au pătruns acolo de cît vr'o 20 de oameni. Când jurații intrînd în sală au adus verdictul lor de achitare, acest public ales pe sprînceană a început a aplauda, și se zicea, că chiar prințul Gorciacoff, present în sală, s'a entusiasmat și a aplaudat discursul de apărare a avocatului. În fața tribunalului în acest moment staționa o mulțime mare, care aștepta în liniște rezultatul procesului. «De o dată se auzi o voce «achitată.»*) Mulțimea n'a crezut și vîzînd niște domni ieșind din tribunal, se mișcă spre dînșii. Dar

*) Extrag aceste amanunte din *Kolnische Zeitung*, 1878, Aprilie 7

iată că apare avocatul Alexandroff, și mulțimea începe a aplauda, apoi niște studenți redică pe mâni pe avocat strigând «ura». Avocatul pentru a scăpa zise studenților să aștepte că iese Zasulici din spre porțița, care duce în temnița arestanților în prevenție. Auzind aceasta, întrecaga mulțime se îndreptă imediat spre acea ușă, care iese în altă stradă numită Șpalernaia. Lumea se aduna mereu, așa că în curând întreaga stradă era plină de lume; printre mulțime se vedea un mare număr de soldați fără arme, cari de sigur au ieșit din casarma ce se află alătura. Era foarte frig, soarele apusese, și peste oraș cădea o bură deasă, dar lumea așteaptă cu răbdare, și amenințările sergenților de stradă, cari îndemneau publicul să se împrăștie n'aveau absolut nici un efect.

«Strecurându-mă printre mulțime auzii fel de fel de vorbe. Studenții ziceau că Zasulici nu va fi liberată, că de sigur poliția o va aresta și o va expedia în exil; publicul mai solid protesta, și opina că Zasulici, o dată achitată, va fi pusă în libertate.

Trecu vr'o jumătate de ceas. De o dată ușa se deschise și ieși Zasulici. Un «ura»

resunător se auzi, și mulțimea o înconjură. În acest moment din spre tribunal apărură un pluton de geandarmî, care ocupă ieșirea din stradă. Mulțimea deveni îngrijită și se dete la o parte spre zidurile caselor. Văzusem p'un domn înalt, îmbrăcat în șubă, înhățat de doi geandarmî.

— Nu vezi cine sunt? striga acest domn desvălindu'și șuba. Pe pieptul hainelor sale am văzut mai multe decorații.

Ce s'a făcut apoi cu acest domn — nu știu, căci am fost apucat de curentul mulțimei și tîrit spre strada Liteinaia. De odată auzii niște împușcături. Unii din mulțime strigau, speriați :

— Geandarmii împușcă !

De frică intraî sub o poartă, sub gangul căreia mă adăpostii. Privind spre uliță, vedeam cum fug femeî, bărbați, copii, goniți de geandarmî ; trei geandarmî înhață pe un lucrător, și 'l bat groasnic ; un tînar cu fața scăldată în sînge, intră într'o prăvălioară, a cărei ușe s'a închis apoi cu sgomot. Toți strigau, femeile țipau și plîngeau. Lîngă mine, sub gang stetea o germană, care 'mî zise :

— Mein Gott, es ist ein wahrer Aufstand!

Cînd grosul publicului trecu, ieșii de sub gang în stradă, dar făcînd câți-va pași

detei peste un grup de sergenți de stradă cari înconjurau p'un om căzut jos. Mă apropiă și... oroare! văzuî p'un tiner cu cri-erîi ieșiți din craniu.

— E mort?

— Nu vezi! S'a împușcat singur! Îmi respunse unul din sergenți.

Am aflat apoi c'ăcest nenorocit era Sidoratsky, un biet student. Unii zic că el singur 'și a tras un glonț în cap — versiunea poliției, evident, alții—publicul, zice că a fost omorât de geandarmî. Asemenea mai aflasem, apoi că poliția a urcat cu sîla pe Zasulici într'o caretă și a dus'o în fortăreață. Așa dar Zasulici e arestată.»

Correspondentul ziarului *Kölnische Zeitung* a greșit.

Iată în ce constă greșala sa. Prins, studentul Sidoratsky a fost omorât de geandarmî, în momentul cînd nihilistii au urcat pe Zasulici într'o caretă de piață; geandarmii, cari năvăliseră în acel moment, pentru a pune mîna pe Zasulici, au fost întimpinați de rezistența unui grup de tineri, în fruntea căror a fost Sidoratsky; s'a iscat o încăerare, un glonț a nemerit pe nenorocitul student, care căzu mort. Nihilistii, vîzînd că trăsura cu Zasulici era înconjurată de geandarmî, deschiseră una din ușile care-

tei, și făcură pe Zasulici să iasă din trăsură. Dânsa ieși repede, fără ca careta să se oprească; în învălmășeală geandarmii zăpăciți n'au observat aceasta, și înconjurând careta, porunciră vizitiului să mâie mai iute. Careta porni în fuga mare, iar Zasulici la braț cu un tinăr în curând ieși din mijlocul mulțimei, și dispăru într'o stradă laterală. Peste 20 de minute dânsa era deja adăpostită într'o casă sigură.

Așa dar, Vera Zasulici n'a fost arestată, precum credea corespondentul ziarului german, și a scăpat din mâinile poliției.

A doua zi întreagă poliția capitalei Țarului era în picioare. Pretutindenți spionii căutau pe Zasulici, o mulțime de femei se arestau, bănuite de a fi Zasulici. Trepoff, turbat de mânie, că copila care 'i a plantat două gloanțe în piept a scăpat, se svârcolea pe patul seu de durere, întrebând mereu dacă s'a găsit sau nu Zasulici. Mizerabilul nădejduia încă, că va putea să se resbune. Și ce resbunare odioasă și oribilă nu combina în sufletul seu de calău această fiară sêlbatică !

Toate gările erau păzite de geandarmi, cari pândeau plecarea copilei din Petersburg.

Și pe când întreagă poliția Țarului că-

tă pe Zasulici, dînsa şedea liniştită în casele unui doctor care era cunoscut poliţiei de cel mai suspect om.

Fireşte, că nici unuia din spioni nu i-a trecut prin gând de a căuta pe Zasulici tocmai în casele unui așa om. Poliția era convinsă, că nihilistii au ascuns'o aiurea, adică într'o casă particulară, afară de orî ce supraveghere polițienească. De aceea tocmai, casele unor oameni cu desăvârşire streini mişcărei revoluționare au fost călcate de poliție în aceste zile de panică.

A trecut o lună — și poliția n'a dat de urmele lui Zasulici. Intr'o seară pe la finele lunii Mai, sublima eroină, îmbrăcată în haine de doliu, la braț cu un ofițer, a trecut pe sub nasul geandarmilor de pe peronul gărei căiei ferate Varşovia-Petersburg, și s'a așezat într'un vagon de clasa a doua. Peste șapte zile ea a fost deja la noi în Geneva.

În Elveția atât elvețienii, cât și străinii au întîmpinat'o cu semne de stimă și venerațiune. Expresiunea acestor simțiminte jena mult pe timida fecioară. Henry Rochefort organisă un mare banchet în onoarea ei, și 'mă a trebuit mult pînă am putut s'o conving să nu refuze de a veni la acel banchet.

Admirația lui Rochefort pentru acea copilă modestă a fost așa de mare, în cât într'o zi, pe când copila lua parte la înmormântarea colonelului Rasua, și un refugiat politic din Franța pentru această participare a insultat-o prin ziarul clerical «*Courrier de Genève*. — Rochefort s'a presintat la redacția ziarului înce stiune și a cerut rectificare. Redacția înțelegând bine că dilema care'i se presintă este — sau scuza sau un duel serios cu un duelist redutabil, a ales scuza care s'a și tipărit imediat.

Pentru ultima dată am văzut pe d-ra Vera Zasulici la Zürich, acum doi ani. Vorbind despre trecut cu dânsa, ea, care astăzi împărtășește ideile partidului social-democrat, 'mă a zis :

— Imi pare foarte rău c'am atentat la viața lui Trepoff. Focul meu de revolver a derutat mișcarea socialistă din Rusia.

Am rămas uimit de aceste cuvinte, dar cugetând mai pe urmă, am înțeles semnificațiunea lor.

Vera Zasulici, devenind social-democrată, a ajuns să nege cu desăvârșire orî ce mijloace ilegale de acțiune. Atentatul comis de dânsa, ea îl consideră acum ca un act de propagandă, și neagă importanța lui, crezând că acela a fost un fel de semnal

dat partidului socialist din Rusia de a se transforma într'un partid terorist—Zasulci deplânge ceia ce a făcut.

Firește, că dânsa greșește.

Precum într'un moment de legitimă indignare în contra lui Trepoff, dânsa a luat hotărârea de a resbuna pe nenorocitul Bogoluboff, tot așa și partidul socialist rus, persecutat fără cruțare, pentru propaganda ideilor de iubire și frăție, într'un moment de legitimă indignare în contra celor cari torturau și omoreau pe frații și surorile lor, a luat groaznica hotărâre de a se resbuna—și s'a transformat într'un *partid terorist*. Aceasta trebuie să serve de povață guvernelor!

XVII.

PROCESUL CELOR 193 SOCIALIȘTI TESTAMENTUL CONDAMNAȚILOR

Pentru a micșora impresiunea produsă asupra opiniunii publice a procesului Zaslucii, pentru a produce din altă parte o impresie «salutară» asupra partidului socialist, guvernul rus a hotărît să aducă înaintea unei curți cu jurați, pentru astă dată alcătuită pe sprânceană, pe toți socialiștii, cari zăceau de 4—6 ani în prevenție prin temnițele și fortărețele imperiului.

Era greu de a înjgheba ceva întreg, legat prin comunitatea actelor făptuite, din elementele desemnate de a apărea pe banca

acusaților. Dar s'a găsit un procuror, Jeli-chowsky, care își ia sarcina aceasta, făgă-duind a ajunge la un bun rezultat.

Actul său de acuzare îmbrățișa pe 193 arestanți și arestante, acuzați de a fi încercat de a face propagandă socialistă în popor. Cea mai mare parte din acești oameni, a fost arestată încă pe la 1873—74 și de atunci aștepta judecata. Mulți din ei au murit în închisoare, alții au înnebunit, alții, ca prințul Petru Krapotkin, au reușit să fugă din temniță. Din aproape 700 arestați în acești ani, guvernul a ales 193, și i-a pus la dispoziția procurorului. Unii din cei aleși formau în adevăr un grup de oameni într-o cât-va organizat, fără însă c'acest grup de oameni să fi având de scop o conspirațiune politică, un complot. Grupul în cestiune n'avea altă țintă la întâia sa înjghebare de cât aceia de a traduce și edita mai multe opere capitale din limbile engleză, germană și francesă. și cartea cea dintâi tradusă și tipărită de acest grup, cu autorisația deplină a censurei, a fost *abecedarul științelor sociale* al lui Spencer, o lucrare fără mare valoarea eruditului sociolog englez, apoi le veni rândul și altor cărți. Dar nici una din cărțile tipărite n'a fost interzisă în Rusia. Când însă la 1872

s'au adunat la Zürich toți refugiații politici din imperiul rus, și au pus acolo temelul unei tipografii, destinate specialmente pentru a tipări cărți și broșuri socialiste, grupul în cestiune a devenit și el socialist, și, pe seama sa proprie organizează tipografie nouă la Geneva. Tipografia aceasta însă n'a existat lung timp, și după ce a tipărit câte-va cărți și broșuri a fost închisă de grup. Propaganda făcută la Zürich de a merge «în popor» a produs scisiune în grup: o parte din membrii, în frunte cu Ceaicovsky, au format o religieune, al cărei principiu fundamental a fost credința că omul e dator a se perfecționa moralicește pe pământ, tinzînd a se transforma din *om* în *om-dumnezeu*. (Bogo-celovek). Ceaicovsky cu o parte din proselții sei a plecat apoi în America, unde a creat o comunitate religio-socialistă. Comunitatea aceea, după o existență efemeră s'a desființat, și astăzi întemeiatorul ei, Ceaicovsky, trăiește la Londra, unde lucrează la niște ziare engleze. Altă parte din membrii grupului din Petersburg, precum am zis, au luat parte la mișcarea socialistă. În fruntea acestora au fost oameni ca Dumitru Clementz, Krawcinsky, Payewsky, Axelrod.

Procurorul, în actul său de acusație, îm-

brățișând pe toți 193 de arestanți, pretindea că acești oameni aveau de scop în propaganda lor, nici mai mult nici mai puțin de cât, distrugerea statului politic și economic actual, voind a-l înlocui cu federațiunea liberă a națiunilor, din cari se compune imperiul, desființând proprietatea particulară, și împărțând pământul comunelor rurale, iar fabricile remițându-le corporațiunilor de lucrători. «Pretutindeni, unde se făcea această propagandă, zicea procurorul în actul său de acusație, acușaii găseau un teren bun și un auditor numeros pentru răspândirea ideilor lor. Dar principalul focar al propagandei a fost Petersburgul, unde în curând s'au format mai multe societăți secrete din studenți și muncitori; al doilea focar a fost Moscova, apoi Kiewul, Odesa, Charcowul. Din aceste centre propanganda socialistă s'a întins apoi peste întreaga Rusie».

Actul de acusație stabilise două direcțiuni principale în mersul propagandei: una mergând din Petersburg spre Moscova se îndrepta spre Novgorod pe Volga; a două îmbrățișare sudul imperiului, având de centre Kiewul, Carcofful, Odesa, Chișinăul, Tambowul și Novocercaskul pe râul Don.

La Petersburg, zise actul, n'a rămas o

singură fabrică, unde broșurile socialiste să nu fi fost răspândite cu profusiune (?). La aceste fabrici, socialiști de ambele sexe, lucrau ca simplii lucrători de fabrică; în guvernământul Twer, propagandiștii aveau de șef pe lucrătorul Kriloff.

Guvernul de mult deja băgase de seamă p'acești dușmani activi ai statului, dar, zicea procurorul, toate sforțările sale de a pune mâna pe ei remăneau fără rezultat. Poliția aresta din când în când câte un grup de oameni, dar acele arestări nu permitau de loc de a stabili într'un mod cert forțele adevărate ale inamicului organizat, nu permitau mai cu seamă de a descoperi motorul central, care pune în mișcare întreaga organizațiune. Causa, urma procurorul, era că socialiștii au fost organizați într'o grupare federalistă — adică fiecare grup lucra izolat în raionul seu și n'avea legături directe cu cele l-alte grupuri. Din această cauză, arestarea unui grup oare-care, nu producea absolut nici o daună asupra celor-l-alte grupuri. Când poliția într'o localitate aresta majoritatea membrilor activi, imediat se detașau câți-va membri dintr'o grupare vecină, și umpleau golul făcut de poliție

Acest act de acusație a fost citit de pro-

curorul Jelichowsky, înaintea unei curți cu jurați, ședințele căreia s'au deschis într'o sală așa de mică, în cât în ea n'au putut intra de cât cei 193 preveniți, geandarmii. curtea și un public *de patru persoane*.

Iată impresiunea unui martor ocular la acest proces:

«Public de loc, toate băncile sunt ocupate de preveniți, înaintea cărora stau «rânduri de geandarmi înarmați. Preveniții «presintă un aspect straniu. Sunt niște a-«devărați muribunzi. Toate fețele sunt palide ca ceara, ochii unora ca sticla, ochii «altora ard ca în friguri; amicii cei mai «intimi abia se pot recunoaște. Unii din ei «au petrecut deja în temniță șase ani, «alții patru, și trei ani, printre ei sunt și «fisionomii de copii..... eșiți din mormânt, «și cu toate astea par a fi niște bătrâni «gârboviți. O conversație se face printre «ei; nenorociții, în temnița solitară de ani «n'au auzit voce de om, și acum cu bu-«curie vedita vorbesc; pentru ei toți procesul e un ce secundar, o comedie inutilă, care nu înșală pe nimeni.

«Intr'un colț, înconjurați cu un grilagiu de «fer sunt patru inși, despărțiți de cei-lalți, «aceștia sunt Mișkin, Covalik, Woinaralsky și Costiurin. Ei sunt păziți mai cu

«rigoare, de oare-ce în mai multe rënduri
«s'au încercat să fugă. Mişkin, de pildă, a fost
«prins în Siberia, unde s'a dus pentru a
«scăpa din ocne pe celebrul scriitor Cier-
«nişewsky.

«Se procedează la apel şi interogatoru-
«sumar.»

— Profesiunea d-v. întrebă preşedin-
tele Peters.

— M'am ocupat cu respândirea cărţilor
oprite de guvern.

Alţii la această întrebare au răspuns, că
s'au ocupat cu propaganda socialistă, alţii
că s'au încercat a ridica poporul în con-
tra Ţarului şi tiraniei lui.

Advocaţii au protestat apoi, pentru că în
sala şedinţei nu s'a dat drumul publicului;
fireşte c'acest protest n'a avut nici un re-
sultat. Prevenitul Tscherneawsky a declarat
apoi în numele său şi a coacusaţilor, că
ei refuză de a răspunde într'un proces, care
se face cu uşile închise. Preşedintele se în-
cearcă a'l opri de a face această declara-
ţie colectivă, atunci acuzaţii strigă:

— Ascultaţi, dacă vi se vorbeşte!

Atunci preşedintele porunceşte ca Tscher-
neawsky să fie scos afară din sală.

Toţi preveniţii se ridică în picioare şi zic:

— Să ne ducă în temniţă pe toţi!

Se face un mare sgomot, președintele închide ședința și geandarmii scot afară pe toți preveniții.

La a două ședință, președintele sfătui pe preveniți de a fi mai liniștiți, apoi adresându-se către Mișchin zise :

— Prevenitul Mișkin, sunteți acuzat de a fi membrul unei societăți secrete, care are de scop distrugerea, într'o vreme mai mult sau mai puțin depărtată, actualei stări sociale. Mărturișiți această crimă ?

— Nu sunt și n'am fost membrul unei societăți secrete, a răspuns prevenitul, dar, declar, că am onoare a mă prenumăra printre membrii partidului socialist-revoluționar. Cer voie de a da explicații în ce mod a-nume am lucrat contra legilor imperiului rusesc.

— Aveți cuvântul.

— Nu pot să primesc rolul unui părtaș la o societate secretă. Eu și tovarășii mei nu aparținem unei organizații uniforme; unei alcătuirii artificiale; noi nu suntem de cât o parte mică din partidul socialist, actualmente foarte numeros, care cuprinde imperiul rus întreg. Scopul esențial al acestui partid este fondarea unei ordine sociale drepte, întemeiate pe adevăratele trebuințe ale popoarelor, cari compun impe-

riul rus. *Această ordine nouă*, pentru noi e federațiunea celor cari produc pentru a trăi. Pentru a ajunge la scopul țintit e necesară o Revoluțiune socială, de oare-ce statul actual face imposibilă realizarea ei pe cale pacinică. Și cum să mai gândim noi la putința de a lucra pe această cale? În față avem un guvern despotice, care nu numai că nu cedează întru nimic cererilor celor mai urgente ale poporului, dar încă refuză de a asculta pe cine-va, când 'i vorbește despre trebuințele poporului, care în contra suspinelor miseriei răspunde prin glonte, iar nouă, apărătorilor poporului, ne dă o-cnele drept asil.

— Problema, care ni se impune, urmează Mișkin, nu e de loc provocarea la revoluție, ci garantarea izbândeii ei, căci nu este greu de a prevedea apropiarea unei revoluțiuni. Fiind în ajunul unei revoluții este necesar de a ne îngriji mai cu seamă de dânsa, să se facă în profitul poporului, nu că în Europa, unde burghezia a confiscat în profitul său propriu, ceia ce s'a dobândit cu sacrificiul sângelui poporului. Pentru acest scop e absolut necesar ca poporul să fie conștient de drepturile sale și tocmai pentru a deștepta conștiința poporului, noi socialiștii ne am dus în popor

— Putem oare să fim numiți conspiratori și resvrătitori noi, cari zicem că de la popor trebuie totul să porceadă, și că poporul trebuie să fie stăpân asupra des'inelor sale?! Noi n'avem la dispozițiunea noastră nici temnițele, nici armata, nici întreprisele mari industriale, cari țin în robie și supunere mulțimea Cum? În ce mod dar am fi putut silui conștiința poporului? Singurul mijloc, singura noastră armă, — e convingerea!

— Toate mijloacele de violență sunt în mâinile adversarilor noștri, cari se folosesc de ele. Și dacă în asemenea împrejurări, guvernul tot are frică de noi, apoi aceasta decurge din faptul că dânsul știe bine că în partea noastră sunt simpatiile mulțimei. Dar dacă este așa, atunci noi nu mai suntem de loc niște criminali, niște ațîțători, ci numai și numai interpreții credincioși ai tendințelor și aspirațiunilor mulțimei.

— Poporul simte — noi știm!

După aceste cuvinte, președintele curței a oprit pe inculpat de a urma. Atunci Mișchin denunță juraților următoarele fapte:

— Există, domnilor jurați, un proces verbal prin care se constată că eu, un arestănt preventiv, *am fost supus torturei*. Când refusasem de a răspunde la unele din

întrebările procurorului, din ordinul seu mi s'au pus fiare la picioare și la mâini. După ce am purtat luni întregi aceste fiare picioarele mele au devenit o rană mare, purulentă, pentru că inelele de la fiare au fost foarte strîmte.

La această groasnică denunțare, președintele Peters a avut cinismul de a face următoarea obiecțiune:

— Tribunalul nu poate controla afirmațiunile d-v, cari nu se întemeiază de cât pe niște vorbe.

— Dar priviți la picioarele mele! strigă prevenitul.

— Tribunalul, întrerupe președintele, palid de rușine, nu e competent pentru a examina starea sănăteții voastre.

— Eu protestez în contra acestor selbăticii!

— Nu e acum momentul, pentru a ne ocupa cu ast-fel de lucruri.

— În acest cas mai am să fac o singură declarație, și apoi nu voi mai zice nici un cuvînt. Acum, d-lor jurați, înțeleg foarte bine cîtă dreptate au avut tovarășii mei de a refusa să țieie parte la acest proces. Acum e vădit pentru toată lumea, că aci adevărul nu se poate spune, că aci acusatul n'are drept la apărare; acum am

dreptate de a zice, c'aci nu se judecă un proces, ci se joacă o comedie, c'aci se făptuește o crimă mai odioasă, mai infamă...

La aceste din urmă cuvinte președintele strigă :

— Dați'l afară ! afară !

Ofițerul de geandarmii se repede la Mișkin, dar unul din acuzați, ovreiu Rabino-wici, 'l oprește în drum. Ofițerul izbutește, după o luptă, să dea jos pe Rabinowici și pe acuzatul Stopane, și să apuce de mânecă pe Mișkin.

Dar Mișkin, care știa că astă dată vorbește pentru ultima oară, care știa asemenea că vor trece ani, zecimi de ani, un secol, și..... când noi toți vom fi o țărină, cuvintele sale vor resuna de pe paginile istoriei—cu o voce tare a zis :

«..... mai infam lucru de cât aceia ce se petrece într'un lupanar, căci acolo niște femei miserbare se prostituesc pentru o bucată de pâne, iar aci niște senatori vând viața oamenilor, libertatea lor, dreptatea, adică tot ce e mai sfânt pe pământ, și vînzarea aceasta se face din lașitate..... din servilism pentru decorații, grade și salariu.»

În fine geandarmii isbutesc să tîrască pe

Mișkin afară din sala ședinței. Acuzatul Stepane se apropie atunci de grilagiul care desparte pe preveniții de curte, și strigă cu o voce emoționată:

— Acesta nu e tribunal! Sunteți niște la-chei.... vă disprețuesc!

Un geandarm 'l lovește cu mânerul săbiei peste cap, curge sânge, omul cade. Această scenă selbatică produce o impresiune groasnică asupra celor l-alți preveniți, și ei toți cer a fi duși din sală.

În mijlocul emoțiunii generale președintele închide ședința.

A doua zi advocații într'o pledoarie superbă sfișiară rechizitorul procurorului, care perdu orî ce curagiu. Nenorocitul n'a mai cutezat de a se încerca măcar de a susține acuzația, și s'a mărginit a cere condamnarea a 20 de acuzați, declarând, cu un cinism sfruntat, că cei-l-alți 173 din arestanți au fost deținuți în prevenție pentru descoperirea adevărului.

Așa s'a isprăvit acest proces monstru. Curtea cu jurați a condamnat pe cei 20 de inculpați la muncă silnică în Siberia, iar 173 achitați de curte, au fost expediți în exil pe cale administrativă, adică printr'o simplă dispozițiune polițienească.

Pe când la Petersburg se judeca acest

proces politic, eu și cu tovarășii mei așteptam cu nerăbdare rezultatul lui. Acest rezultat, de și se putea prevedea deja, totuși era necesar ca prevederile noastre să fie confirmate.

Era vedit pentru noi—că paharul suferințelor și chinurilor e plin până la margini, era evident că unor oameni de carne și de oase cu neputință le este să rămână credincioși sublimei povățuirii a lui Christos: «iartă și iubește pe dușmanii tei.» Cum să iubești pe dușmani? Cum să 'i iubești chiar dacă vei găsi destulă iubire în inima ta, pentru ce să-i ierți?

Isus Christos a putut s'o facă, căci era Dumnezeu.

Noi—oameni, nu putem să ne înălțăm până la seninătate acestei iubiri nemărginite.

În luna Iunie, acelaș an, din fundul temniței, unde zăceau amicii noștri condamnați, ne sosi la redacția ziarului *Obscina*, testamentul lor. Acest testament, al oamenilor îngropați de vii, era scris pe dosul unei citații *) și iscălit de 19 inși, con-

*) Documentul original l'am daruit la *British Museum* din Londra. Citațiunea pe dosul careia e scris testamentul aparținea prevenitului Felix Valhowskoï, care în calitate de martor în procesul Zasulci era chemat să se prezinte la proces. Fiind p'atunci deținut în fortăreța Petro-Pavlovskă, citațiunea 'i a venit la temniță

damnați la muncă silnică. Lipsea numai iscăltura lui Mișkin.

Iată acel testament, pe care 'l am tipărit și xilografiat în numărul 6 al ziarului pe care îl redactam p'atunci la Geneva.

«Alăturatul testament trebuie să fie tipărit neapărat: organul partidului, la care aparținem, nu poate refusa aceasta membrilor săi. Timpul, când se va tipări, 'l va desemna redacțiunea*). Cerem numai ca în această hotărîre redacțiunea să se conducă exclusiv de motive politice, și nici de cum de soarta noastră.

Tovarăși de idei!

«Procesul partidului socialist-revoluționar oficial s'a sfîrșit; așa numitul *verdict*, în forma sa finală s'a iscălit, și nu rămîne de cît executarea lui, adică să fim trimiși în ocne și în exil.

«Părăsind câmpul de luptă, ca prizonieri, am îndeplinit datoria noastră cinscit, și înainte de a pleca pentru tot-d'auna, credem în dreptul nostru de a vă adresa câte-va cuvinte. Fără ca să ne însușim niște roluri străine nouă, vom vorbi nu-

*) Redacția organului partidului se compunea din mine, N. Joukowsky și Axelrod

«mai și numai în marginile cadrului de ac-
«tivitate, care a căzut pe seama noastră.
«Puterea oficială a crezut de cuviință să
«dea o pildă cu noi, o pildă menită a în-
«flora pe alții. Față cu această tendință
«suntem datorii de a declara că orî ce pe-
«deapsă, orî ce chinuri ni se pregătesc,
«noi totuși vom rămîne credincioși par-
«tidului socialist-revoluționar din imperiul
«rus. Rămînem, precum am fost, dușmani
«regimului care domnește în Rusia, regi-
«mului, care e o rușine pentru patria noas-
«tră, de oare-ce acest regim economicește
«exploatează munca în folosul trîndăviei
«și desfrîului, iar politicește supune liber-
«tatea, munca, și cinstea cetățeanului, la
«discreția voinței autocratului. Prin testa-
«mentul nostru, tovarăși, vă lăsăm în lo-
«cul nostru, conjurându-vă ca să urmați
«a păși pe aceiași cale, cu energie și de-
«votament îndoit, pentru ca să atingeți
«scopul nostru sfînt. Să fiți convinși că
«noi vom ști suferi moartea, fără a renega
«causa, pentru care suntem condamnați.»

Fortăreța Petro-Pavlovskaia

25 Mai 1878.

Urmează 19 iscălituri.

Acest testament a fost întocmai executat de către tovarășii condamnaților.

Dar înainte de a trece la povestirea acestei lugubre istorii de executarea testamentului tovarășilor noștri, cari, ce e drept, nu cereau de la noi acte de răsbunare, ci credință până la moarte în ideile lor de iubire și frăție, — să închei acest capitol cu câte-va notițe biografice privitoare la unii cel puțin, dintre condamnații în acest proces monstru.

Figura principală din proces a fost Mișkin.

Condamnat la muncă silnică, el a fost închis în fortăreța Șliselburg, de pe marea Baltică. Fortăreța aceasta e o temniță și mai groasnică de cât Petro-Pavlovskă. Acolo sunt închiși numai acei din condamnații politici, pe cari guvernul rus îi consideră de cei mai primejdioși, și cari, fiind condamnați la moarte, sunt, pentru ochii lumii, grațiați de autocrat. Până acum nici unul din închiși la Șliselburg n'a ieșit d'acolo, pentru a povesti lumii chinurile și suferințele sale, de aceia orî ce noțiuni exacte ne lipsesc în privința acestei temnițe. Cu toate astea s'a putut afla că Mișkin, închis în acea temniță, într'o zi fiind insultat de comandantul, 'i-a aplicat galonatului o pal-

mă. Pentru acest fapt nenorocitul a fost a două zi împușcat.

Un alt condamnat, Dumitru Rogacioff, era fiul unui preot din guvernământul Orël. Născut în anul 1851, el 'și-a isprăvit studiile în școala militară, de unde a ieșit cu gradul de sub-locotenent de artilerie.

În armată dânsul n'a voit să rămâie, și făcând cunoștință cu socialiștii, a părăsit serviciul militar și s'a făcut simplu lucrător la o fabrică a d-lor Putiloff. În curând atât lucrătorii din acea mare fabrică precum și din alte fabrici din Petersburg au luat parte la mișcarea socialistă; s'au format cercuri de muncitori, s'a înființat o bibliotecă pentru lucrători. Rogacioff era foarte iubit la fabrică, și aproape toți lucrătorii îl cunoșteau, mai cu seamă mulțumită forței sale fizice extraordinare. La fabrica lui Semenicoff dânsul deveni chiar un fel de fenomen printre lucrători, cari se minunau de forța sa erculiană.

În anul 1873 tinerimea studioasă în general a fost cuprinsă de ideea de a merge «în popor» și mai cu seamă prin sate; cei dintâi pioneri p'această cale plină de spini au fost, Rogacioff, Kravcinsky, și Clemetz. Propaganda aceasta însă n'a durat mult din cauza neîndemânăteciei tinerilor, și în

curând cei dintâi fură arestați. Pe drum însă ambii arestanți au reușit să fugă. În ceia ce privește pe Rogacioff, dânsul de mai multe ori a scăpat din mâinile guvernului, prin fugă. O dată, dânsul mergea cu cai de poștă, și la o stație se întâlnește cu un domn, care cunoștea perfect familia omului cu al cărui revas de drum voia să meargă Rogacioff. O conversație s'a început, și răspunsurile bietului om nu au fost tocmai potrivite cu împrejurarea. Fiind prezent la această convorbire și ispravnicul local, acesta îl și arestase imediat, și 'l pornise, escortat de un vistavoî în spre oraș.

Vistavoîul pleacă cu arestantul într-o căruță. Drumul trecea prin niște câmpii. De o dată la unul din cai îi căzu o potcoavă, vistavoîul se scoborî din căruță și ridică potcoava, aruncând'o în căruță. Rogacioff luă potcoava în mână.

— Am s'o îndoi în două! zise el.

Vistavoîul surise.

— Asta-i! Poate că-i crăpată?

Rogacioff întinse soldatului potcoava, și acela se convinse că potcoava nu era crăpată. Apoi după aceasta Rogacioff o luă în mâini și o îndoi drept în două. Soldatul se făcu cât un ghem; privi împrejur și, oftă adânc—nici un suflet de om nu se vedea pe drum.

— Ascultă, prietino, zise peste puțin Rogacioff, cred că nu'ți ar conveni ca și cu tine să fac ceia ce am făcut cu potcoava?

— Ce vorbești prostii! răspuse supărat soldatul.

— De! Nu sunt prostii. Și apoi ce vei dobândi, dacă mă vei duce în oraș? Ți'or da o medalie?

— Ce medalie omule?!

— Și dacă voi fugi?

— Am să stau la arest o săptămână de zile sigur! zise soldatul.

— Ascultă atunci. Na'ți trei ruble și pleacă sănătos. Eu fug.

Și întinzând o mână cu parale Rogacioff, cu cea-l-altă opri caii. Soldatul nu se împotrivi, luă paralele, și după ce arestanțul se scoborî, dete drumul cailor în fuga mare. Rogacioff nu se duce să se ascundă, la vr'un sat, și pornește drept spre oraș, unde ajunge în curând și se adăpostește la niște prieteni. Firește că poliția căuta pe fugar în câmp, și prin sate

În curgerea anilor 1873—76 Rogacioff a parcurs aproape întreagă Rusia, a lucrat ca argat prin sate, ca lucrător la fabrici, s'a făcut o dată pescar, iar altă dată sec-tar rascolnic. Procurorul de aceia tocmăi 'l-a numit «unul din cei mai *răi* propa-

gandiști.» Mulțumită lui Rogacioff, judele de pace Woinaralsky a intrat ca membru în partidul socialist, și a vărsat în casa partidului întreaga sa avere de peste 40,000 ruble (100,000 lei).

Guvernul căuta pe Rogacioff cu mare activitate. Cunoscând puterea lui fizică geandarmii indicară spionilor acest semnalment particular; din această cauză în temnița din Kieff zăcea de mai multe luni închis un țeran, care mulțumită puterii sale a fost luat drept Rogacioff.

La 1876 Dumitru Rogacioff veni la Petersburg pentru a visita pe tovarășii sei, și a fost arestat din locuința unor studenți. Inchis în temnița pentru preveniți, Rogacioff refuză de a declara numele seu, dar un spion Nizovkin 'l recunoaște. Imediat după aceasta Rogacioff a fost transferat în fortăreța Petro-Pavlovskaja.

Condamnându-l la muncă silnică, guvernul 'l-a ținut închis într'o celulă solitară trei ani de zile, apoi în anul 1881 el a fost expedit în Siberia, în ocnele de la Kara.

Opt ani de muncă silnică n'au putut sfărîma acel organism de fier; într'o zi însă, pe când n'aû mai rămas de cât v'o patru luni pentru ca să se îndeplinească termenul osândeii sale, Rogacioff, plictisit de mur-

dăria camerei sale, se hotărî să spele podele; el a recit, și căpătând inflamație de plămâni a încetat din viață în ziua de 24 Ianuarie 1884.

XVIII

LASCIATE OGNI SPERANTIA VOI CH'ENTRATE!

Guvernul rus luă hotărîrea de a isprăvi cât mai iute cu sublimii martiri ai socialismului. Tăria hotărîrei sale a fost cu atât mai tenace, cu cât dînsul avea de a face cu niște oameni blajini, și cari îndurau toate suferințele, toate chinurile cu resemnațiunea martirilor creștinismului de sub împărații Dioclitian și Neron.

Pentru a ajunge cât mai iute la scopul țintit, guvernul rus a hotărît de a nu expedia în Siberia pe condamnații politici, ci de a-i închide pe viață în niște temnițe speciale unde fie-care din arestanți să fie deținut într'o celulă solitară.

În luna August din anul 1878 s'a început transportarea condamnaților politici din toate temnițele statului în aceste temnițe speciale, numite «*centrale*».

Iată ce povestește despre aceste groasnice temnițe unul din amicii mei:

«Azi, spre amiază, unul din trenurile căiei ferate, care merge spre Charcof, s'a oprit în câmp, la o depărtare de câte-va kilometre de orașul de destinație. Lângă locul de oprire stau niște geandarmî și un pluton de soldați. Puțin mai departe așteptau patru căruțe de poștă. Dintr'un vagon ies unul câte unul patru tineri, îmbrăcați în haine de arestanți. Acești arestanți sunt așezați în căruțe de poștă, și înconjurați de geandarmî; căruțele pornesc în goana mare a cailor. Căruțele au intrat în satul *Peceneghi* și s'au oprit lângă un edificiu posomorît, cu o poartă boltită mare. Deasupra acestei porți e atârnată o tablă, pe care sta scris: «Novobelgorodskaja temnița centrală pentru ocnași.»

Peste o jumătate de oră abia porțile s'au deschis, și înconjurați de geandarmî au intrat în curtea temniței cei patru arestanți. În curînd după aceasta a ieșit în curte directorul temniței și s'a început pro-

cedura primirei arestanților. Luând o hârtie din mâna ofiterului de geandarmă, directorul citi:

— Vitașevsky!

Un tânăr de 20 ani ieși din rândurile geandarmilor.

— A se face inspecția! zice directorul.

Și unul din temniceri începe a scotoci prin lucrurile arestantului. Câte-va cărți și niște hârtie, găsite la el, se pun la o parte.

— Cărți poți să ieși cu *tine*, zice directorul. Dar asta ce-î? Tutun?—La o parte! *Tu*, Vitașevsky vei merge la stânga.

Tânerul strânge mâinile tovarășilor săi, apoi urmat de temniceri se îndreaptă spre stânga.

Același lucru s'a făcut și cu cei-l-alți arestanți.

Făcând vr'o 50 de pași în curte, arestanții se apropiară de o construcție mai mică de cât edificiu principal. Pe ușa acestei construcții era scris: «celule solitare», în dreapta. Deschizând ușa temnicerii introduseră pe arestanți într'un coridor lung, iluminat cu niște lămpi de petrol, așezate în ambrasurile unor ușulite, cari duceau în niște chilii, situate în ambele părți ale coridorului. Dintr'o cameră lăturalnică ieși

temnicerul coridorului, somnoros, el cu graba încheiă încingătoarea de la revolver.

— Ah! Ați adus pe noi arestanți? zise el către geandarmi.

— Da, priimiți-i. Și rămâneți sănătoși! respușeră geandarmii.

După plecarea geandarmilor, temnicerul coridorului începu la rëndul său a scotoci lucrurile noilor aduși, apoi ordonă arestanților să se desbrace, și inspectă hainele lor, cămeșile, ciorapii, ghetetele, etc.

Chilule, în carī au fost introduse unul câte unul arestanții, sunt niște camere în lungime de 5 pași și în lărgime de 2 1/2 pași. Lângă unul din përeți stă un crivat de lemn, la cel-l-alt përete, țintuită, se află o masă, lângă masă un taburet, iar alături o cutie de tinichea în mărime de un cub patrat — aceasta e un fel de water-closet de o construcție primitivă. În fața ușuliței se află o mică fereștrucă, cu două perechi de geamuri, geamurile de jos sunt vâpsite cu var, ca la un pension de fete. Fereștrucă e la înălțimea unui om de talia înaltă. Ușulița e de fier, și deasupra ei se află o ambrasă, în care stă lampa. În ușă e făcută o gaură, prin care temnicerul poate vedea din coridor pe arestant în chilia sa; gaura aceasta stă acoperită

din partea coridorului cu o foaie de tînichie, care se da la o parte.

Toate chiliile se aseamănă.

Regulele acestei temnițe sunt următoarele: La orele 6 dimineața temnicerii deschid celulele, pentru ca arestanții să scoată water-closete și să măture chiliile. Această deschidere a celulelor se face în așa mod, ca arestantul să nu poată da ochi cu un alt arestant. După procedura curățirei, arestanții, fie-care la rîndul său, sunt scoși din celule pentru plimbare. Plimbarea se face sub paza temnicerului, și solitar. Cu toate astea, când arestanții se întorc de la plimbare, trecând pe lângă ușulițele chiliilor, ei strigă une-orî o bună dimineață tovarășilor. În acest cas temnicerii se reped asupra nenorocitului și 'l tîresc iute spre celula sa. Când s'au adus cei patru arestanți noi, Mișkin, care se afla p'atunci într'o celulă din această temniță, strigă din chilia sa:

— De unde sunteți tovarășilor! Cum vă numiți?

— Din Chișinău, sunt Vitașevsky!*) respunse un arestant.

*) Vitașevsky a fost condamnat la 4 ani de muncă silnică. El făcea parte din grupul lui Covalevsky, în care, ca membru a fost și Stefan Stambuloff, marele om politic al Bulgariei. Procesul s'a judecat la 1878 la Odesa. Stambuloff n'a scăpat de cât cu fuga din Rusia.

— Haide! Haide! Haide! Mergi înainte! țipa temnicerul.

Pe la orele 10 arestanții primesc câte o pâine neagră de secară, în greutate de 2 $\frac{1}{2}$ livre; apoi pe la orele 11 li se servește masa. Masa se compune dintr'o supă, care are aspectul unei ape murdare, pe suprafața căreia plutesc picături de grăsimi în zilele de dulce și picături de ulei în zilele de post. Pe fundul talerului cu această supă se găsește câte o bucățică de carne cu două trei foi de varză. Al doilea prânz e seara, când se servește arestanților aceeași supă, dar în care în loc de varză plutesc semințe de hriscă. La orele 7 seara coridorul se închide și se aprind lămpile prin chilii.

Viața arestanților politici trece într'o monotonie desperată. La început arestanții noi citesc zile întregi, învață limbile străine, se ocupă cu matematica, etc., apoi în curând cad într'un fel de apatie. Organismul ostenește, fără nici o impresiune nouă, fără nici un stimulent extern. Arestanții cred că le lipsește munca muscălească, și încep a cere, să li se permită a munci ceva. Cererea însă e respinsă.

Intr'o seară, pe când o tăcere absolută domnea în temniță, de o dată din chilia

cu numărul 7, unde era închis Mișkin, se aude o voce tare, care strigă :

— Voi a munci ! Voi ă m-u-n-c-i !

Această frasă se repetă de câte-va ori. Temnicerul aleargă zăpăcit la ușa arestan-tului, și la rëndul său strigă :

— Tacî ! Ce sberî... Tacî că alt-fel, 'ți pun lanțuri la mânî !

— Voi a munci ! repetă Mișkin.

— Am să'ți astup gura ! sbeară temni-cerul.

Despre această întâmplare se anunță di-rectorului, care ordonă ca Mișkin să fie dus în carceră. A doua zi arestanții află că Mișkin n'a dormit în celula sa.

Aflând despre aceasta arestanții cheamă la ei pe directorul. Directorul, vîzînd că a-restanții sunt foarte agitați, ordonă libera-rea lui Mișkin din carceră și apoi, peste câte-va zile veni și permisiunea ca ares-tanților politici să se permită a tăia lemne în curte, însă această muncă trebuie să se facă tot într'un mod solitar, adică unul câte unul. Din cauză că condamnații, sleiți fi-sicește, s'au năpustit asupra acestei munci cu prea mare ardoare, unî din ei au re-cit, asudînd, la o temperatură de 20-25° de ger, și au căpătat pneumoniî și pleu-resiî

Așa au trecut anii..... Regimul celular a produs efectul dorit. Arestanții nu mai ci-tesc, crierul anemic refuză de a funcționa ; condamnații devin apatici, refuză de a ieși la plimbare. Fie care din acești nenorociți simte cum scad forțele sale, fie care începe a înțelege că această celulă e mormântul său.

Și toți acești oameni sunt tineri, sunt plini de vlagă, ei vor să trăiască, pentru că n'au trăit încă..... Apune soarele, se co-boară noaptea pe pământ și totul devine și mai tăcut în aceste morminte, unde sunt îngropați de vii cei mai cinstiți, cei mai buni din omenirea întreagă.

— Of-of-of! se aude un adânc suspin în tăcerea nopții. Acest suspin sfișietor iese din chilia numărul 4. Ce dureros e echo-ul acestui suspin în inima nenorociților arestanți!?... Suspină Boceareff, un tânăr de 23 de ani, condamnat la muncă silnică pe 10 ani de zile, pentru că a luat parte la demonstrațiunea de pe piața Kazan din Petersburg. Suspinurile acestea groasnice se aud de v'o patru săptămâni. Doctorul întrebat de arestanți, a explicat că cauza suspinelor e boala de care suferă tovăroșul lor—frigurile nervoase (?). Trec zile și tot mai des și mai des se aud aceste suspine.

Bietul bolnav se tot plângea doctorului, că niște voci nu'i dau pace, că aceste voci mereu îl cheamă.

— Liniștiți-vă, nu e nimic, zice doctorul. Imaginația voastră e puțin derangeată. Nu vă gândiți mult la pozițiunea voastră. Citiți, plimbați-vă, fiți mai tare!

— Nu voi să citesc, nu voi să mă plimb, răspunde bolnavul, pentru că orî ce citesc îmi amintește despre viață, pentru că, când mă plimb, văd cerul — și toate astea 'mî aduc aminte mereu-mereu despre acest mormînt, în care sunt îngropat de viu.

— Liniștiți-vă, dojenește pe bolnav bunul doctor, luați *kali bromatum* ce v'am prescris și totul se va îndrepta.

Dar vai, n'a ieșit după cum zicea doctorul. N'a putut *kali bromatum*, și nimic n'a putut ajuta pe nenorocitul bolnav—Boceareff a înebunit.

— Ce v'ati legat de mine, mizerabililor! Ieșiți afară d'aci! Temniceri goniți p'aceste femei! Ce dracu! Cine le-a permis lor ca să intre aci! striga Boceareff în tăcerea nopții.

— Nimeni nu e aci. Liniștește-te! 'î zice temnicerul. De unde să fie femei aci.

E miezul nopții. Arestanții dorm. D'o

dată din numărul 4 se aude o voce, care cântă:

Gândurile mele negre
Gândurile mele triste
Vai' de ce nu me lăsați
De ce liniște nu'mi dați

Vocea e întretăiată de lacrimi, și strofa se întrerupe d'o dată printr'un suspin adânc:

— Of-of-of! Barbari, pentru ce mă chinuiți? Ce v'am făcut eu?

Și suspinul se transformă într'un plâns nervos, groasnic. Martirul bolnav plânge așa de tare, în cât se pare că cu aceste lacrimi va ieși și sufletul seu din bietul corp chinuit.

Arestanții se deșteaptă, inima fie căruia din acești nenorociți se strânge de durere, crierul fie căruia e cuprins de groază, că mâne-poimâne poate la rândul său rațiunea se va întuneca și... el, ca bietul Boceareff va înnebuni.

Temnicerii, acești oameni cruzi, obișnuiți a privi nepăsători la suferințele altora, temnicerii chiar devin posomorâți. Ei umblă prin coridor, dând din umeri, și ducând apă bolnavului.

Se face ziuă La orele 7 trei din arestanți sunt scoși la plimbare, cei-l-alți șed

în chiliele lor, unii citesc, alții umblă prin cameră. În coridor se aude de o dată un sgomot neobicinuit. Umblă o mulțime de oameni, apoi se aude zângănitul lanțurilor.

Ce să fie asta? se întreabă fie-care din arestanți.

Se deschide ușa întâiei celule, se aude iarăși zângănitul lanțurilor, și apoi loviturile ciocanului peste nicovală. Cine-va e pus în fiare!

Toate inimele tresaltă.

— Ne vor expedia în Siberia! se gândesc nenorociții. În Siberia, fie și mai departe, numai să fim scoși din aceste morminte....

Bieți oameni, în zadar vă e speranța.. Nicăeri nu veți fi expediați, nicăieri.... căci aci vă e mormântul, prevăzut prin *Ukazul* împărătesc!....

Lanțurile astea, de vi se pun la picioare, e o dispozițiune nouă a guvernatorului din Charcoff, prințul Krapotkin. *) Acest lacheu, acest curtean crede că chinurile voastre sunt prea mici și vrea să mai adaogă la paharul amar, ce'l beți.

*) Generalul Krapotkin, pentru barbarile fapte din ordinul său în temnița condamnaților politici, a fost condamnat la moarte de nihiști, și a murit împușcat

Rând pe rând toți arestanții sunt puși în lanțuri. Ferarul cu temnicerii se apropie în fine de chilia cu numărul 13. Aci stă închis Svitici, care împotrivindu-se la arestarea sa în Odesa, a primit un glonț în picior. Doctorul deja pentru a treia oară 'i făcu operație, scoțând din rană câte o fărâmatură de os. Calăii totuși 'i pun lanțuri la picioare, loviturile cu ciocanul peste nicovală produc o durere acută, rănitul leșină, iar temnicerul stropindu'l cu apă 'i zice înduioșat:

— Ce, te doare! Rana nu s'a închis încă, rabdă puțin!

Svitici își mușcă buzele, pentru a nu țipa, el privește în ochii oamenilor, cari îl chinuesc și zice, între dinți:

— Mișel!.....

— Cine, eu? se obijduște temnicerul.

— Nu tu....., Țarul tău! 'l consolează rănitul.

Calăii se privesc reciproc, și dau din umeri.....

Iată iară și noaptea.... Sub povara unei zile lungi de chinuri, arestanții dorm în chiliele lor. Nu doarme numai nenorocitul dela numărul patru. El, ca o umbră, umblă prin celula sa și tot vorbește cu sine în-

suși. În coridor, pe un scaun de lemn, doar-me temnicerul, sforăind în somn

Bum! se aude o lovitură tare, dată în ușă. Bum! bum! bum! se aud lovituri tot mai des Temnicerul ca opărit sare drept în picioare; arestanții treziți din somn, rămân în nedumerire: ca ce să fie aste lovituri.

Boceareff bate la ușa celulei sale. În creerul său bolnav se nascu ideia de a ieși din închisoare, spărgând ușa, și iată-l pe lucru, pentru a realiza planul său de scăpare.

Temnicerul se apropie de ușă și se încearcă a liniști pe bolnav:

— Boceareff, lasă ușa! De ce bați?

— Mizerabili, cu ce drept mă țineți închis? Nu voi să mai rămân aici. Nu mai voi!

— Dar bine, Bocearoff, zice temnicerul, e noapte, unde ai să mergi acum; și apoi cheile nu sunt la mine. Lasă pînă mâne!

Nebunul nu vrea să înțeleagă nimic, el bate în ușă tot mai tare și mai des, și ușulița de fier resună în tăcerea nopții.

— Așa! A-ș-a! începe a pierde răbdarea temnicerul, nu ascultă, bați mereu? Așteaptă dar!

Loviturile în ușă devin și mai tari, ne-

bunul e cuprins de delirul dorinței de a ieși afară; auzind amenințările, rațiunea sa se întunecă și mai tare, stimulată de rezistență.

— Mizerabili! mizerabili!.. strigă el.

În ajutorul temnicerului intră în coridor mai mulți soldați. Toată banda aceasta de fisionomii sinistre, bestiale, se apropie pe furiș de ușa chilieî nebunului. Temnicerul bagă iute cheia în gaura ușei și o deschide, apoi năvălind cu toții d'odată, împing cu ușa pe nebun până la capetul cel-lalt al odăiei. Intr'o clipă întreaga bandă e în chilie, năvălește pe nenorocit, îl rostogolește peste crivat și începe a-l martiriza, legându'i mânilor și picioarele cu o funie. Oasele nebunului se îndoaie sub greutatea a cinci oameni, cari 'l țin sub ei; din pieptul lui iesă un rîhăit înăbușit.

Sgomotul acestei lupte desgustătoare între un nebun și șase calăi ajunge la auzul celor-lalți arestanți. În chiliile numărul 2 și 13 aproape în același timp încep a se auzi niște plânsuri istericale, apoi un rîs nebun. Acesta e hietul Cerneavsky, condamnat la 15 ani de muncă silnică pentru manifestația de pe piața Kazan, și Svitici— cari încep a-și pierde mințile. În tot timpul, cât s'au auzit loviturile nebunului în ușa,

acești doi nenorociți tremurau ca varga, cuprinși de niște fiori, nervoși, pentru a se reține de un atac de nervi, ambii 'și mușcau buzele până la sânge. Dar iată că s'aude rigăitul înăbușit al nebunului, suspinul său suprem—și lacrimile, șiroaie de lacrimi 'i poticniră. Plânsul devine din ce în ce mai tare, mai nervos, și se isprăvește printr'un bocet, apoi un râs istericos... Ce râs lugubru! . Rîsul unui om, care își pierde rațiunea.

D'odată toate ușile din chilii se cutremură de lovituri; toți arestanții acum sunt cuprinși de o excitațiune nervoasă;

— Ce faceți acolo, tâlharilor!? De ce 'l băteți, mișeilor! strigă nenorociții.

Dar calăii își fac treaba lor oribilă, ei înfășoară pe nebun într'un cearșaf lung și 'l lasă legat strâns.

În chilia sa e tăcere acum; nebunul, strivit, acoperit cu vînăteii — s'a liniștit.

.
În temniță se așteaptă visita guvernatorului-general. Intreaga temniță se curățe, podelele se spală, curtea se mătură bine, în coridoare se văruesc păreții. Arestanții în loc de halaturi sdrențeroase au priimit altele noi. Iată în fine și ziua visitei a sosit. Temnicerii au fisionomii serioase, uniforma lor strălucește. Arestanții în acea zi au că-

pătat o mâncare mai bună, și acum umblă nervoși prin chiliele lor.

După masă toți petrec ca de obicei. Dar iată se aude jos la fereastră cum santinela strigă :

— Să trăiți d. general !

În coridoare e mișcare mare, se aude zăngănitul pintenilor și a săbiilor.

— Sănătoși băieți ! ȕpă o voce tremurătoare.

— Să trăiți d. general ! răspunde o salvă de voci a temnicerilor.

General Von-Wal, guvernatorul din Charcov, se apropie de numărul 16. Unul din temniceri 'i deschide ușulița.

— Cum se numește ? întrebă general pe directorul temniței, care 'l urmează cu mișcările unui cățel lingușitor.

— Țițianoff, don general ! *)

Cu șapca în cap, cu mâinile în buzunar, Von-Wal intră în chila prințului Țițian. Condamnatul, ca om mai bine educat de cât acest general finlandez, se scoală de pe scaun și stă în picioare, rezumat cu o mână de măsută.

*) Prințul Alexandru Țițian, ultimul descendent al țarilor Georgiei, pentru propaganda socialistă a fost condamnat la 10 ani de muncă silnică. Guvernul rusesc ținea foarte mult ca acest arestănt să moară cât mai iute, și de aceea 'l-a închis într-o celulă solitară

— Bună ziua! zice aspru general.

Țițiani 'l salută, fără a zice ceva. Fruntea generalului se sbîrcește, ochii i se aprind de mânie..... Lingăul de director începe a arunca niște priviri zăpăcite, voind a descoperi cauza nemulțumirei generalului. O pauză.

— Cum stai? țipa Von-Wal. Așa se stă, față cu autoritatea? Iată cum trebuie să stai!

Și generalul 'și scoate mâinile din buzunar și le întinde dealungul corpului său. Țițiani suride amar, și apoi 'i zice, arătând cu mâna pe temnicerî:

— Pentru iștea, ești autoritate, pentru mine — calău!

Generalul Von-Wal remâne un moment ca opărit, apoi brusc se îndreptă spre ușă și iese. Ochiî sîi acum aruncă schinteî. Temnicerîi și directorul ies dînd din cap.

Se deschide altă chilie. Generalul intră la Mișkin.

— Aî ceva să 'mî comunicî? întreabă el acum.

— Da, am, răspunde arestantul. Și începe a se plînge că hrana e rea, că aerul e infect.

— Singur ești vinovat! răspunde generalul.

— Ei bine, atunci sugrumă-ne mai iute, ca să se isprăvească odată! zice Mişkin.

— Să 'l duceţi în carceră! ţipă generalul fugind din chilie.

Iată'l iară-şi în faţa uşei lui Țițianî. Un simțiment de milă 'l face să intre încă odată în acea chilă, pentru a vedea p'acest nenorocit. Uşa se deschide, generalul intră. Țițianî se ridică în picioare și 'l privește drept în ochi.

— Ai poate ceva să 'mă comunicî? zice, domol astă dată, generalul.

— Da, am. Cer de la d-ta o singură grație, pe care 'mă o poți acorda. Cer pedeapsă cu moarte. A trăi așa cum trăiesc eu, e un chin prea mare; eu cer să puneți în fine capăt suferințelor mele. Destul v'ați răsbunat, acum omoriți-mă!

Auzind aceste cuvinte, zise de un tîner palid ca moartea, generalul s'a îngălbinit de emoțiune. El n'a răspuns nimic, și a ieșit din chilie zăpăcit. În coridor, luând la o parte pe directorul Von-Wal, 'i a zis:

— Ce fel? Viața lor aci să fie așa de nesuferită, în cât să prefere moartea?

— Să trăiți don' general! a răspuns directorul. Așa sunt ei, tot-d'a-una nemulțumiți.

Nedumerit, emoționat, generalul intră în camera cu numărul 13.

— Ai ceva a'mi comunica ? întrebă el pe arestant.

— Da, în numărul patru zace închis Boceareff. El e nebun, de ce dar 'l ții în temniță, de ce nu 'l transportați într'o casă de alienați ?...

— Aceasta nu te privește ! Vorbește numai despre tine ! 'l întrerupe generalul, apoi adaogă—Boceareff va vorbi singur pentru dânsul.

— Nu, el nu va vorbi pentru dânsul, căci e nebun.

— Dacă așa este, dacă d-ta nu pricepi și nu simți cât de nelogic ești, apoi 'ți spun, că suferințele acestui nebun mă fac pe mine să sufăr, d'aceia vorbind de dânsul, vorbesc pentru mine !

Von-Wal înghiți gălușca și ieși din chilie cu totul plouat ; pentru a nu perde prestigiul față cu subalternii, el s'a năpustit asupra directorului :

— Cum, aveți aci un nebun ? Și n'ați denunțat faptul ? Dar ce faceți aci ?

— Să trăiți, don general... dar Boceareff a nebunit acum numai ! se scuza directorul.

Minciuna sfruntată ; trecuseră deja șapte luni de când Boceareff înnebunise.

Așa s'a isprăvit visita autorității superioare ; această temniță groasnică a fost

vizitată de mai mulți demnitari înalți ai Țarului; a vizitat-o între alții, celebrul Loris-Melicoff, a vizitat-o marele duce Alexii, unchiul actualului împărat, dar, nici o ușurare, pentru condamnații politici din această temniță, n'au adus după sine — aceste vizite oficiale...

Să lăsăm p'acești vizitatori să plece, și să intrăm iară-și în temniță, pentru a complecta impresiunile noastre

Sunt șapte ceasuri dimineață. Toate chieliile sunt deja maturate, a rămas nematurată numai cea cu numărul 5. Temnicerul deschide ușa și dă mătura arestantului din chilie — Socolowsky.

Socolowsky e un polon — lucrător tâmplar. La 1863 dânsul a luat parte la revoluția Poloniei. Arestat sub numele fals de Socolowsky a fost exilat în Siberia. După amnistie el s'a întors acasă, dar în curând fu denunțat de niște poloni mișei. Guvernul rus 'l a arestat din nou, și de oare-ce amnistia nu era de cât un moft, nenorocitul a fost aruncat iară-și în temniță. Fiind un om mărginit, bietul Socolowsky nu știa rusește, și nu putea nici măcar să beneficieze de singura distracție a tovarășilor sei de închisoare — de citirea cărților. Lucru firesc, că din această cauză, bietul om în

celula sa solitară rămânea pururea cufundat în gândurile sale negre. El înțelege bine că n'are să mai vadă frumoasa sa patrie, nenorocita sa Polonie, și omul iubea atât de tare acea patrie, sufletul său se stinge de dorul satului natal. Iată'l îmbrăcat în haine de sărbătoare, cu cartea de rugăciune în mână mergând la biserică. La dreapta sa merge aceia pe care o iubește, care așteaptă de opt ani de zile, ca să se întoarcă din Siberia.... Și s'a întors; acum va trăi liniștit în sînul familiei — dar ce s'a întâmplat? Amnestia — a fost un moft; au venit geandarmii, 'l au înhățat, 'i au pus fiare la picioare... și iată visul dispărut, iată'l iarăși în temnița muscălească, departe, departe de scumpa, de sfînta sa Polonie....

— Nu, nu, aceasta e cu neputință! mor-măi el... Ce fel? am fost amnestiat, asta-î sigur! Amnestia a fost pentru toți; sunt arestat din greșală.

Această credință în amnestie crește mereu în crierul nenorocitului, încet câte încet devine o convingere..... o idee fixă! Numai e nici o îndoială — el a fost amnestiat.

Isprăvind de măturat chiha el ieasă în coridor și se adresează temnicerului de serviciu:

— Acum Iacob Ivanovici, dați-mi lucrurile mele!

— Ce lucruri?

— Lucrurile mele — haine, cămăși; nu mai rămân, plec!

— Nu vorbi prostii, Socalowsky? Unde ai să te duci, te vei duce îndăret în chilia ta — asta-îi patria ta, alta nu-î!

— Destul, destul Iacob Ivanovici, nu mai faceți glume cu mine. Dați-mi lucrurile, ca să plec.

— Haide, haide Socalowsky, intră în chilia ta!

— Mă duc acasă; nu mai intru în chilia!

Perzând răbdarea din cauza îndărădniceii nebunului, temnicerul cu forța vrea să împingă pe Socalowsky în celulă, dar arestantul e mai puternic. Atunci în ajutorul temnicerului vin alți păzitori, și după o luptă oare-care isbutesc cu toții a introduce pe nebun în chilie.

Dar el nu mai vrea să mai rămâie în temniță, el apucă în mânele sale vinjoase de lucrător scăunașul de lemn, și începe a da cu el în ușă. Sub aceste lovituri viguroase ușa resună și se clătină; scăunașul în curând e sfărâmat în bucăți. Temnicerii aleargă să previe pe directorul închisoarei; acesta vine și începe a dojeni pe arestant.

Autoritatea vede bine ce este; oamenii cu experiență știu că Socalowsky a înnebunit, că nu mai e responsabil de actele sale.... și autoritatea dă din umeri și din cap.

Dar dacă Socalowsky dă de lucru temnicerilor, apoi cel puțin dela numărul patru nu se mai aude nici un protest. Iată aproape o săptămână de când arestantul închis în acea chilie a refuzat de a mânca. Pânea, talerul seu cu supă, porția sa zilnică, rămân neatinse. Bolnavul psihopat nici nu se mai plimbă prin odaie, o prostrațiune fizică 'l ține lungit pe pat.

O tăcere de mormânt e în chilia sa. E miezul nopții, toți arestanții au adormit, singur bolnavul nu doarme. Ochiii seî privesc țintă în spațiu. La ce se uită el? Ce vede?

Spre dimineață, ușa chilieî sale se deschide și intră în chilă directorul temniței, urmat de temnicerî.

— Cum merge cu sănătatea, Boceareff? 'l întrebă directorul.

Bolnavul tace, ochiî seî privesc țintă în spațiu.

— Boceareff! Scoală-te; iată că'ți am adus hainele tale, îmbracă-te ca să pleci d'aci! zice director.

Ca un curent electric trecură aceste

cuvinte prin corpul nebunului; el se scoală de pe pat și aruncă o privire zăpăcită pe hainele sale, cu mâinile tremurânde el apucă pantalonii, jiletca, dar lucrurile cad jos, degetele sale refusă de a'î sluji. Cu ochii plini de lacrimi, el privește pe directorul, și această fiară, înduioșată, face semn temnicherului, ca să ajute pe nenorocit.

Temnicherii se reped la bolnav și 'l îmbracă. Iată'l în fine gata. Directorul cu mâna sa 'l leagă acum o broboadă la gât—ca să nu răcească! Și toți ies din chilie. La poarta temniței așteaptă o căruță cu trei cai, lângă căruță se plimbau niște geandarmi, amorțiți de frig. Boceareff, de slab ce e, nu poate să se urce în căruță, geandarmii 'l ajută... După dînsul se urcă și ei.

— Pașol! strigă directorul.

Și caii o ieau la fuga, zurgănelile sună, căruța dispăre în depărtare... Poate, cetitorule, tu ți-ai închipuit că pe Boceareff 'l a grațiat Țarul? Nu.... A venit ordin de a muta pe nenorocitul bolnav dintr'o temniță în alta.

Boceareff a murit într'o celulă solitară din temnița *Novoborisoglebsk*; tot acolo și-a isprăvit viața și nenorocitul Socalowsky!

În locul lui Boceareff, în chilia cu nu-

mărul patru în curând a fost închis un alt arestant politic, anume Donetsky, despre care am pomenit deja mai sus.

Noul arestant e foarte nervos. Abia adus, el chemă pe director. Acesta vine peste o oară.

— Privește, domnule, 'i zice Donetsky, arătându'i un cadru atârnat la capul patului seu. Acest cadru represintă pe împărăteasa Rusiei.

— Văd, zice directorul.

— Aceasta este sora mea sufletească. Eu vorbesc cu dânsa adese ori. V'am chemat acum ca să vă împărtășesc un mare secret, cu ajutorul căruia întreaga lume vă fi mântuită. Eu am descoperit că sunt centrul universului. Tatăl e legat în lumea asta de mine, și nimic nu se face, nimic nu se mișcă fără voia mea. Vedeți acum, eu m'am născut la 29, lumea a fost creată tot la 29. Pușkin a murit la 29, Varna a fost luată la 29, capul 'i s'a tăiat lui Sf. Ion la 29—vedeți!!!...

Vă rog dar, d-le director, a aviza guvernul, că s'a făcut o mare descoperire, și că nenorocirile lumii provin din cauza că lumea nu știe unde-î centrul ei. Ei bine—eu sunt centrul...

Bietul meu amic Donetsky, a murit nebun.

.
E duminică. În biserica temniței popa oficiază serviciul divin.

Unul din arestanții solitari bate la ușă.

— Ce vrei, Plotnicoff? întrebă temnicerul de jurnă.

— Vreaă la biserică.

— Bine.

Plotnicoff, urmat de doi soldați cu baionete, e dus la biserică. El ascultă leturghia.

În crierii arestantului de mult deja se face un travaliu neobicinuit. Omul se tot gândește, se tot gândește la situațiunea sa, și în curând se oprește asupra următoarei idei: tot ce există, nu există de cât după voința lui Dumnezeu. Așa fiind, actuala stare de lucruri nu e opera voinței omenești, ci e opera lui Dumnezeu. A se lupta în contra nedreptăței pe pământ, este dar a se lupta cu Dumnezeu. Așa dar, el e un păcătos, un nemernic, care s'a ridicat în contra voinței lui Dumnezeu. Trebuie, prin urmare, să'si ispășească păcatul, trebuie să se supuie. Țarul e reprezentant direct al lui Dumnezeu și prin urmare e un sfânt. Trebuie dar să se închine lui.

Ajungând la această conclusiune Plotni-

coff deveni un fervent pravoslovnice-muscal. El conversează cu plăcere cu popa, ascultă predicile sale, se închină, se roagă. Popa temniței e fericit: un nihilist, mulțumită predicilor sale, devine un supus fanatic al Țarului. În imaginația popei se desemnează deja o cruce... nu crucea pe care a fost restignit Isus Christos, ci o cruce împodobită cu diamante, care 'i se va atârna la piept, lui, popei de la temnița arestanților politici...

Plotnicoff citește ziua întreagă evanghelia, biblia, psaltirea.... crierii seî bolnavi descoper acolo enigma vieței sale. Noaptea când împrejurul seu toți dorm, din chilia sa se aude o voce emoționată, care citește: «Pre mine legatum'au legăturile morței și torentele fără de legi mă îmspăimântă. Legăturile iadului mă învăluiau, peste mine căzuseră lanțurile. În strâmtoarea mea chemaiu pre Iehova, și strigaî către Dumnezeul meu !.. »

Și în sufletul bolnavului se naște o rază de speranță, care pătrunde în bezna neagră a desperărei sale. El 'și a închipuit că în curând va visita închisoarea sa fiul Țarului, trimis expres pentru a'l libera. După rugăciune, care a durat noaptea între-

gă, Plotnicoff bate la ușa chilie și cheamă la dânsul pe directorul temniței.

— Ce vrei?

— Vă rog să porunciți să mi se deie niște pantaloni noi. Iștea sunt prea rupți.

— Bine, bine! răspunde directorul, căci privește cu ochi buni p'acest blajin arestant politic.

Și Plotnicoff primește pantalonii noi, el e fericit, e plin de grijă pentru toaleta sa — el se pregătește pentru a întâmpina pe fiul Țarului, Dar acest mesia al liberărei sale nu vine... și bietul nebun, ca ovreii în Palestina, așteaptă pe mântuitorul seu. Crierii sei lucrează sub impulsivitatea ideiei religioase, el se convinge că nu e încă demn de a fi liberat, că n'a suferit destul, că pentru îndreptarea sa mai trebuiesc niscaiva suferințe fizice mai dureroase.

Temnicerii încep a observa că de la un timp încoace Plotnicoff a început să schiopăteze.

— Ce ai? Te doare piciorul? întreabă directorul.

— Nu, nu e nimic! răspunde arestantul.

— Dar de ce schiopătezi?

— Așa, nu'mi nimic.

— Arată piciorul.

— Lăsați, nu e nimic!

— Nu se poate, arată, arată! insistă directorul.

Și temnicerii ridică de jos ismenele arestantului, și—oróre... vęd că întregul seu picior nu e de cât o rană purulentă. Plotnicoff, pentru ca să înduioșeze pe Dumnezeuul seu 'și a făcut niște răni la picior și peste fie care rană aplica var de pe păreți.

Arestantul e păzit acum de aproape; doctorul chemat a ordonat ca bolnavul să fie ținut în pat. Plotnicoff aude acum niște voci, cari conversează cu dēnsul... și fiul Țarului tot nu vine!...

La numărul 6, alătura cu chilia lui Donetsky, zace nenorocita victimă a odiosului calău Trepoff—Bogoliuboff.

Arestantul bate la ușă.

— Ce vrei?

— Ce dracu amiroasă așa de rău aci la voi?

— Unde?

— Unde, unde? Aci—pretutindenă.

— Ți se pare! răspunde temnicerul.

— Ți se pare, ți se pare! Miserabili!, ba nu mi se pare, ci în adevăr pute foc!

Bogoliuboff începe a suferi de halucinația mirosului — încetul cu încetul nenorocitul va avea soarta lui Bociareff. Admi-

nistrațiunea închisorei face tot posibilul pentru a grăbi mersul boalei.

E sâmbătă. De dimineață un bărbier umblă din chilia în chilia, pentru a rade pe arestanți. Iată rëndul lui Bogoliuboff; ușa chilie sale se deschide și intră în ea unul din temniceri, urmat de bătrânul bărbier. Bogoliuboff șade pe pat, fără a-i băga de seamă.

— Bogoliuboff, 'i zice temnicerul, vino să te razî!

— Nu vreau să mă rad. Plecați d'aci, canalii. Știu ce voiți. Aveți de gând să'mi tăiați beregata..

— Nu fi prost; haide... vino.

— Pleacă d'aci, miserabile! Am zis că nu merg.

— A-ș-a! Vrea să dică te înpotrivești! Ia-n, veniți aci! strigă temnicerul către păzitori.

Și patru oameni sdraveni intrară în chilia. Temnicerul s'a mai adresat pentru ultima oară către arestant, dar în crierul smintit al lui Bogoliuboff ideia că vor să 'i taie beregata, luă proporțiuni colosale. Deja de mult dânsul e cuprins de teamă, că temnicerii vor să 'l otrăvească, că ne putându'l otrăvi s'au încercat a'l asficsia cu niște gazuri puturoase. Acum, la vede-

rea briciului bărbierului, ideia că au venit să 'l omoare a cuprins de spaimă p'acest nebun, care, pe când a fost cu mințile sănătoase, nu se temea de moarte și ar fi mers cu fruntea sus și cu disprețul pe buze la spânzurătoare.

De alt-fel Bogoliuboff are dreptate, — guvernul dorește moartea sa, nu așteaptă de cât momentul ca să 'l vază golind chilia pentru alții și iară-și alții, cari sunt aduși la ușa temniței. Dar, pentru ca dorința guvernului tiranic să se îndeplinească cât mai curând, Țarul n'are nevoie ca slugile sale să recurgă la otrăvuri și brici; despotul are temnițe, are *oubliettes* la Petropavlovskaja fortereță, are închisoarea groasă de la Schiselburg, are ocnele Siberiei, încăpătoare, vaste, unde au perit mii și mii de poloni.

Dar crierul bolnav e neputincios a pricepe aceasta; el știe una—că vor moartea sa, și mijloacele pentru scopul voit 'i par de o potrivă bune, de o potrivă, în mâinile dușmanului.

— Bogoliuboff, pentru ultima oară 'ți zic vino să te razî! strigă temnicerul.

— Afară, afară, nu mă las a fi omorît.

— Luați'l pe sus! strigă temnicerul, și

cei patru păzitori năvăliră asupra nenorocitului.

O luptă desgustătoare s'a încins Bogoliubof, cuprins de groază că vor să 'l ucidă, încordase toate forțele sale musculare, pentru a'și apăra viața. El se luptă, dar vai..... temnița 'i a sleit forțele cu desăvârșire, patru oameni puternici 'l aruncă la pământ; unul, cu greutatea întregului său corp, s'a așezat pe pieptul bolnavului, altul 'i a întors mâinile la spate, doi 'l țin de cap și de picioare.

Bătrânul bărbier tremură, sufletul său de soldat încărunțit în resboaie, e revoltat de această priveliște.

— Mai încet, mai încet! se ruga el de temniceri. E bolnav, sunteți creștini și voi.

Și mâinile sale tremurînde acoper cu săpun obrajii arestantului. Briciul șovăește, pe ici, pe-colo pelea e tăiată și curge sânge. Dar în fine operațiunea s'a isprăvit. Temnicerii și bărbierul ies pripit din chiliă, de frică ca nu cum va nebunul, liberat, să arunce în capul lor cu ceva.

Frica lor însă e zadarnică. Bogoliuboff zace jos leșinat. Incetul cu incetul el își revine în simțiri.

Despre rezistența nenorocitului temnicerii raportară directorului. Spre seară d.

Copnin, directorul temniței, vizitează pe Bogoluboff. Idiotul muscal nu pricepe că are aface cu un nebun, și începe a sbera:

— Cum ai îndrăznit tu să nu te supui? Dacă ași porunci să-ți tragă vergi, și atunci trebuie să te supui!

— Afară, afară calăule! Piei din ochii mei mizerabile! strigă Bogoliuboff.

— Așa! A-ș-a! Duceți-l în carceră! țipă Copnin.

Și Bogoluboff e tirat din chilia sa și aruncat în carceră. Această carceră cu aerul ei puturos, cu întunecimea sa, produce o impresiune nouă asupra crierilor bolnavului. Arestantul începe a bate în ușă, a striga.... până ce nu cade într'o sincopă.

În acest timp dela numărul 14 se aude o tusă lugubră:

— Cha-kcha! kcha!

Tușește arestantul Diacoff, condamnat la 10 ani de muncă silnică pentru respindirea ideilor socialiste în armată. Această tusă nu dă pace bolnavului nici ziua, nici noaptea; ea e auzită de toți arestanții, și fie-care din acești nenorociți se cutremură nervos, ascultând suspinele bolnavului.

— Vecine, bate*) Diacoff în peretele chi-

*) Arestanții politici în chiliile lor solitare comunica unul cu altul cu ajutorul unui fel de alfabet telegrafic. Vezi *Temnița și Exil*

lei sale. Nu mai pot citi nimic... sunt așa de slab. Scuipe sânge..... oftica!

— Ce prostii spu! — răspunde Svîticî, nu e oftică, ci simplu catar. Va veni primăvară, se va face mai cald și iară-și te vei îndrepta..... Haide-de, să vezi cu ce forțe tinere ne vom duce d'aci în Siberia!

— Vai, ce greu e a trăi! Mai bine în ocne, de cât aci. Sînt că mor!

— Lasă aceste gânduri triste. vom mai trăi încă, și cine știe, dacă nu vom lucra iară-și poate pentru țara noastră!

Câte-va zile după această convorbire, Diacoff, într'o seară, zise vecinului său :

— Vecine, 'mî e foarte rău astă-zî!..... Am pierdut orî ce speranță!

— Diacoff! strigă temnicerul din coridor, ce bați în perete?

Temnicerul denunță directorului faptul, și această fiară fără Dumnezeu în suflet, porunci ca bolnavul pe moarte să fie dus în carceră.

Această crimă feroce revoltă pe toți arestanții. Din toate chilule, până acum tăcute ca mormîntul, se aud lovituri în ușă.

— Bestie fără inimă! călăi! strigă arestanții.

Apare Copnin și ordonă ca arestantul politic Alexandroff să fie dus în carceră.

— Nu merg, zice acesta.

— Luați'l pe sus!

Și cinci oameni se reped asupra lui Alexandroff, încercând a'l arunca jos. Arestantul resistă. Păzitorii încep a'l sugruma, din pieptul nenorocitului sufocat ies niște suspine întrerupte. Aceste suspine ajung la auzul celor-l-alți arestanți, a căror nervi sunt excitați la culme. Ușile tuturilor chiliilor resună sub lovitură.

— Ce este asta? sbeară Copnin..... revoltă? Așteptați dar miserabililor.

— Tu ești un miserabil! răspund arestanții.

— Vino încoaci, în chilia mea, strigă prințul Țițianî, și 'ți oi arăta eu!

— A-ș-a! Bine, excelență... Să se ia din toate chiliile cărțile și cele-l-alte lucruri. Toți pe apă și pâne!

Toți arestanții sunt în deplină revoltă. Sufletul mic al directorului e cuprins acum de frică. Dênsul fuge din coridor, și ordonă temnicerilor a nu mai enerva pe arestanți. În curând se face tăcere, arestanții obosiți se liniștesc.

Atunci, pe furiș, temnicerii năvălesc în chilia lui Alexandroff și 'l țiresc, pe jumătate mort, în carceră. Apoi cu toții se a-

proprie de ușa chiliei, în care zace închis Svînicî.

Zăvoarele se deschid, și în chilie intră temnicerii. Arestantul în acest moment ședea culcat.

— Svînicî mergi cu noi!

Intr'un mod cu totul mașinal arestantul politic se ridică în picioare și aruncând pe spate halatul iese în coridor. Omul a ieșit mehanicește, dar în coridor, d'odată vede pe directorul Copnin, care temându-se ca nu cum-va arestantul să 'l pălmuiască, strigă temnicerilor.

— Unde 'l duceți? Nu în spre mine!

Temnicerii zăpăciți se întorc spre altă ieșire din coridor.

— Pentru ce încoace? trece prin crierul arestantului, dacă vor să mă ducă în carceră atunci trebuia să mergem în partea opusă!..... Vor să mă bată cu knutul, se gândește el, și se hotărește mai bine să moară de cât să permită și această ultimă insultă.

Bănuiala sa era greșită. Calăii după ce înconjurară edificiul 'l au adus tocmai la ușa carcerei. Aruncat în această cămăruță întunecoasă, umedă, murdară — bietul nenorocit în curînd simte că amețeala 'l apucă; respirația îi devine frecventă, inima

îi bate repede. Pentru a nu cădea, el se aşază jos, pe podele, şi respiră cu ambi plămâni aierul ce se strecoară printr'o crăpătură de la uşă. Alătura se aude o mişcare.

— Cine-i acolo ? întreabă dânsul.

— Sunt eu — Alexandroff, răspunde o voce.

Şi ambi nenorociţi încep a vorbi în tăcerea nopţii. Dar calăii veghează; unul din temnicerii, ca pisica se apropie pe furiş de uşa camerei şi ascultă. Pe fizionomia sa bestială apare un suris de satisfacţie, că a prins pe doi nenorociţi în flagrant delict de conversaţie. Pe furiş, pe pitite se depărtează şi merge să denunţe faptul. Peste câte-va minute un grup de temniceri se apropie de uşe.

— Ieşi! strigă unul din ei.

Sviticî iesă, şi în faţa sa vede patru bestii cu frîngii în mâini. Unul din ei năvăleşte peste arestant şi 'i leagă mânele cot la cot, apoi strânge nodul din toate puterile. După ce această operaţiune s'a isprăvit, temnicerii 'l aruncă îndărăt în carceră.

În curînd mânil sale se învineţesc şi amorţesc — durerea din ce în ce devine mai atroce.

— Svîticî! se aude vocea slabă a lui Alexandroff.

— Ce ai? 'l întreabă nenorocitul.

— Imi e foarte rău. Te rog bate la uşe.

Svîticî începe a bate în uşe cu picioarele, de oare-ce mâinile sale sunt legate. Echoul duce departe prin toate coridoarele resunetul acestor lovituri. În fine temnicerii aud lovituri, şi vin spre uşile carcerilor.

— Deschide uşa lui Alexandroff; calăule, el moare!

Şi când s'au deschis acea uşe, temnicerii au găsit acolo un om fără simţire. Speriaţi că 'lau prea chinuit, mizerabilii începură a turna apa cu găleata peste densul. În fine bietul arestant îşi capătă conştiinţa de sine, slab ca un copil, a început a plânge, precum plâng copiii

— De ce mă chinuiţi? Ce v'am făcut eu? Omorîţi-mă mai bine! zice el temnicerilor.

— Haide, nu mai plânge. Linişteşte-te; directorul ne a poruncit, ce să facem noi, te am legat, pentru că aşa ordin ni s'a dat.

Svîticî asculta în carcera sa, şi sângele ferbea în vinele sale; crierii lucrează şi caută soluţie, pentru a scăpa dintr'o stare de trai nesuferită.

— Chemaţi la mine pe directorul: strigă el.

Temnicerii 'l scot din cameră, 'l desleagă, și se duc, pentru a chema pe miserabilul lor stăpân.

Iată 'l c'a venit.

— D. director, am o rugăciune a vă face, zice Svîticî; rugăciunea mea e lesne s'o îndepliniți. *Vă rog, dați ordin să măucidă* Aceasta e lesne de făcut, e foarte lesne. Nimeni nimic n'are să afle, veți putea declara c'am murit. Ve rog faceți această bunătate; dacă mai credeți nițel în Dumnezeu, dacă aveți ceva sfînt pe pămînt, faceți ca să fiu ucis!

Svîticî nu înțelege ce cere, nu pricepe că cererea sa e imposibilă, din contră în mîntea sa realizarea cererei se pare așa de naturală, așa de simplă.

— Asta nu o pot face! răspunde bestia; dar a vă libera din carceră pot.

Duceți-'l în chilia sa! ordonă el temnicerilor.

Și ambii nenorociți, schilosiți, plini de vînăteî, slabi și prăpădiți, sunt duși de temniceri îndărăt în chiliile lor.

.

În celula sa solitară zace nenorocitul Mișkin. Dorul de libertate 'l consumă încetul cu încetul. Dar orî-ce speranță—de mult de mult deja a dispărut pentru dînsul.

— Ce fel, nu mai e scăpare? se întreabă acest om energic și plin de vлага vieții. Așa dar trebuie să mor, să mor de o moarte bună, care va dura ani întregi?... Atunci mai bine să mă sinucid! Dar să mor așa, fără nici un folos pentru tovarășii mei de suferință!.... Mai bine să fac ceva, care să le ajute, să mă sacrific pentru îmbunătățirea soartei lor.

Așa cugeta Mișkin. După mai multe nopți nedorminte, crierul său găsi în fine o hotărîre. A se sinucide—e stupid, cînd cu prețul vieții poți face un bine. Să fac dar un bine, pe care 'l voi plăti cu viața.

Și Mișkin începu a merge fie care Dumnezeu la biserică.

Pentru ce?

El aștepta, ca să întâlnească acolo pe directorul Copnin, care de la o vreme se ferește de arestanții politici, și nu mai vizitează coridorul lor. E zi de serbătoare. Mișkin e la biserică, el așteaptă. Și pentru astă dată nu în zadar. Directorul temniței e în plină uniformă la paradă, cu decorații pe piept intră în biserică. El ascultă serviciul divin, 'și face mereu cruce, se închină—fără a pricepe măcar că stă înaintea icoanei aceluia, care a fost arestat, legat, bătut și chinuit pentru că a cutezat să

zică, adresându-se către cei fericiți și cei puternici: «Vai vouă celor ce sunteți sătui, că veți flămânzi; vai bogaților, că ați primit răsplata deja,» iar adresându-se către cei prizonieri a zis: *«fericiți veți fi când oamenii vă vor urî și când vă vor prizoni, și vă vor batjocori și vor scoate numele vostru ca rău. Bucurați-vă într-acea zi, că iacă plata voastră mare este în ceruri!»*

Înainte de rectiniei pentru sănătatea familiei imperiale, sluga credincioasă a despotului se apropie cu evlavie pentru a săruta crucea celui restignit. Imediat dupe dânsul merge Mișkin.

Directorul sărută crucea și se întoarce drept spre arestant; acesta 'l privește în albușul ochilor și... 'i aplică o palmă, care răsună în biserică.

— Mișelule, cum cutezi tu a mai săruta crucea! zice Mișkin.

Directorul rămâne o clipă ca tresnit, apoi ridică bastonul, și în biserică începe a lovi pe arestant peste cap. Sângele țîșnește, omul cade jos. Dar furia sêlbatică la vederea sângelui turbează, el se aruncă asupra victimei sale, o calcă în picioare și din gura sa spurcată iasă înjurie cele mai grosolane.

Și aceasta în biserică, alături cu preotul care ține în mână crucea.

Muscalii sunt pravoslavnici — dar n’au avut nici o dată și n’au nici acum, aceea stimă profundă pentru religie, care caracterizează cele-lalte popoare creștine. Creștinismul rusului e cu desevărsire superficial. Dumnezeuul seu e un ce concret, real.

De aceia tocmai, în Rusia sunt mii de moaște sfinte, de icoane făcătoare de minuni, de aceia rușii cred că Țarul lor e în adevăr represintant al lui Dumnezeu pe pământ.

Acoperit de sânge, fără conștiință Mișkin e tîrit din biserică afară în curte; aci după porunca directorului ’i se pun fiare la picioare, apoi nenorocitul e aruncat în carceră.

Luând hotărîrea de a da o palmă directorului temniței, Mișkin avea în vedere că va fi dat imediat în judecată, și că—de sigur—va fi condamnat la moarte. Calculele sale, pentru astă dată, cel puțin, nu s’au realizat. Guvernul a ordonat ca Mișkin să fie trecut drept un nebun, și să fie transferat din acea temniță în fortăreața de la Schluselburg.

Restul biografiei acestui valoros luptător pentru libertatea poporului rus, cetitorul îl cunoaște deja.

Guvernul deșertă în fine temnița de lângă Charcof de arestanții politici înnebuniți ; dupe Bocearoff, a dispărut de acolo Plotnicoff, apoi nenorocitul meu amic Donetsky, apoi Mișkin. Cei rămași, credeau că tovarășii lor de sigur au fost în fine transportați în Siberia, iar groasnica Siberie în iadul lor li se înfățișa ca un fel de El-do-rado, pentru sufletele lor chinuite în închisorile celulare.

A trecut vara, a venit iarăși toamna cu ploile sale, cu cerul său posomorât, cu nopțile de toamnă, când spre dimineată începe a cădea o brumă deasă. Tusa lui Dia-coff deveni mai tare. Bietul bolnav nu mai avea forțe de a ieși la plimbare. Numai când soarele se ridică, și începe a încălzi pământul umed, doi arestanți ordinari scot pe sub-soară pe nenorocit și 'l așază afară pe o laviță, unde el șade înghemuit, cu privirile sale stinse privind în spațiu.

E noapte. Ploaiă mărunț, și arestanții de prin chilile lor ascultă în tăcerea nopții cum cad picăturile de ploaie peste geamurile ferestrei, cum suflă vîntul, urlând în coșurile temniței. Dar iată se aude un plâns sfișiiitor.

— Cine plînge, acolo ? întrebă pe temnicerul de serviciu un arestant.

— Diacoff! răspunde acesta.

— De ce plânge?

— D'apoî, ştiu eu!

— De ce nu 'l întrebî? Fie-ţi soarta blestemată, nu eşti şi tu om ca să ai puţină îndurare pentru un om ca tine!

Temnicerul simte un fel de remuşcare de conştiinţă, el se apropie de uşa chiliei lui Diacoff, şi 'l întreabă ce are.

Bolnavul şade pe pat, mânilor sale uscate sunt neputincioase pentru a 'l servi. El vrea să beie apă, 'i aci, lângă dînsul, dar vai, bolnavul n'are putere să întindă mâna, pentru a lua cana.—Şi nimeni lângă dînsul..... nimeni. În adăstarea morţii—el plânge, plânge amar, şi lacrimile curg şiroae pe obrajii săi uscaţi.

A! aceste singure lacrimi a victimei nenorocite — în curînd, foarte în curînd le va plăti tiranul cu sângele său. Şi sângele său se va închiega, dar lacrimile lui Diacoff nu se vor usca, căci fie-care din aceste lacrimi va striga: răsbunare!

A două zi, vecinul muribundului, arestantul politic Svîticî, scrisese următoarea petiţiune către directorul temniţei:

Domnule Director,

Zilele lui Diacoff sunt numărate. În curînd el va deşerta chilă sa, dar la patul său de moarte, dînsul n'are pe nimeni, ca să l îngrijească. E greu de a muri în floarea vi-

eței, dai e și mai greu de a muri în celula solitaia a unui ocaș. Dacă mai arde o singura scintee în sufletul vostru, apoi în numele acestei schinte sfinte, permiteți-mi ca să îngrijese eu pe nenorocitul meu tovarăș în ultimelo zile ale vieții sale.

V. Svitiță.

La această scrisoare Svitiță n'a primit nici un răspuns. Din altă parte însă, directorul, se vede că simțind și el ceva în sufletul său de calău, porunci ca în chilia lui Diacoff să fie adus ca îngrijitor al bolnavului un arestant ordinar. Și în adevăr, a două noapte chiar un arestant moșneag, încărunțit în temnițe, deveni îngrijitorul muribundului.

Noaptea aceasta a fost liniștită. În coridorul temniței sforăia temnicerul de pază, adormise și bătrânul arestant lângă patul muribundului. În gemulețele ferestruelor bătea monoton ploaia de toamnă. De o dată parcă atins de curentul electric se ridică în picioare moșneagul.

Ce să fie? Ce s'a întâmplat?

Privirea lui cade peste bolnav, și bătrânul vede că Diacoff a murit.... Cu mâna tremurândă moșneagul 'și face cruce și se apropie de pat.... da, a murit! Degetele sale grosolane apasă ploapele, și ele se închid peste ochii cari nu mai văd.

Dupe aceasta bătrânul se așază iară-și pe scăunașul seu de lemn, apoi aruncă o

privire pătruzătoare spre uşe. Instinctele rele, rezultatul unei vieţi, s'au desceptat în sufletul bătrânului criminal... El se scoală de pe scăunaşul său şi pe furiş se apropie de cadavrul arestantului politic; acum mâinile sale scotocesc pe sub pernă, sub plapoma, în buzunarul halatului—nimic. Arestantul n'are parale..... şi de unde să fi avut?! Moşneagul nu se încrede, şi desvăleşte cămaşa de pe pieptul cadavrului—o iconiţă de argint, binecuvântarea mamei răpausatului, străluceşte atârnată la gât. Bătrânul criminal se teme de sacrilegiu... dar, el rupe de pe gâtul cadavrului acest scump odor, şi 'l ascunde în buzunar. Asemenea tot în buzunar ascunde dânsul şi trei patru bucăţi de zahăr, pe cari le găseşte pe mescioară.

În acest moment prin gemuleţul de la uşe priveşte înlăuntru temnicerul.

— Ce e acolo? întreabă dânsul.

— Arestantul politic a murit! răspunde bătrânul.

— Dumnezeu să 'l ierte!.. Rămâi acolo, până dimineaţă nu 'l vom scoate afară.

A doua zi dimineaţa directorul vizită chila lui Svîticî.

— Am primit petiţiunea, zise el.

— Atunci, poate că 'mă veți permite ca să îngrijesc de Diacoff?

— Asta nu o pot face... dar

— Dacă nu puteți, apoi cel puțin avizați pe guvernator despre starea lui.

— E de prisos, pentru că Diacoff a murit astă noapte.

Pentru a nu răspunde lui Svîticî, directorul așteptase moartea lui Diacoff, pe care anunțându-i-o, a crezut că se răsbună în contra lui Svîticî, pentru modul cum a fost scrisă petițiunea lui.

XIX

T E R O R I Ș T I I

Ieșind din iadul închisorei celulare, condamnații politici, adică aceia dintre ei cari n'au înebunit sau n'au perit de oftică sau alte boale, sunt expediați în ocnele Siberiei, și mai cu seamă în minele închisoarei de la Kara. Acolo îi aștepta moartea sigură, căci acolo totul e combinat în așa mod, în cât organismul cel mai puternic se va sdrobi de împrejurările imposibile pentru traiul omului.

Până vor sosi condamnații politici la destinație, lunga cale spre ocnele Siberiei va fi sămănată cu cadavrele lor. O cale de 8000 kilometre; în lanțuri e fie-care, făcând pe zi câte 25 de kilometre. Acești

nenorociți vor face lungul lor drum în curgere de luni întregi, pășind prin noroi, trecând valuri, prin apă până la brâu, sub ploaie și ninsoare, dormind în drum în niște temnițe umede, murdare, abia hrăniți, abia îmbrăcați, tifosul, febra tifoidă, catarul de stomach și de căile respiratoare—în curând vor decima șirurile lungi ale victimelor despotismului muscălesc.

Și suspinele acestor victime, lacrimele lor—din fundul ocnelor, din chiliile solitare ale temnițelor, din pustietățile țerei Iacuşilor, vor striga răsbunare !

Și la acest strigăt vor răspunde tovarășii celor căzuți.

Precum a văzut deja cetitorul, mișcarea socialistă s'a început în imperiul rus cu propaganda liniștită și loială a ideilor umanitare. Incepând la 1872, imediat după conspirațiunea Neciaeff, această mișcare purcedând din Zurich a trecut la Petersburg, și de acolo s'a revărsat peste imperiul întreg.

Îmbrăcați în suman țărănesc, cu toiașul în mână, cu desagi plini de cărți pentru popor pe umeri, tineri și tinere, proseliți ai socialismului apusean au mers în popor pentru a 'l lumina și a 'l chema să se ridice în contra impilatorilor săi. Miș-

carea aceasta «în popor» creștea mereu, și pe la 1874 a îmbrățișat imperiul întreg.

Guvernul muscălesc speriat de ea s'a năpustit asupra propagandiștilor utopiști a iubirei și frățirei cu toată rigoarea legilor sale draconiene. În curând toate temnițele statului s'au umplut cu propagandiști.

Perzînd terenul prin sate, din cauza persecuțiunilor guvernului, propagandiștii se întorc în orașe, unde urmează propaganda lor printre muncitorime, dar în curând și aci ocârmuirea îi arestează, și propaganda se închide.

Aceia din socialiști, cari au rămas în libertate vîd neputința de a urma cu propaganda, din altă parte din fundul temnițelor le vin mereu știrile cele mai groasnice. Guvernul despotic, de frica socialiștilor pacinici, și-a pierdut capul — el chinu-este, ucide pe cei arestați.

Să meargă înainte pe calea unei propagande pacinice a ideilor? Era cu neputință; să îndurî cu supunere chinurile și persecuțiunile din partea guvernului, era peste firea omului.

Era firesc, era logic, să arăți acestui guvern semi-sălbatic, că cei cari știu *iubi*, știu de asemenea și să *urască*!

Și iată că în ziua de 24 Ianuarie 1878, un glonț a isbit drept în piept pe prefectul poliției din Petersburg, generalul Treppoff. Acest glonte de revolver a fost un avis prealabil guvernului despotic.

Din acest moment s'a produs o mișcare în sinul partidului nihilist. Fruntașii partidului se convinseseră, că este absolut cu neputință de a lucra pe o cale pacinică într'un stat absolutist, că înainte de a se deda activității puraminte culturale în sinul poporului, e necesar să revendici cel puțin drepturile constituționale.

Dar a nădăjdi că un autocrat va da de bună voie *Constituțiunea* — e o copilărie. Trebuie deci să silești pe despot să abdice de prerogativele puterei absolutiste.

O dată această convingere pătrunsă în conștiința fruntașilor, ea a fost în curând împărtășită de partidul întreg.

Propaganda socialistă în popor a fost desființată, răspândirea cărților în popor prin pătura cultă a societății a încetat; toate eforturile partidului s'au îndreptat asupra unui singur punct—asupra ocârmuirii.

Organizațiunea federalistă a grupurilor s'a topit încetul cu încetul, pentru a forma

un partid monolit, menit a da piept cu organizațiunea centralistă a statului.

În vârful imperiului rusesc stă Țarul

În vârful partidului nihilist s'a pus un
Comitet executiv.

Țarul e absolut, și Comitetul executiv va fi absolut.

Țarul condamnă la moarte, și Comitetul executiv va condamna la moarte.

Care pe care?

Și iată, ca printr'o mișcare a baghetei miraculoase, apar pe câmpul de luptă niște figuri sombre, înzestrate cu o energie și cu un caracter fără seamăn în istorie. Acești oameni execută hotărârea comitetului executiv—apoi dispar de pe scenă.

Guvernul vede cu oroare cum cad, loviți ziua 'namiază mare, în mijlocul orașului, pe stradele cele mai frecventate, fruntașii săi: în Petersburg moare, lovit de un pumnal drept în inimă, amicul Țarului, general șef al gendarmilor imperiului, Mezentzeff, pentru că a îndrăsnit să desbrace până la pele pe două fete arestate; la Charcoff, cade mort prințul Krapotkin, guvernatorul general, pentru că a ordonat să fie chinuiți condamnații politici în temnița celulară, la Charcoff, cade ucis generalul Heiking, pentru că a torturat pe arestanții po-

litici, la Odesa moare ucis generalul Strelnicoff, pentru că a batjocorit pe niște femei arestate, moare Nikonoff, Reinștein, mor o droaie de spioni...

Ca răspuns la aceste acte de răsbunare, Țarul proclamă stare de asediu și dă puteri discreționare guvernatorilor. De la un capăt al imperiului până la altul se înalță spânzurătorile.

-- Moarte pentru moarte! proclamă din partea sa comitetul executiv — și condamnă la moarte pe Țar.

În ziua de 2 Aprilie 1877 Solovieff trage cinci focuri în contra autocratului, și nu-l nimerește.

La 5 Februarie sare în aer palatul de iarnă, ucizând 10 păzitori și rănind 53 alți oameni, dar Țarul rămâne neatins.

În fine, în ziua groasnică de 1 Martie 1881 autocratul cade sfîșieat de o bombă.

Aceste acte de răsbunare au consumat forțele partidului, tot ce a fost în sînul său mai fanatic — a perit.

Și astăzi în vastul imperiu al Țarilor domnește o tăcere de mormînt, o liniște lugubră, semnul unei fortune viitoare.

XX

PLECAREA MEA DIN GENEVA PROPAGANDA IN ARMATA RUSEASCĂ

În curent cu tot ce se petrecea în Rusia, eu unul cu tovarășii mei vedeam bine că propaganda prin scris trebuie să înceteze, ne mai având factori pentru răspîndirea cărților revoluționare. A scrie și a tipări pentru publicul voiajer prin Europa, a răspîndi cărți și broșuri printre rușii cari petrec pe la băi și la Paris — era o ocupație care nu 'mî surîdea de loc.

Mă hotărîi dar să mă retrag din mișcarea revoluționară din imperiul rus și să mă stabilesc în Patria-mumă, sacrificînd restul vieței mele copiilor, căci eram căsătorit.

Lăsaî tovarăşilor din Geneva tipografia şi mă pregătiî de plecare. În ajunul plecării însă avui o convorbire cu stimatul meu amic, reposatul Mihail Dragomanow.

În această convorbire dînsul vroia să mă convingă că fac rău de părăsesc mişcarea, că fără mine va înceta «Obşcina» şi tipografia va trece în mâinile grupărilor centraliste, adică a rusofililor, că terorismul nu va putea dura lung, şi iară-şi va fi necesitate de a scrie şi tipări pentru luminarea popoarelor subjugate de Rusia. Dînsul avea dreptate, dar dreptatea ce o avea privea direct pe Ruteni, pentru cari lucra el. În adevăr, Dragomanow deşteptă un curent puternic de naţionalitate prin poporul rutean atît în imperiul moscovit cît şi în Austria, opera sa roditoare a dat deja fructe, şi un curent naţionalist îmbrăţişează pătura cultă a acestui valoros popor slav. Dar eu, basarabean, ce rol mai aveam în toate astea? Şi apoi, gîndindu-mă bine la starea desperată a lucrurilor în Basarabia, evenimentele din Orient, mă atrăgeau. Rebelul era în toiul său, 300,000 de ruşi ocupau România, graniţa de la Prut aproape nu exista, iar eu aveam la dispoziţia mea mii de kilograme de cărţi şi broşuri revoluţionare.

Speranța de a putea răspândi aceste mor-mane de cărți în rândurile armatei, de a putea să le strecur în Basarabia—mă tentase așa de mult, în cât hotărîrea mea deveni nestrămutată.

Consimții însă să ajut pe Dragomanow în transportarea cărților rutenești atât la Lemberg, cât și în Ucraina muscălescă, asemenea luaî asupra mea și o însărcinare foarte delicată pentru amicii săi din Lemberg.

Pentru a putea trece însă nesupărat imperiul austriac cu cuferele pline de cărți rutene, îmi trebuia pașaport și alte hârtii. Mulțumită unui prieten al lui Dragomanow că pătai un pașaport legal pe numele baronului von-Witte, actualul ministru de finan-cie în Rusia; asemenea tot pe numele acesta am mai priimit și un bilet de cl I de liber-percurs pe toate căile ferate ale Europei. Baronul von-Witte, p'atunci era un simplu Director al căilor ferate din sudul Rusiei, și hârțiile sale au fost date de dînsul unui prieten al său, pentru a duce pe o doamnă în străinătate. Prietenul său fiind un amic al lui Dragomanow, mi le dete mie.

Așa dar luaî rămas bun de la amicii mei și plecai singur, fără familie, avînd ca bagagiu niște cufere mari și grele, pli-

ne cu cărți. În Bavaria observ că biletul meu de drum de fer produce oare-care impresie asupra impiegaților căilor ferate. Titlurile mele de pe bilet făceau pe șefii de tren să mă salute cu mare ceremonie.

La München, directorul căilor ferate, aflând că în tren se află baronul von-Witte, veni să 'mă strângă mâna. La Viena și mai bocană: Directorul *Staats-bahn-ului* mă pofti în apartamentul său, și se întreținu cu mine despre noua cale ferată spre Sevastopol, care se construia p'atunci.

Nu știu ce impresie am făcut asupra acestor domni, dar surîdeam când mă gândeam numai, că marele demnitar rus n'are în bagagiul său alt ceva de cât cărți, și cărți revoluționare.

Mulțumită biletului meu de cale ferată pe întregul meu drum nicăiri n'am întîmpinat absolut nici o pedică, ceia ce demonstra că plecarea mea din Geneva a fost bine mascată, așa că spionișii ruși de acolo n'au descoperit disparițiunea mea bruscă.

Ajungând la Lemberg, îndeplinii comisiunea perfect, apoi ușurat de două cufere mari și patru colete, plecai din Cernăuți spre Suceava. Aci nu 'mă mai venea să mă presint la graniță în calitate de șef al

căilor ferate din sudul Rusiei, și arătaî un alt pasaport pe numele unui caucazian Ay-wazow. Cu ajutorul acestui pașaport în toată regula trecui granița, însă fără cărți, căci le expediasem cu mare viteză la Iași.

La Iași, întâiul lucru care 'mî băt看 la ochi și făcu asupra mea o impresie dure-roasă, au fost geandarmii ruși de pe la gară. Inima mea de român basarabean se strânsese de durere, vîzînd p'acești militari călcînd pămîntul sfînt al Romîniei.

Biată țară ! Dușmanul ei secular, inamicul ei cel mai redutabil, care de secolî sub masca unui amic o pîndește pentru a o înghiți, era acum în inima țerei, ca a-
liat, ca tovarăș pe cîmpul de luptă !

La Iași descinsei direct la Eugen Lupu, pe care 'l însărcinasem cu scoaterea cărților de la vamă.

Abia sosiî, și aflai deja lucruri triste. Unîi din tovarăsiî mei, basarabenî stabiliți la Iași, de frica rușilor, cari au intrat în țară, se speriaseră în așa mod, în cît au crezut de cuviință să îngroape în pămînt sutimi de kilograme de cărți, trimise de mine din Elveția. Unul din acești basarabenî, d. V — a mers cu frica în sîn pînă acolo, în cît nu s'a mulțumit de a îngropa în via sea cărțile mele, ci a mai turnat și

apă peste ele, ca să putrezească mai iute. Aflând despre această barbarie adevărat muscălească, am mers imediat de am desgropat cărțile și le am scos la lumina soarelui. Apoi, după ce le uscasem bine, am împachetat totul, expediându-l post-restant la Galați, ca de acolo să treacă prin Reni în Basarabia.

După câte-va zile de ședere la Iași plecai direct spre București, pentru a mă întâlni acolo cu doctorul Zubcu-Codreanu

Pe amicul meu l găsii instalat într'o mică odăiță din strada Teilor, închiriată la căpitanul Groază. Mă oprii la dînsul, pentru că 'mi era incomod să descind la vr'un otel.

Peste câte-va zile sosiră din Iași și coletele mele cu cărți. Pentru a nu atrage atențiunea poliției rusești asupra noastră, hotărîrăm *primo* de a nu merge în persoană la gară pentru a le scoate, *secundo* de a nu le transporta la domiciliul nostru.

În această privință ne a scos din încurcătură răposatul doctor C. Stanceanu, care p'atunci era intern la spitalul de copii din strada Deaconeselor, pe unde acum se află ministerul de instrucție. D. C. Stanceanu s'a dus la gară, a scos coletele și le a transportat la spital, unde le a descărcat

în odaia sa, cu prealabila învoire a șefului său, răposatul d-ru Sergiu.

Așa dar, lucrurile au mers până acum de minune — aveam un ajutor ne bănuît de poliția muscălească, aveam și un depou sigur. Restul a mers și mai perfect. Peste două-trei zile inundasem cu cărțile revoluționare librăriile din capitală și din provincie; — ofițerii ruși avizî de a pune mâna pe fructul oprit năvăliră asupra acestei mărfi cu așa furie, în cât două-trei săptămâni au cumpărat de la Graeve & Sölozi etc. absolut tot ce am depus p'acolo. Această isbândă mă încurcase întru cât-va; depoul meu se topea vădit, și 'mî era ciudă că nu m'am aprovisionat mai bine. Din încurcătură însă m'a scos Dragomanow, care, calculând bine că coletele luate cu mine în curînd se vor epuiza, 'mî espediase imediat ce a priimit știrea despre sosirea mea fără accidente în Romania, peste 800 chilograme de cărți.

Între cărțile și broșurile ce am priimit peste câte-va zile, găsiî și niște esemplare a broșurei lui Dragomanow: *Les turcs du dedans et du dehors*.*) O broșură de ac-

*) Broșura aceasta a fost citată la 1878 de către d. Athanasiade în scrierea sa «*La Bassarabie*.» Mă cred dator să mulțumesc aci autorului acelei broșuri, care pentru noi români din Bassarabia a fost pe aceste timpuri negre, o

tualitate, care s'a cumparat ca pâinea caldă în mii de exemplare de către ruși ce mișueau prin România.

În această broșură Dragomanow adresaându-se Rusiei, care se fălea că luptă pentru desrobirea popoarelor slave de sub jugul turcesc, zice :

«Înainte de a ne gândi la alții, să ne liberăm noi înșine de principii, de practica și constituțiile turcești, precum și de guvernul *à la turque*, care există la noi.» Apoi mai departe:

«Ceia ce ne revoltă la turci, există în tocmai și la noi în Rusia: avem mizeria cumplită a poporului, datorită birurilor apăsătoare, datorită unui sistem de imposte, care face să se stoarcă dela țeran toate cheltuelile statului. Țăranul din Rusia e un adevărat *raia*; avem arbitragiul înspăimântător al agenților puterii, absența completă a garanțiilor pentru siguranța și libertatea individuală; dar mai avem și un ce, pe care Turcia nu 'l are — *intoleranța religioasă și națională*. Aceste rele sunt așa de vechi la noi și noi ne am obișnuit așa cu ele, în cât le privim deja cu o nesimțire completă, și nu

mângaiere meritată. Loviți la inima de d. N. Kretulescu, pe rana ce ne a făcut acest vlăstar al boierimei noastre pamîntene, ne-a pus balzam d. Athanasiade, luându-ne apărarea.

«ne mai turburăm de loc. Când s'au pro-
«dus mișcările în Herzegovina, fiind pro-
«vocate din motive agrare, tocmai atunci
«am avut și noi în diferite părți ale impe-
«riului niște disordine agrare. Districtul
«Cigirin, de pildă, a fost despopulat și schim-
«bat într'o pustietate de armată rusă; a-
«celași lucru s'a întâmplat în guvernămin-
«tele Voronej, Cernigov etc. Aceste disor-
«dine agrare de atunci, s'au mai repetat
«în alte părți, producând o adevărată foa-
«mete. Apoi, în ultimii ani mi și mi de
«persoane au fost închise în cazemate uci-
«gătoare, mi de persoane au fost exilate
«pe cale administrativă, condamnări bar-
«bare s'au pronunțat într'o serie lungă de
«processe politice. O tânără fată de 17 ani,
«o copilă, a fost condamnată la muncă sil-
«nică în ocne, pentru o broșură socialistă,
«care circulă cu miile de exemplare în Eu-
«ropa, fără a înspăimânta pe cine-va. În fă-
«gașul cruciadei noastre în contra Turcilor
«și a Maghiarilor, avertismente curgeau și-
«roae asupra presei, cinci ziare au fost sus-
«pendate și mai multe suprimate—și vai, d.
«Gorciacoff afirma p'atunci că în Rusia
«presa e liberă. În momentul când am ple-
«cat pentru a mântui pe slavi, limba po-
«lonă era interzisă în Polonia; tipărirea

«cărților în limba ruteană oprită, limba ro-
«mână în Basarabia interzisă,—nici o carte
«în această limbă n'are voie să treacă gra-
«nița; era chiar oprit de a cita în lucră-
«rile istorice textul documentelor în această
«limbă; ba chiar cântecele în limba ruteană
«fură interzise. Schismaticii în zadar așteaptă
«libertatea conștiinței, proseliții lor zac în
«temnițele statului. Dăunezii o lege nouă a
«fost proclamată pentru a întări guverna-
«mentele din provincie, acea lege infamă
«pune la discreția guvernorilor libertatea,
«cinstea și averea oamenilor. În fine, pro-
«babil pentru a răspunde musulmanilor din
«Balcani, s'a interzis fetelor musulmane de
«a deveni profesoare.....

«Intr'un cuvânt, un stat în care sub for-
«ma autocrației domnește un arbitragiu ad-
«ministrativ înspăimântător, unde privilegiile
«de clasă există chiar în sistemul imposi-
«telor, unde domnește sistema de rusifi-
«carea silită a tot ce nu e rus, unde bise-
«rica se sprijinește pe knut, vergi și ba-
«ionete, unde nu există nici urmă de liber-
«tate individuală — un asemenea stat nu
«poate să susție cauza sfânta a libertății
«popoarelor slave din Turcia.

«.....Influența unui asemenea stat asupra
«slaviloriberați de sub jugul turc nu poate

«să fie de cât funestă, și nu va produce
«printre sârbî și bulgarî etc. de cât o ură,
«care lesne va îmbrățișa nu numai guver-
«nul rus dar și întreaga națiunea rusă.»

Am citat aceste cuvinte dintr'o broșură
a lui Dragomanow înadins, pentru a arăta
cetitorului cât de prevăzători am fost noi,
refugiații politici, cât de bine am prevăzut
că cu «ură» în contra națiunei ruse se va
isprăvi fătarnica emancipare a bulgarilor
de sub jugul otoman, făptuită de Țarul
muscălesc. Ce e drept, pentru a prevedea
aceste lucruri — a fost cât se poate de u-
șor, căci fie-care din noi, refugiații politici
din Rusia, cunoșteam bine istoria impe-
riului rus, cunoșteam perfect caracterul fa-
miliei Romanoff (sau mai exact zis a fami-
liei Schleswig-Holstein), cunoșteam în fine
factorul politic al Rusiei moderne — socie-
tatea rusă. Despre această societate broșura
lui Dragomanow *Les turcs du dedans et
du dehors* ne dă următoarea caracteristi-
că imagine fidelă :

«Societatea rusă, educată de un aseme-
«nea guvern, nu prețuește mai mult de cât
«dînsul, și despre dînsa 'și poate face orî-
«cine o părere exactă după voluntarii noș-
«tri, cari au plecat în Serbia, pentru a
«susține cauza sârbilor în resboiul cu tur-

«cii. S'a iertat acestor voluntari beția lor
«oribilă, li s'a iertat iregularitatea, lipsa de
«scrupule în cestiuni bănești, dar mai era
«și alt ceva. Majoritatea acestor voluntari
«era din ofițeri, formați la Caucaz într'o
«școală de arbitragiu și de violență fără
«seamăn, formați în Polonia, și așa mai
«departe. De aceia tocmai în curgerea câ-
«tor-va luni cât a durat resboiul sârb, s'a
«desfășurat de-a lungul Dunărei albastre,
«a Savei și a Moravei, un sistem monu-
«mental de pălmuială și de sfărâmarea mă-
«selelor. Lumea întreagă — soldații și țē-
«ranii, studenții universitari, profesorii de
«colegiu, sârbi și bulgari, au fost supuși
«acestui procedeu de civilizare muscălesc.

«Cu ajutorul pumnului ofițerii ruși *)
«au crezut necesar să învețe pe slavii arta
«militară; și nu numai acești ofițeri, dar
«și ziariștii ruși, cari au plecat în Serbia,
«n'au bănuț măcar că sârbii și chiar bul-
«garii, au conservat sub jugul otoman un
«simțimēt de libertate, inviolabilitate și

*) Ofițerii noștri maimuțând pe ofițerii ruși sunt aseme-
nea de paierē că fără bataie nu se poate în armată. Pă-
rere odioasă și care înjosește arta militară, de alt-fel ea
e și gresită, căci în armata elvețiană, germană și englesă
nu se bato, iar noi, Români, am fi mândri de a ajunge la
progresul acestor armate. Părerea mea este, că cu cât ofi-
țerimea unei țări e mai incultă, cu atât și bătaia mai bru-
tala domnește în armată.

«demnitate individuală mult mai vie, de
«cât posedăm noi aceștia, cari ne am obi-
«cînit cu despotismul nostru, cu poliția
«noastră și cu cinovnicia noastră. Acești
«ofițeri și jurnaliști ruși n'au priceput că
«în Turcia, mulțumită stărei primitive a
«tiraniei musulmane, s'a păstrat mult mai
«multă egalitate civică și libertate indivi-
«duală de cât la noi în Rusia, și că mai
«cu seamă în Serbia, unde o generațiune
«întreagă a fost deja educată sub regimul
«libertăților Constituționale, un asemenea
«sistem de sfărâmarea fălcilor era imposibil.
«Serbi și Bulgarii n'au putut prin urmare
«să vadă în voluntarii noștri, în așa ziși
«lor liberatori, de cât pe *bași-buzucii ruși*.
«Și ce să mai zicem, după aceasta, des-
«pre acei scriitori și oamenii de stat ai
«Rusiei, cari vorbesc acum de liberarea
«altor slavi—slavilor din Austria, slavilor
«din Ungaria, slavilor din Prusia și chiar
«din România? Până va exista regimul tur-
«cesc la noi, este ridicol de a se deschide
«măcar gura pentru a cere liberarea fra-
«ților slavi, cari locuiesc în Austria, Ger-
«mania și România. Slovacele, oprimate de
«Maghiari, ba chiar și jidanul din Româ-
«nia, se bucură de mai mare libertate nu
«numai individuală, ci și națională, de cât

«rusul în Rusia; nu mai vorbesc de polonezi, ucrainenii, moldovenii și caucazienii, «dacă nu posedă aceste lucruri chiar membrii rasei dominatoare. Locuitorul Moscovei, care nu poate face un pas fără permisiunea poliției, un reprezentant al presei ruse, a presei patriotice muscălești chiar— «după un semn al celui de pe urmă agent polițienesc, adese ori dispare cu patriotismul său, cu averea sa, cu întreaga sa muncă, fără ca rudele lui să poată afla ceva despre dânsul.»

Broșura aceasta, o repet, a fost respinsă de mine în mii de exemplare prin ofițerimea rusă, asemenea mult s'a citit ziarul «*Obșcina*», broșurile și cărțile revoluționare, aduse din Geneva. Adese ori am fost martor ocular, cum la Graeve în librărie se înghesuia lumea militară, pentru a cumpăra cărțile depuse acolo. Computurile mele cu librarii se urcă în câte-va săptămâni la suma de peste câte-va mii de lei, cu toate c'am lăsat librarilor un rabat de 50 %.

Această aviditate a muscalilor de a se adăpa la izvorul cuvîntului tipărit liber de orîce cenzură, în curînd a atras asupra sa atențiunea geandarmeriei muscălești.

Generalul Drenteln interveni pe lângă

guvernul român, cerând ca să se interzică librarilor de a vinde cărți rusești, oprite de censura rusească *) La această cerere a șefului militar rusesc din București, guvernul liberal a răspuns că nu poate interzice nimic, de oare ce după constituțiune cuvîntul tipărit e liber în România, dar că autoritatea rusă poate lesne să ordone supușilor săi de a nu cumpără cărți interzise.

Sfatul politicos și sarcastic al guvernului nostru a fost primit de generalul Drenteln, și un ordin a fost dat ofițerilor de a nu intra măcar prin librăriile unde se vînd cărți ruse oprite.

Lucru firesc, că de la data aparițiunei acestui raport, vînzarea cărților a slăbit. Regretam mult această împrejurare, dar misiunea mea nu se mărginea p'atunci numai la organizarea vînzărei prin librări a cărților revoluționare.

În armata rusească eu și amicii mei

*) Aceasta s'a întîmplat în luna August 1878 Și când mă gândesc ca p'atunci aveam resboiul, că în țara noastră mișua o armată străna de peste 300 000 oameni, iar acum, în anul 1895 un substitut Tufescu, din ordinul unui prefect Gr. Sturza, a putut face perchiziție la un cetățean din Tulcea și 'i a sefestrat niște cărți ca scrierea lui Kennan—pe motivul că această carte e oprită de censura muscălească! Ce rușine, ce infamie! Inima mea de român se revoltă când mă gândesc la o ast-fel de lipsă a demnităței naționale. Și se zice c'acest Tufescu e încă om tînăr!

aveam mulți prietenî, mai cu seamă în corpul medical aveam chiar tovarășî de pe băncile Academiei medico-chirurgicale din Petersburg. Au trecut ani d'atunci și toți acești tovarășî erau acum doctorî militari, uniî avînd chiar grad de maior și de colonel.

M'am întîlnit cu acești tovarășî la București, la Iași, la Ploești. Întîlnirea a fost cît se poate de prietenească. Am vorbit de multe lucruri, și la urmă am convenit că, folosindu-se de situațiunea lor ei sunt datorî moralicește a mă ajuta în misiunea mea.

Și iată că cu ajutorul acestor tovarășî am început a răspîndi prin cercurile militare cărțile și broșurile mele.

În curînd am organizat niște transpoarte regulate de cărți în mîi de exemplare, în următorul mod : Crucea roșie avea p'atunci trenurile sale speciale, cari circulau între Petersburg, via Ungheni, și Giurgiu. Medicii crucei roșii 'mî aduceau în strada Teilor cuferile lor de lemn înguste și lungi, văpsite cu culoare neagră și avînd dintr'o parte crucea roșie reglementară. Aceste cuferere erau pline cu scame și bandaje — deșertam acest conținut sub pat, și umpleam cufererele cu cărți și broșuri. După această

operațiune cuferele ajungeau în Rusia, fără nici o revizie pe la vămi. Un lucru însă mă cam încurca : în curând odaia d-lui Zubcu-Codreanu se umplu cu o așa cantitate de scamă și bandaje, în cât siliți am fost să începem deșertarea ei.

În această privință ne-a ajutat mult reposatul C. Stanceanu. Cu ajutorul său și permisiunea d-rului Sergiu transportarăm vr'o două căruțe cu scamă la spitalul de copii, unde aceste obiecte intrară în usul spitalului.

În curând însă, lucru firesc, dintr'o parte din cauza unor greșeli făcute de noi, cari sub regimul constituțional perdusem îndemânăticia de a conspira și lucra în secret, din altă parte, din cauza tovarășilor noștri, ofițerii ruși și medicii militari—poliția ru-sească dă de urma noastră.

Prezența mea în România a fost prin urmare descoperită.

Și iată cum :

Intr'o zi mergând pe strada Colței mă întâlnii cu un grup de militari ruși; de o dată din acest grup se desparte un colonel burtoș și mă privește țintă. Era cu neputință ca să nu 'l bag de seamă; îl privesc, și de o dată burtoșul militar se repede la

mine cu brațele deschise, și mă îmbrățișează, strigând:

— Amice, tu aici?

Era d. X., tovarășul meu de școală. Il dojeni pentru manifestația prea publică a bucuriei sale, atrăgându-i atențiunea asupra grupului de militari, cari ne priveau.

Ne am dus împreună la dînsul acasă, unde găsi pe soția sa, care locuia pe timpul resboiului la București. Aceste vizite ale mele fură descoperite de colonelul de geandarm d. Nicolici.

Geandarmul mă pândise, și a descoperit în curînd locuința mea. Din acest moment eram înconjurat de spioni ruși, atît eu cît și răposatul meu amic Zubcu-Codreanu. Fi-rește însă, în curînd noi am băgat de seamă aceasta.

Trebuia să luăm măsuri urgente, trebuia mai cu seamă să deșertăm locuința de cărți, cari acum zăceau grămadă în odaia noastră. Și apoi nu era de glumit. Rușii aveau o stipulațiune cu guvernul român, prin care aveau dreptul de a judeca și a impușca pe orî-ce supus rus, găsit pe teritoriul român. Lucru logic, că propaganda revoluționară în rîndurile armatei pe timpul de resboi—era o culpă destul de gravă în fața tribunalelor militare, pentru a fi noi siguri de

pedeapsa cu moarte, în cazul când am cădea pe mâinile rușilor.

Acestea toate ne puseră pe gânduri.

În curând amicul nostru. Constantin Dobrogeanu, refugiat politic și dânsul, fu furat într'un mod mișelesc de poliția rusească la Galați—și dus la Petersburg *) Aceiași soartă ne aștepta și pe noi.

Sfătuindu-ne, că ce să facem, hotărâram a schimba domiciliul, dar era deja prea târziu. Venind acasă, am observat că casele noastre cu No. 17 din strada Teilor sunt înconjurată de niște civili, cari în hainele lor particulare aveau prea mult aier de a fi niște geandarmii ruși deghisați. Cu toate astea intrarăm în curte și ne închiserăm în odaia noastră.

Spre seară auzim că cine-va bate la ușă.

— Cine e acolo? întrebă d-rul Zubcu-Codreanu.

*) Într-o carte intitulată „*Expulsat din țară*”, care e deja scrisă, și pe care în curând voi da-o la tipar, voi vorbi pe larg despre amicul meu C. Dobrogeanu, despre viața sa de exilat, precum și despre peripețiile dureroase ale vieții mele până la recunoașterea mea de cetățean român în anul 1886. Voi povesti cum am fost expulsat din țară, pe temeiul cererii ambasadurii ruse baronul Stuart, pentru că am cutezat să scriu un articol în *Telegraful*, cu privire la Basarabia.

Voi povesti de asemenea despre machinațiile spionilor ruși, despre Jacobsohn, P. Bucovineanu, Miscenco și alții, precum și de atitudinea unei ziare române față cu mine și cu spionii ruși.

Acı şade farmacistul Codreanu? întrebă o voce.

— Sigur, că-i un spion! 'mî zise încet doctorul, şi deschise uşa, ca să vază. În acest moment tocmai, în coridor ieşi şi d-na Groza. Necunoscutul era un om gros, roşcat, cu ochi vioi şi pătrunzători.

— Am ceva să vă spuî, în secret, zise dînsul, adresându-se către doctor

— Dar pe cine căutaţi? 'l întrebă doctorul.

— Pe domnul farmacist Codreanu.

— Apoi nu sunt eu, căci eu sunt doctor Codreanu, iar nu farmacist.

— Nu face nimic, tocmai pe d-voastră vă caut

— Atunci intraţi în odaie!

— Pot să vă spuî şi aci?

— Ei bine, spuneţi ce aveţi de zis!

— D-nu Prefect al Capitalei Radu Mihaî vă pofteste la dînsul împreună cu tovarăşul d-v. d. Arbore. Eu sunt inspector de poliţie, mă numesc Nae Cristescu.

Am înţeles tot.

A nu merge la Prefect era cu neputinţă, dar şi a ieşi în stradă seara târziu, când ştiam că împrejurul caselor ne pândesce o droaie de spioni, asemenea era cât se poate de riscat. Hotărâsem să comunicăm

inspectorului poliției faptul, fără însă a vorbi deslușit.

— Nu se poate, să venim mâine la Prefect ?

— Vă așteaptă acum. Și apoi, am aci trăsura. Însă nu vom ieși pe din față, căci p'acolo stau spionii ruși, și trăsura ne așteaptă în dosul caselor, unde e porțița din strada Scaunelar.

În adevăr știam că există această porțiță, care însă a fost închisă și bătută cu cuie, de oare ce nu se întrebuinta.

— Dar porțița aceea e bătută cu cuie.

— Am deschis'o deja ! răspunse inspectorul de poliție.

Atunci vorbirăm franc cu trimisul Prefectului. Era vădit că poliția română era în cunoștință perfectă atât despre cine suntem, cât și despre faptul că suntem pândiți de spionii ruși.

— Mergem.

Și ieșirăm, urmați de d. N. Cristescu, prin porțița din dos. La o distanța de câțiva pași ne aștepta o trăsura de piață. Ne așezarăm și pornirăm... Ca precauțiune d. Cristescu porunci birjarului de a face un mare ocol, trecând mai multe strade, apoi ne oprirăm în strada Plevnei, în dosul pre-

fecturei de poliție, și intrând într'o curte, ieșirăm prin niște cotituri în curtea prefecturei. Aci ne aștepta Prefectul Radu-Mihai.

Introduși în cabinetul Prefectului, d. Radu-Mihai, pe care 'l văzusem pentru întâia oară, ne privi cu mare atențiune. Apoi adresându-se către mine, mă întrebă:

— D-v. sunteți Ralea-Arbure?

— Nu, d-le, răspunsei eu, am pașaport...

— E de prisos să tăgăduiți... Știu că aveți un pașaport pe numele de Aywazow, dar asemenea știu că sunteți Zamfir Arbore.

Și prefectul luă de pe masă un pachet gros de fotografii, și 'mă arătă o fotografie, a mea.

— Vezi, cât seamănă această fotografie cu d ta!... Și acest domn se numește Arbore! adăogă d. Radu-Mihai surizând, apoi continuă:

— Rușii cer extradarea d-v., adică a d tale și doctorului Codreanu. A vă extradă ar fi o rușine pentru noi; sunteți români, de aceia am să vă scap, dar trebuie ca imediat să părăsiți Capitala. Ați văzut că sunteți înconjurați de gendarmii ruși, și la toate gările sunt răspândite fotografiile d-v ;

mic mi-au trimis peste 90 de bucăți—ia d-le! și Prefectul 'mă arată pachetul cu fotografii...

Dacă veți fi prinși, vă vor împușca. Vă dăruiesc acest pachet cu fotografii, păstrându-mă numai una.

— Dar atunci cum voiți ca să părăsim Capitala, ne vor prinde imediat, zise doctorul Codreanu.

— M'am gândit la asta. Acum Cristescu, inspectorul meu, are să vă transporte d'aci, într'un loc, unde veți sta câte va zile, apoi am să vă pornesc spre Muntenia, pe unde nu sunt ruși. Acolo veți sta, până ce rușii se vor curăți din țară.

Am mulțumit Prefectului român, care ne scăpă de moarte sigură, și am rămas quasi-arestați la prefectura poliției. Noaptea, pe la unu, am fost transportați la spitalul de copii, unde d-ru Sergiu ne primi și ne instalează într'o cameră particulară. Am stat la acel spital vr'o cinci-șase zile, apoi tot noaptea am fost porniți la Chitila, unde am luat trenul spre Pitești. La gară d. N. Cristescu ne oferi, din partea Prefectului câte 200 lei la fie-care.

— Mulțumiți d-lui Prefect, am răspuns noi, *banii nu ne trebuiesc. căci avem.*

— Dar poate aveți puțin!

— Nu, avem destui bani!

D. Cristescu nu măi insistă, și luă de la noi rămas bun. Trenul porni spre Pitești...

XXI.

MOARTEA DOCTORULUI ZUBCU-CODREANU

În tren ne gândiam, încotro să mergem. La Curtea de Argeș aveam pe un prieten, d-rul Russel, refugiat politic ca și noi. Era firesc deci, să ne gândim la el.

— Eu plec la Curtea de Argeș! îmi zise în fine Zubcu-Codreanu.

Eu nu mă hotăream. Lăsasem familia la Ploești, într'o casă din strada Câmpina, unde se știa deja situațiunea mea. Nu puteam s'o las neîngrijită și părăsită la discreția spionilor ruși, cari foarte lesne puteau să descopere refugiul ei. De aceea tocmai, înainte de a pleca, mă sfătuisem cu răposatul doctor C. Stanceanu, și dânsul mi propusese ca să aleg de refugiu sa-

tul Bucova de lângă Ploești. Acolo era proprietar un amic al doctorului, d. C. A. Filitis. Trăind în casele proprietarului, aproape de Ploești, puteam la orî-ce moment să mă reped la familia mea. Această propunere 'mă conveni, și am rugat pe doctorul Stanceanu, să previe pe amicul său.

Pe drum spre Pitești luaî hotărîrea de a merge la Bucova. Împărtășii hotărîrea mea amicului meu de voiagiu. El nu mă sfătuia să plec îndărăt, dar la urma urmelor ajungând la Gherganî și vîzînd că sunt decis a mă întoarce, mă sfătui ca cel puțin să nu plec cu calea ferată, unde geandarmii ruși mă puteau aresta, ci via Tîrgoviște.

Așa am și făcut. Ne sărutarăm, ne luarăm rămas bun..... Vai, nu mă gîndeam p'atunci că nu ne vom mai întîlni nici o dată, că în curînd moartea crudă va răpi din sînul nostru pe iubitul meu amic, și că eu..... eu voi fi acela, care va avea să 'î scrie necrologul, pentru a vesti tinerețea din Basarabia, că cel mai bun, cel mai deștept și cel mai cinstit din fruntașii săi s'a stîns.....

La Gherganî luaî diligența, și plecai spre Tîrgoviște, unde am și sosit, iar a două zi am angajat o trăsură cu patru cai, pentru a mă duce la Bucova.

Noaptea târziu ajunsei în fine la locul de destinație; trecând prin Ploești n'am îndrăsnit să mă opresc, pentru a'mi vedea nevasta și copii. Mă temeam, că casa e supravegheată de spioni rusești, cea ce a și fost, și că prin urmare în loc de a liniști familia o voi neliniști și mai mult. Din altă parte, știam curagiul soției mele, care știindu-mă în primejdie, știa că dânsa singură rămâne pentru a crește copiii, în cazul vre-unei nenorociri ce mi s'ar întâmpla.

Așa dar plecai direct spre Bucova. În căsuțele proprietarului nu găsi pe stăpîn, care era la București, dar știrca despre sosirea mea venise deja și totul a fost gata pentru a mă adăposti.

Mulțumesc din suflet scumpului meu amic C. A. Filitis pentru ospitalitatea sa, îi mulțumesc pentru toate ce a făcut pentru mine, un refugiat prigonit, îi mulțumesc și mai mult, pentru că m'îmi a dovedit că totuși, dacă rari sunt oamenii de inimă ca domnia sa, în societatea cultă română, ei tot există, n'au dispărut de pe pământul sfînt al patriei mume. Am cunoscut mai apoi pe mulți din aceasta pătură socială de la noi, am cunoscut pe însuși marele democrat C. A. Rosetti, care în viața

sa a mâncat și el pânea amară a exilului—dar vai..... n'am găsit în ei inima de aur a lui C. A. Filitis! Isbânda, triumful i-a amețit, și din inima lor de democrați s'a secat isvorul sfinteî iubirî pentru cei go-niți și cei persecutați. De judecat—nu-i judec, constat numai faptul. Și apoi cine știe, dacă noi.ăștia, nihilisti, triumfând, n'am fi devenit la rëndul nostru egoiști? Omul e om, și.. *nihil humanum mihi alienum puto!*

Chiar a două zi a sosit la Bucova d. C. A. Filitis, și atunci am făcut cu el cunoștință. Ca om perfect educat, d-sa nici că 'mî-a arëtat măcar cãtã neplãcere face unui om o asemenea împrejurare. Din contrã. vëzëndu-më trist și cam abãtut, d-sa a înțeles cã sunt îngrijit de familie și singur 'mî-a propus sã plece și sã viziteze la Plo-ești pe soția mea și copiii mei.

Eram prea avid de a afla ceva despre familie, și m'am folosit, ca un om, egoist, de această propunere. Mai mult de cãt atât, 'i-am mărturisit lui C. A. Filitis cã am cufere cu cãrți revoluționare acasã, și më tem ca nu cum-va guvernul român sã fie silit sã consimtã ca sã se facã perchiziție la mine; de aceia 'l rog sã dispunã

că acele cărți cu cufere cu tot să fie ridicate d'acolo și ascunse la dînsul.

D. C. A. Filitis, fără măcar să 'l rog mult, a consimțit la toate; și mai mult de cât atât, a hotărît că dînsul în persoană va supraveghea transportarea cărților, ne voind a pune în această delicată afacere n cunoștință pe niște slugi de casă, cari în general sunt guralivi.

În aceiași zi, d-sa a plecat la Ploești, unde a vizitat familia mea și a ridicat cuferele cu cărțile, transportându-le la dînsul acasă. Îmi era rușine, văzînd cum dînsul cu mâinile sale delicate se sforța a da jos din trăsură niște cufere mari și grele, pline de cărți. Era prea mult, prea de tot abuzasem de inima sa nobilă.

Puțin după aceasta hotărisem de a mă muta pe furiș la Ploești, plănuiind de a sosi acasă noaptea, fără ca să fiu observat, apoi să trăiesc închis, fără a ieși din casă, așa ca nimeni din vicinî să nu știe macar despre existența mea.

Așa și făcuî. Prin intermediul d-torului C. Stanceanu știam tot ce se petrecea la București, am aflat că poliția română a dat de știrea autorităților rusești că ambii refugiați politici au dispărut din casa unde locuiau, că nu se știe unde au fugit. Spioniî ruși

supravegheau pe la gări, căutau prin strada Teilor, dar de urma noastră n'au mai putut da.

Eu unul trăiam închis în casă în Ploești.

În ziua de 2 Ianuarie 'mă veni o știre groasnică, care ca fulgerul m'a trăsnit. D-rul Russel 'mă scria din Curtea de Argeș că în ziua de 31 Decembrie a murit amicul meu doctorul Niculaï Zubcu-Codreanu.

Bietul meu amic, sdruncinat moralicește, a sosit la Curtea-de-Argeș foarte abătut. În ajunul plecării sale din București, dânsul mersese la d. Dumitru Brătianu și 'i dusesese un tablou din partea vechiului său coleg Ferdinand Gambon, deputat în parlamentul frances; acel tablou 'l am adus eu din străinătate. Cu ocasiunea acestei însărcinări, d-torul Codreanu avea să sondeze puțin pe omul de stat, în ceia ce privește pozițiunea refugiaților noștri din Basarabia. D-nu D.Brătianu 'l ascultă foarte rece și apoi 'i declară, că statul român nu poate să dea adăpost unor nihilisți, că nihilisții sunt primejdioși tuturilor statelor, și că apoi, a se certa cu un stat așa de puternic ca Rusia, ar fi o nebunie, că basarabenii trebuie să îndure soarta lor cu resemnațiune

Această părere a unui om de stat, ne

explica foarte lămurit, că noi, românii din Basarabia, n'avem ce aștepta de la frații noștri, a căror libertate au plătit-o străbunii noștri, Români de la hotarele Nistrului și a Prutului, cu sângele lor, cu perderea drepturilor lor de naționalitate. Și că trebuc pururea, până la ultima picătură de sânge, până la ultima răsufare să îndurăm cu resemnațiune soarta noastră istorică. Buni sunt orheienii, când despre vitejia lor povestesc cărțile noastre istorice, — dar copiii acestor eroi, pribegii în patria muma, sunt niște — *nihilisti primejdioși*.

O patrioți !

Visita la D. Brătianu, produsese o impresie adâncă asupra amicului meu doctorul Zubcu-Codreanu. Sub impresiunea acestei visite el 'mî zicea, că nu e nimic de așteptat de la frații noștri din patria-mumă, că nici speranța de a fi recunoscut ca cetățean nu 'i rămâne, iar neîncetățenit dînsul și noi toți vom rămânea pururea sub primejdia de a fi alungați din țară la cea dintâi cerere a guvernului muscălesc. Mai optimist, eu 'i arătam conduita frumoasă față cu noi a prefectului Radu-Mihai, 'i ziceam că totuși am fost scăpați, că ni se arătase o bunăvoință mare, și cu

timpul vom putea câștiga simpatia oamenilor zilei.

— Ce fel, doară au suferit și ei. Aă fost exilați, s'au luptat, sunt democrați!

În zadar; dănsul îmi obiecta că toate acestea s'au uitat de oamenii zilei, că puterea schimbă pe oamenii cei mai virtuoși, că democrații de cârmă isbutind să realizeze o parte din idealul lor de la 48, acum sunt cuprinși de frică, pentru ca să nu compromită cele realizate, că ei din oamenii evoluțiunei au devenit oamenii reacțiunei, fiind a păstra cele dobândite, și prin urmare nu e de așteptat absolut nimic de la ei.

La aceste meditații juste — eu unul nu puteam răspunde nimic, căci aceasta era și convingerea mea nestrămutată. Timpul a consfințit, a confirmat această convingere, aducând cu sine și o lovitură mult mai crudă—anume aceia, că de atunci în coace m'am convins, că țara mea n'a fost și nu este o țară eminentă democrată, ei din contră, o țară a boerilor și a ilotiilor.

Opera uriașă a generațiunei de la 48 a trecut peste capetele poporului român ca o furtună, care n'a curățit aerul infectat de fanarioți, de cât pentru un moment foarte scurt — adică pe timpul cât au trăit fra-

ții Brătienii, Rosetti și marea figură a genialului Mihail Kogălniceanu.

Au murit titanii—și au ramas pigmeii!

Să mi se ierte această deraiare de la subiect; — amintirile trecutului fac involuntar să 'ți restabilești în memorie întregul complex al gândurilor și al simțimintelor, cari umpleau sufletul tău într'un anumit moment al vieții.

Și apoi, ultimele momente din viața petrecută cu amicul meu doctorul Zubcu-Codreanu îmi sunt scumpe, ele au rămas gravate în memoria mea.

Sosind la Curtea-de-Argeș, Niculai-Codreanu s'a îmbolnăvit de pneumonie complicată cu o pericordită acută. În noaptea de 31 Decembrie 1879 pe la orele 11, el 'și a dat obștescul sfârșit.

«Murind, sunt adânc mâhnit, că n'am avut timpul să fac ceva pentru țară. Speranța e în copii voștri. Stăruiți ca din «ei să nu iasă oameni cari rostesc vorbe «frumoase: ci să devie adevărați luptători «pentru sfânta cauză a poporului.»

În ultima zi a crudei sale boale, a venit la dânsul preotul, un amic al răposatului, pentru a'l griji. La spovedanie, bolnavul muribund a zis, adresându se către preot:

— N'am ce să mă spoveduiesc, părinte.

Rău în viață n'am făcut nimănui, nici o fată sau femeie n'am necinstit; viața altuia n'am nesocotit, de trăit n'am trăit pe socoteala muncii altor oameni, de cât în copilărie. Poate că cu cugetul am greșit uneori, dar pentru aceste cugete Dumnezeu mă va ierta! Fii pe pace!....

Și preotul, care aducea omului în aceste momente supreme ale vieții ultimele consultațiuni ale religiunii, plângea la căpătîiul muribundului.

Înainte de a muri, răposatul a dispus ca să fie înmormântat civil, adică fără ceremonie religioasă. Episcopul Ghenadie a crezut însă de cuviință a nesocoti dorința răposatului, și înmormântarea s'a făcut după ordinele sale cu ceremonie religioasă. Aflând despre această călcare a voinței răposatului, d-nii C. Istrati, fostul inspector superior al învățământului, d. A. T. Laurian și încă câțiva domni, au tipărit în *Românul* de la 25 Ianuarie 1879 un protest, iscălit de ei, în care protestați contra celor făptuite de către P. S. S. Episcopul de Argeș.

XXII.

IARĂ-ȘI LA HOTARELE BASARABIEI

După moartea lui Codreanu un mare gol s'a făcut în mijlocul nostru. Perderea noastră a fost cu atât mai dureroasă, cu cât în ajun, precum am zis, spionișii ruși, contrar drepturilor ginților, au furat chiar de pe teritoriul țerei pe un alt valoros amic al nostru, C. Dobrogeanu.

Pe unul ni-l răpit — moartea!

Pe altul — sbirișii Rusiei.

Și unul, și altul au fost perduți pentru noi. A spera, că amicul nostru C. Dobrogeanu va putea scăpa din ghiarele Rusiei, a nădăjdui că va găsi în sine destulă tărie de caracter pentru a nu despera, destulă energie pentru a înfrunta grosnicul

stăvilă — oceanul de ghiață, și, într'o luntrișoară să fugă în Norvegia, iar de acolo acasă — era prea imposibil. Și de aceea tocmai, nici unul din noi nu mai avea această zadarnică speranță.

Din altă parte, știri grave ne veneau din Rusia, acolo s'a încins o luptă de moarte între partidul revoluționar și guvernul autocrat. Din Moscova în curând sosi un delegat, care ceru ca să transportăm prin granița de la Prut o tipografie, necesară pentru tipărire de foi volante revoluționare; tipografia aceasta în curând a sosit la Galați. Asemenea d. Dragomanow, fruntașul propagandei naționaliste rutene, trimisese pe amicul său d. Malevanii pentru a transporta o mare cantitate de cărți.

Aceste două însărcinări mă siliră să ies din ascunzătoarea mea, și riscând chiar de a cădea în mâinile spionilor ruși, am plecat spre granița de la Prut.

Sosind la Galați, găsi acolo pe d. Malevanii, un om de o energie excepțională. Cu ajutorul acestui om, am reușit să trecem dincolo de Prut în câte-va zile mai multe mii de cărți, și 4 puduri de litere, și alt material de tipografie, chiar sub nasul spionilor ruși.

Ne rămăsese acum să trecem numai ma-

șina de tipografie, și nu ne puteam felicita în de ajuns de izbândă. Dar a trece o mașină era lucru foarte greu. Pentru a fi siguri de succes, convenirăm cu d. Malevani că dînsul să plece în Basarabia, și să se înțeleagă acolo cu cine-va din proprietarii de moși, însărcinându-l cu primirea din străinătate a unei mașine agricole. Malevani plecă, și peste un timp destul de scurt se întoarse, îndeplinind însărcinarea. Atunci cumpărarăm două mașini de semănat, și desfăcând mașina de tipografie în bucăți, împachetarăm toate la un loc și le expediarăm la stația Reni, totul cu fractul: «*mașine agricole*».

La vama muscălească nu s'a observat absolut nimic; mașinele noastre pentru semănat au făcut ca și cilindrul și cele-lalte bucăți din mașina de tipografie să fie privite drept părțile unei mașine agricole.

Așa dar am isbutit și cu această expedițiune.

Acesta însă a fost ultimul transport la care am luat eu parte.

În curînd după acesta bietul Malevani a fost arestat la Odesa, și trimis în Sibiria, unde a murit acum trei ani.

În Rusia domnea Țarul cu sbirii săi, și *Comitetul executiv* al partidului revoluțio-

nar. Propaganda prin scris și grai a încetat, dând loc unei lupte fără seamăn între Țarul, înconjurat de mii și mii de baionete, apărat de mii și mii de geandarmii, și reprezentanții Comitetului revoluționar.

În această luptă groasnică Țarul 'și-a pierdut viața. Nu 'l au putut scăpa nici geandarmii, nici șirurile dese de baionete!

Iar pe tonul sombru a acestei lupte—să clătinau cadavrele celor spânzurați.

Moarte pentru moarte—deveni lozinca desperaților!

XXIII

CONCLUȘIUNE

«Isvorul compătimirei noastre pentru suferințele oamenilor, scrie Adam Smidt în «opera sa *«Teoria simțurilor morale»*— «reșede în capacitatea noastră de a ne închipui în locul acestor oameni, în posibilitatea ce posedăm de a resimți același lucru, pe care îl simt acești oameni. Când vedem pe cine-va lovit, într'un mod firesc simțim lovitura dată. Când publicul privește la circ, clătînându-se pe funia întinsă orizontal un acrobat, involuntar unui din spectatori repetă mișcările lui. Oamenii de o constituție delicată, cu nervi impresionabili, privind la niște răni simt durere în partea corpului, rănită, de și corpul lor esănătos... Oamenii puternici, vinjoși, adese-orî simt durere de ochi, când privesc în ochii celor ce sufăr...

«În sufletul nostru se naște compătimirea nu numai în casuri când suntem martori oculari ai suferințelor, ci ori ce impresiune produsă asupra oamenilor streini nouă, este, adese ori, resimțită de noi... Simpatia se redeșteaptă în sufletul nostru chiar când auzim de suferințele altora, fără ca să fim martori ai acestor suferințe. Adese ori pasiunile se transmit spontan de la om la om, fără ca prealabil să se redeștepte conștiința, care a fost atinsă de aceste pasiuni. Așa de pildă, privind p'un om trist, abătut, noi devenim asemenea triști, abătuți, fără a cunoaște cauza tristeții sau abaterii, care ne a impresionat; tot așa, adese ori, privind o fisionomie care rîde—începem a rîde, fără a ști cauza rîsului, care ne-a impresionat.»

Observațiunile lui Adam Smidt — sunt întocmai conforme cu adevărul. Pe temeiul acestui adevăr, sunt convins, că cetitorul acestor amintiri va resimți în sufletul său o compătimire pentru acei tineri din imperiul rus, cari jertvindu-și viața au mers ca apostoli creștinătății în mijlocul celor desmoșteniți, ducându-le speranța în mântuire.

Compătimind cu acești tineri, ieșiți din rîndul poporului român din Basarabia, din sinul nenorocitului popor polon, rutean, geor-

gian, rus—el va resimți ceia ce au suferit și sufăr acești tineri, înmormântați în temnițele Rusiei, pierduți în pustietățile Siheriei, îngropați în ocne, zidiți în celulele solitare ale fortărețelor.

Un cuvânt de compătimire pentru soarta acestor luptători—iată tot ce cer eu de la cetitorul meu.

Adam Smidt în opera sa mai sus citată zice: «simpatia, compătimirea, sunt izvorul moralei umane»

«Oamenii cari compătimesc suferințele altora, sunt cei mai virtuoși.»

Mântuitorul lumii, incomparabilul Isus Cristos a zis: *Aceasta este porunca mea, ca să vă iubiți unul pe altul, precum eu v'am iubit pre toți. Mai mare dragoste de cât aceasta nimeni nu are, ca să'și pună cine-va viața sa pentru semenii sei.*

Și ce au făcut acești români, georgenii, rutenii, polonii, rușii—dacă nu 'și au jertfit viața lor pentru norodul lor?

Ce au făcut aceste fete sublime — dacă nu 'și au dat viața pentru națiunea lor!

«*Mai mare dragoste de cât aceasta nimeni nu are*»

SFÎRȘIT

CONȚINUTUL VOLUMULUI

	<u>Pagina</u>
<i>In loc de prefață</i>	7
<i>Procesul conspirațiunei lui Neciaeff</i> . .	52
<i>Michail Bacunin</i>	83
<i>Extradarea lui Neciaeff</i>	101
<i>La granița Basarabiei — Eugeniu Lupu</i> .	114
<i>Predarea lui Neciaeff, mórtea lui</i> . .	122
<i>Reorganisarea partidului nihilist</i> . .	133
<i>In popor</i>	144
<i>Tipografia secretă, cărți și broșuri revo-</i> <i>luționare</i>	151
<i>Niculaï Ioucowsky</i>	158
<i>Atentatul contra spionului și arestarea</i> <i>mea</i>	177
<i>Iarăși la hotarele Basarabiei</i>	188
<i>Doctorul Niculaï Zubcu Codreanu</i> . .	204

	Pagina
<i>Arestarea revoluționarilor</i>	221
<i>Femeia nihilistă</i>	225
<i>Lucrătorul Petru Alexeeff</i>	279
<i>Vera Zasulici</i>	287
<i>Procesul celor 193 socialiști</i>	311
<i>Lasciate ogni sperantia voi ch'enrate</i>	333
<i>Teroriști</i>	380
<i>Propaganda în armata rusească</i>	386
<i>Mórtea lui Zubcu-Codreanu</i>	410
<i>Iarăși la hotarele Basarabiei</i>	420
<i>Concluziune</i>	424

Biblioteca Romanelor Celebre

Colecțiunea Samitea

Trebuința crescândă de lectură a publicului român nefiind satisfăcută prin scrierile originale, cititorii sunt nevoiți să recurgă la acele traduceri fără valoare ale unor romane străine mediocre care furnică prin fascicule în mâinile tuturor.

În străinătate, asemenea scrieri au fost cu totul înlocuite cu operele nemuritoare ale unui Balzac, Flaubert, Daudet, Guy de Maupassant, Dickens, Dostoevsky, Tolstoi, etc. La noi toți cei ce nu cunosc limbile străine sunt cu totul lipsiți de plăcerea de a gusta frumusețea unei opere de valoare.

Sub titlul de

Biblioteca Romanelor Celebre

ne propunem a publica într-o românească corectă pe principalii reprezentanți ai romanului modern. Scopul nostru e a oferi cititorilor o lectură interesantă într'un cadru eminent artistic. De aceea nu vor figura în această colecțiune de cât capdopere recunoscute prin valoarea lor literară și prin coprișul lor atrăgător, opere care prin profunzimea observațiunilor, pitorescul descripțiunilor și înălțimea tendințelor vor rămâne nemuritoare, fund cristalizarea în prosă a suferințelor, iluziunilor și idealurilor omenești din toate timpurile.

Cu modul acesta cititorul va avea ocaziunea a face cunoștința cu producțiunile cele mai remarcabile în domeniul romanului, în care toate curentele literare vor fi reprezentate prin ceea ce au produs mai desăvârșit.

Ca sa conservam forma clasica a acestor scrieri, am încredințat traducerea lor unor buni cunoscători ai limbilor străine și a celei române. Tote romanele vor fi traduse direct din limba originală și într'o formă românească cât se poate de fidelă și de îngrijită, ca ast-fel să rămâie în limba noastră.

Și pentiu ca ori-cine să pōta citi aceste cărți am pus prețul surprindător de ieftin de 1 leu și 50 bani unor volume cari, mai tōte, vor trece peste 300 pagini și cari chiar în Fianța se vînd cu 3 lei 50. Sub raportul execuțiunii tipografice vom cauta sa fim la înalțimea publicațiunilor de asemenea natură din străinătate.

Prima serie, coprinde capdoperele romanului *francez*, se va compune din volumele următoare :

<i>Alphonse Daudet,</i>	Fromont & Risler
<i>Gustave Flaubert,</i>	Dōmna Bovary
<i>Guy de Maupassant,</i>	Bel-Ami
<i>Emile Zola,</i>	Germinal
<i>Paul Bourget,</i>	Discipolul
<i>Indovinc Halévy,</i>	Abatele Constantin
<i>Honoré de Balzac,</i>	Eugenia Grandet
<i>George Sand,</i>	Mocirla diavolului, Mica Favetta și François le Champi
<i>Prosper Mérimée,</i>	Colomba Carmen
<i>Benjamin Constans,</i>	Adolphe
<i>Abbé Prévost,</i>	Manon Lescaut
<i>Le Sage,</i>	Diavolul șchiop

Volumele din acēsta prima serie vor apare la intervale de două luni. Acestei seri vor urma altele, cari vor fi succesiv consacrate romanului *englez, rus, german, scandinav și italian.*

Primul volum va apare la începutul lunii Februarie 1896 și va conține :

FROMONT & RISLER

de

Alphonse Daudet

Acest roman, încoronat de Academia franceza a întemeiat reputațiunea ilustrului scrîtor și i-a cāștigat sutimi de mîi de cititori în tōtă lumea.

ITALIAN și IGNAT SAMITCA

Editori în Oranovă.

BIBLIOTECA DE POPULARIZARE

PENTRU

LITERATURA, ȘTIINȚA, ARTA

publicație periodică

*p popularizarea în românește a operilor mari
n literaturile străine, pe un preț
surprinzător de eștin.*

re volum conșinșnd 100—130 pagine,
și biografia autorului; se vinde separat
și costă numai **30 bani**.

INVITAȚIUNE LA ABONAMENT

Pentru numerele ce vor apare în cursul anului 1896

Numeroși noștri cititori, au putut aprecia cât de riguros am urmat programul nostru. varietatea în alegerea operilor de valoare. Toți se vor putea convinge, că pentru înțtara data în țara romanească, s'a făcut o întreprindere de asemenea natură, unde, pe un preț așa de ieștin, se poate pune ori-cine în curent cu producștule cele mai desavârșite străine

Natural, n'am împlinit de cît o mica parte din programul nostru.

Daca numarul volumelor aparute pîna acum n'a fost ec-sorbitant — de alt-fel devisa noastră este. *non multa sed*

INSTITUTUL DE EDITURA
RALIAN ȘI IGNAT SAMITCA, CRAIOVA

Colecțiunea 8° a scrierilor originale:

Traian Demetrescu,	<i>Iubita</i> , roman inedit . .	Lei 2
Dumitru Stancescu,	<i>Glume și Porești</i> , cu o scri- soare de la A. Vlahuța. »	2
Softea Nădejde,	<i>Fie-care la rîndul său</i> , nuvele	2
Virgiliu N. Cișman,	<i>Din anii tineri</i> , poezii . .	» 1
Traian Demetrescu,	<i>Priveliști din viață</i> , . .	» 2
Z. C. Arbure,	<i>In Exil</i> , cu 4 portrete în text . .	» 2

Din aceste volume s'au tiparit exemplare pe hîrtie vel cu semnatura autografa a autorilor a Lei 3,50, precum exemplare în legătura speciala foarte eleganta pe prețul Lei 6.

Poezii de Cișman costa broșate în ediția velina nur Lei 2,50, iar legate în legătura originala Lei 5.

Sub presa în aceeași colecție:

Dumitru Teleor,	<i>Realiste</i> , poezii	
------------------------	------------------------------------	--

—

Fie-care din aceste volume se poate procura și direct la editori, trimițîndu-se costul în măci sau mandat poșt Expediția se face franco.